

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА ОЧИМА УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

**Матеріали підсумкової конференції
XIII Регіонального наукового конкурсу
молодих вчених**

24 квітня 2019 р.

Харків – 2019

Харківська обласна державна адміністрація

**Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова**

ГЕНДЕРНА ПОЛІТИКА ОЧИМА УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

**Матеріали підсумкової конференції
XIII Регіонального наукового конкурсу
молодих вчених**

24 квітня 2019 р.

Харків – 2019

УДК [396.1:316.334.56](063)
Г34

Редакційна колегія

Бібік Н. В. – канд. екон. наук;

Фесенко Г. Г. – докт. філос. наук

Гендерна політика очима української молоді: матеріали підсумкової
Г34 конференції XIII Регіонального наукового конкурсу молодих вчених,
Харків, 24 квітня 2019 р. / [за заг. ред. : Н. В. Бібік, Г. Г. Фесенко] ;
Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ
ім. О. М. Бекетова, 2019. – 163 с.

У збірнику вміщено доповіді з проблем гендерної демократії, трансформації гендерної культури, проблем і перспектив жінок в економічному середовищі міста, ефективних шляхів реалізації гендерної політики.

УДК [396.1:316.334.56](063)

© Колектив авторів, 2019

© Харківський національний університет міського
господарства імені О. М. Бекетова, 2019

ЗМІСТ

<i>Бриль Д. А.</i> Життєве середовище міста: гендерні індикатори.....	5
<i>Булгакова О. Казакова Н., Чичина О.</i> Соціальні проблеми українського суспільства: гендерний аспект.....	9
<i>Домешкіна В.</i> Специфіка міжособистісної залежності в контексті неакадемічних видів інтелекту у юнаків та дівчат.....	16
<i>Дрокіна Т.</i> Жіноча освіта в Харківській губернії у другій половині XIX – початку XX століття.....	32
<i>Заєць Є.</i> Подолання негативних гендерних стереотипів.....	38
<i>Зінчук С.</i> «Оголений погляд на гласність»: гендерні аспекти сексуального перевороту в друкованих виданнях середини 1980 – початку 1990-х років)	45
<i>Камардаш Н., Істомін І.</i> Свобода бути собою або «чоловіки не плачуть»: до проблеми культури гендерного виховання.....	57
<i>Колєснікова Т.</i> Гендерний фактор у процесі адаптації закладів вищої освіти до вимог інклюзивної архітектури (на прикладі ХНУМГ імені О.М. Бекетова)	67
<i>Мазур К.</i> Гендерна специфіка соціального інтелекту та його взаємозв'язки з поведінковою та статусно-рольовою віктимністю підлітків.....	74
<i>Москаленко А.</i> Екофеміністичні інтерпретації міських ландшафтів.....	89
<i>Найда В.</i> До питання сексизму в товарах і рекламі у суспільстві споживання.....	92
<i>Синицька В.</i> Нюанси маскулінності в сегрегованих закладах.....	101
<i>Степаненко В.</i> Гендерні стереотипи в системі протидії кібербулінгу: соціально-психологічний аспект.....	110
<i>Стогній А.</i> Гендерне лідерство серед студентів.....	122
<i>Стукалкіна Д., Феськова А.</i> Уявлення про поняття нейросексизму.....	129

<i>Сухарєва Л.</i> Вуличні профеміністські акції в Україні: аналіз їх ефективності та перспектив	135
<i>Щербіна М., Лук'янченко В.</i> Протидія гендерній стереотипізації в процесі шкільної освіти.....	143
<i>Щербіна М., Попова К., Колінько Є.</i> Вплив медіа на міфологізації образу «ідеальної жінки»	147
<i>Щербина М., Хабусєва Т.</i> Фемінність та виклики війни: досвід військовослужбовиць Другої світової війни.....	150
<i>Шип К.</i> Імплементация концепції гендерної рівності в стратегію розвитку будівельних підприємств Харківщини.....	153

ЖИТТЄВЕ СЕРЕДОВИЩЕ МІСТА: ГЕНДЕРНІ ІНДИКАТОРИ

Бриль Д. А.

Наук. керівн.: д-р філос. наук, доц. **Фесенко Г. Г.**

*Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова*

Найпривабливіший аргумент на користь міста – це його життєве середовище (для проживання, роботи, дозвілля), а також культурні, політичні, економічні, соціальні можливості для реалізації особистісного потенціалу людини [1]. Все більше дискусій викликає посилення залежності соціального життя від міської інфраструктури. А також - навколо чітко визначених урбанізованих вимог щодо цінності (право на певні мінімальні стандарти проживання).

Запитання про те, якого саме міста потребує сучасна людина, невіддільне від запитань про соціальні зв'язки, зв'язки з природою, стилі життя, технології та естетичні цінності. У містах «виробляється» людський досвід, формуються різні способи життя. Постає питання: відносно якої соціальної системи варто розглядати міське середовище. Один із способів – через фізичні та ментальні зв'язки людини із містом. У такому випадку мова йде не скільки про територію, скільки про спосіб людини бути (у місті), спосіб, яким містяни означають себе і свій світ як фізично, так і психічно, соціально, культурно, духовно.

Стає видимим, що кожна людина, перебуваючи у місті, окреслює своє місце присутності тілесно та через сприйняття тієї чи іншої локації. Й у фокусі спеціальної уваги урбаністів з'являються «міські локації», що є затребувані людиною у місті. У такому контексті розгортається й гендерна урбаністика [2]. Критиці піддаються модерністські візії про місто як продукт соціально універсальний, гендернонейтральний («для людини»). Розгортається глибокий аналіз способів зв'язку жінок та чоловіків з міським середовищем. Ставиться питання: чи існують відмінності у просторових можливостях жінок та чоловіків? [3].

Анрі Лефевр вважає *повсякденність* головним кутом зору, під яким слід розглядати місто. Повсякденність - це «реальне життя», яке відбувається «тут і зараз». А почавши з аналізу повсякденності, можна шукати рішення для поєднання фізичних та психічних аспектів життя. У подальшій дискусії та деталізації «присутності» мешканців/мешканок у приватних та публічних просторах міста, варто «відкривати» гендерне розмаїття міста (мегаполіс постає простором для втілення різних стандартів фемінності й маскулінності, які залежать або тісно взаємодіють з іншими соціальними характеристиками – віком, фізичними можливостями, соціально-економічним статусом, сексуальною орієнтацією, місцем проживання і т.ін.) [4].

Право на місто включає усі громадянські та політичні, економічні, соціальні, культурні та екологічні права, які регулюються міжнародними договорами, що стосуються прав людини. *Право на місто* – справедливе використання міста відповідно до принципів сталого розвитку, демократії, рівності і соціальної справедливості. Це колективне право мешканців міст (зокрема, осіб із груп, які найбільш потерпають від несправедливості і маргіналізованих), яке дає їм можливість досягнення повного здійснення права на гідний рівень життя.

Звертає на себе увагу феміністський дискурс урбаністики. Він спирається на спостереження, що досвід несправедливості в сучасному світі все більше виявляється у певному аспекті міського життя або урбанізованої практики. Право на місто є чимось значно більшим, ніж індивідуальна свобода доступу до міських ресурсів: це право змінювати себе, змінюючи місто. Свобода творити і перетворювати наші міста і нас самих є одним з найцінніших, але саме цими правами люди часто нехтують.

Враховуючи те, що міста мають створювати рівні умови для буття мешканців незалежно від їх статі, віку, урбаністи обговорюють питання: як на місці «кам'яних джунглів» спроектувати неантагоністичні агломерації міських кварталів, задовольнити інтереси їх мешканців щодо зручності, корисності і естетики урбанізованого середовища, як забезпечити атмосферу для розвитку творчого потенціалу усіх мешканців.

Феміністки наголошують, що, крім традиційного «жіночого простору турботи», актуальності набуває питання жіночої екстеріоризації на публічні простори. Зрозуміло, що мова йде і про можливі форми врахування жіночого

досвіду у творенні міського простору. Просторові «претензії» жінок спрямовані, як на трансформацію своїх «домашніх» просторових практик, так і модернізацію інших публічних просторів (традиційно чоловічих) через практики «привласнення». Важливо, щоб і самі жінки активно виявляли турботу не тільки про власну квартиру, будинок, але й того, що ззовні, за їх межами.

Феміністська урбаністика прагне змінити середовище, у якому живуть містяни, відповідно до їх прагнень. Потреба у самоактуалізації посідає найвищий рівень у ціннісній шкалі постіндустріального міста, формуючи креативну спільноту. Публічний простір креативного міста має бути не лише безпечним й забезпечувати «повсякденну впевненість», а й здатним підтримувати культурно-творчу діяльність мешканців/нок.

Право на місто - це здатність активно брати участь, тобто утверджувати свою думку перспективу та її потреби, що стосуються міських рамок, якості транспорту, управління містом, і вільно рухатися, щоб бути в змозі бути на вулиці, безпечно, скрізь у місті, днем та вночі, прогулюватися або з утилітарних причин [5].

Феміністичний підхід застосовується, наприклад, у проектах реконструкції житлових кварталів. Так, в 1994-1999 роках, у Франції, в місті Безансоні, в житловому кварталі «Брюлард» був проведений архітектурно-соціологічний експеримент по капітальній архітектурній реконструкції і реабілітації цілого житлового кварталу HLM, що включав три протяжних високих житлових будинки і школу, побудованих на рубежі 1960 років. Неминучість реабілітації цих житлових будинків була викликана нагальною потребою докорінної зміни та ліквідації соціальної напруженості, яка склалася вже в кінці 80-х років в цьому кварталі, де жили, в основному, вихідці з країн Магрибу. За досить спокійній соціальній обстановці в місті Безансоні, більшість порушень громадського порядку та злочинів відбувалася саме в цьому житловому кварталі, розташованому в новій частині Безансона за межами його історичного ядра. Для вирішення цієї проблеми була сформована група соціологів, яка розробила і здійснила цілий комплекс заходів з реконструкції та реабілітації всього кварталу, встановивши, що причиною всіх соціальних негараздів були недоліки в архітектурі. Саме тому був розроблений архітектурний проект, що значно змінив як зовнішній вигляд існуючих

житлових будинків, так і їх внутрішній зміст (шляхом перепланування квартир, поліпшення вертикальних і горизонтальних зв'язків, організацію підземних паркінгів тощо). Також були змінені фасади житлових будинків: створено нове, співмірне людині, зонування у вигляді акцентованих пластично входів у під'їзди, а також побудовано навісні прохідні галереї, що поліпшили зовнішній вигляд і горизонтальні комунікаційні зв'язки мешканців та ін. [6].

Наведені гендерні інтерпретації міського середовища засвідчують необхідність широкого залучення жінок до перетворення міст, подолання дискримінаційних практик. Ціннісним орієнтиром мають стати ідеї творення гендерно-справедливого життєвого середовища.

Література:

1. Фесенко Г. Г. Гендерний аудит як практика сталого розвитку міст. *Гендерна політика міст: історія та сучасність*: матер. III між. наук-практ. конф., Харків, 23–25 жовтня 2013 р. / [редкол.: О. Л. Рябченко, Л. М. Жванко, В. В. Сичова та ін.]. Харків, 2013. С. 234–237.
2. Фесенко Г. Філософія міста у гендерній інтерпретації просторів. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Сер. Філософія*. 2014. Вип. 30. С. 56–68.
3. Фесенко Г. Г. Морфологія міських ландшафтів: культурфілософські інтерпретації: монографія. Харків : ТОВ «ДІСА ПЛЮС», 2018. 282 с.
4. Лефевр А. Производство пространства / пер. с фр. И. Стаф. Москва, 2015. 432 с.
5. Фесенко Г. Урбан-антропологічний дискурс філософії безпеки. *Гілея: науковий вісник*. 2015. Вип. 92 (№1). С. 166–170.
6. Мауленова Г.Ж. Современные концепции создания городской среды в контексте социального и общественного развития. *Вестник Казахской головной архитектурно-строительной академии*. 2010. №1 (35). С. 47-51.

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

Булгакова О., канд. екон. наук, доц. **Казакова Н. А.**,
канд. екон. наук, доц. **Чичина О. А.**

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

І ще на початку 90-х років минулого століття перед Україною та рештою держав світу постала необхідність вирішення питань щодо гендерної політики, яка передбачала впровадження гендерного підходу в усі сфери державної політики через удосконалення й переоцінку процесів щодо прийняття рішень, створення законодавства, стратегічного курсу розвитку та програм у всіх сферах і на всіх рівнях з метою забезпечення принципу гендерної рівності. Проте, безпосередньо наразі, у період стрімких змін і перетворень, що стимулюються євроінтеграційними процесами, низка проблем стосовно гендерного аспекту сучасного українського громадянського суспільства залишається й досі невирішеною.

Слід розуміти, що формування і функціонування в Україні європейськоорієнтованої гендерної демократії на даному етапі є чи не найголовнішою умовою для ефективно-стабільного розвитку (створення відповідних інституцій, спрямованих на здійснення та гарантування рівних прав, свобод і можливостей для жінок і чоловіків і т.ін.) із подальшим налагодженням багатосторонніх дипломатичних відносин на основі паритетності з іншими країнами-акторами сучасної міжнародної арени. Важливість додаткових досліджень та перетворень в цьому напрямі, також, обумовлена тим, що показник розвитку гендерного фактору є ключовим індикатором соціально-економічної підготовленості суспільства до будь-яких змін. Власне, концепти гендеру та гендерної свідомості формуються у суспільстві будь-якої країни суто індивідуальним шляхом.

Ця тенденція пояснюється тим, що ролі і обов'язки чоловіків і жінок змінюються з часом внаслідок впливу різноманітних соціальних, економічних, політичних, культурних, історичних та інших явищ, ініційованих владою, прискорених розвитком і становленням працездатного населення, сімейного фактору, репродуктивної поведінки представників даного суспільства, тощо.

Саме вищенаведені характеристики, а не біологічна стать визначають моделі поведінки, вибір професії та інші психологічно-соціальні принципи та орієнтири чоловіків і жінок.

Держава, також, зобов'язується забезпечувати належний загальний механізм реалізації прав людини, в тому числі і щодо забезпечення гендерного паритету. Поки що українські жінки складають меншість у Верховній Раді (рис.1).

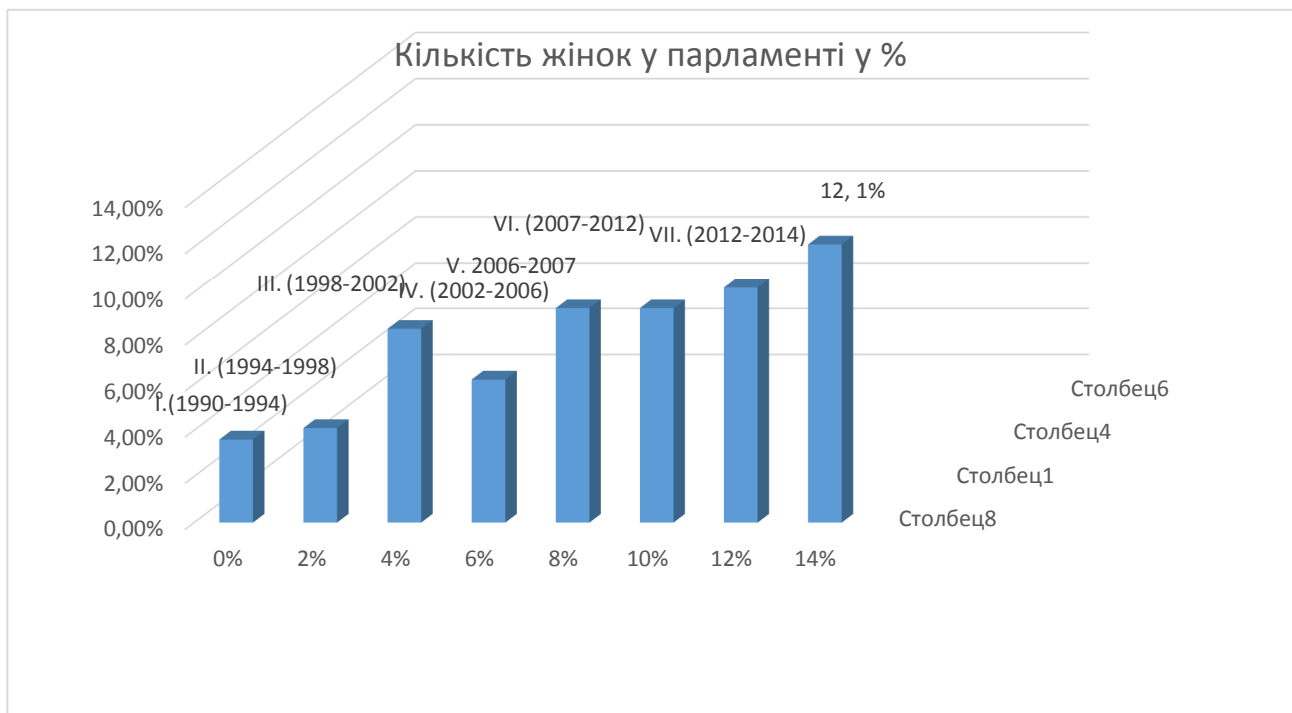

Рис.1. Кількість українських жінок, які працюють у Верховній Раді України (1990-2018 рр.)

Водночас частка жінок у національних парламентах Європи є знатно більшою (рис.2).

Жінкам складно «вирватися» із стагнаційного кола типових професій, обов'язків, статусів і доручень [1].

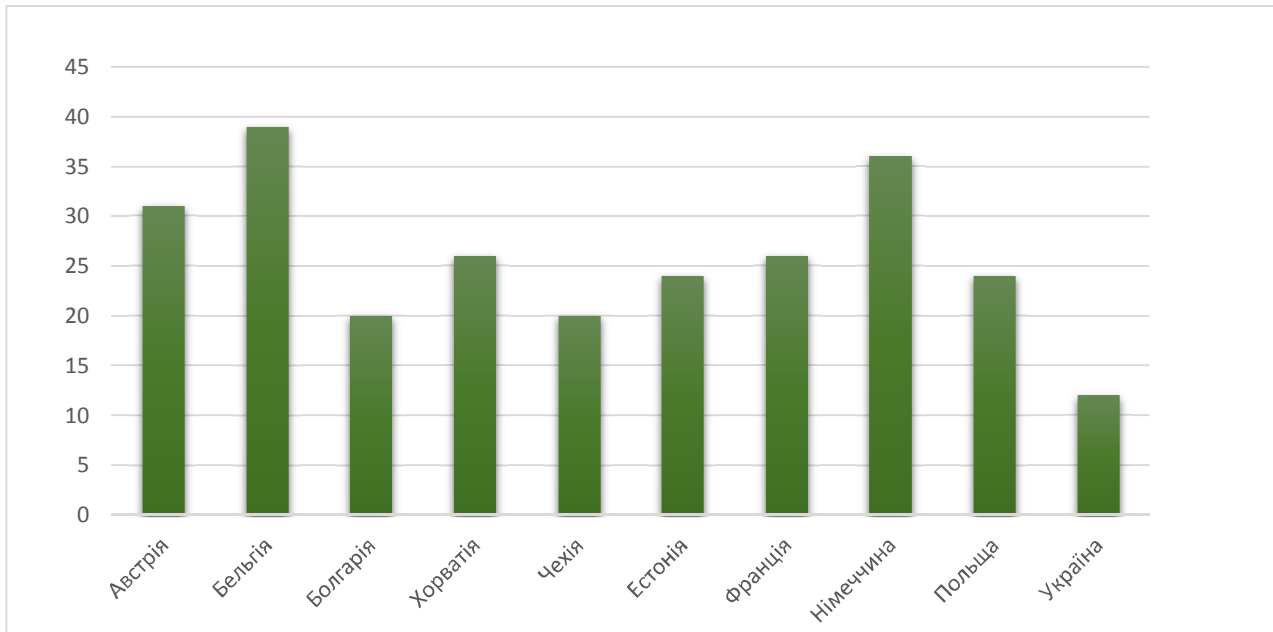

Рис. 2. Частка жінок у національних парламентах Європи в 2015 році (%) [3]

Традиційні стереотипи масової свідомості досі надзвичайно негативно обмежують можливості жінок у бідь-якому напрямі кар'єрного зростання. Особливості «гендерного» розподілу наукових ступенів для жінок і чоловіків України у 2017 році (%) наведені на рис.3.

Рис. 3. Особливості «гендерного» розподілу наукових ступенів для жінок і чоловіків України у 2017 році (%)

І це при тому, що майже 50% сучасної робочої сили у нас складають саме жінки. За таким соціальним показником, який об'єктивно можна називати парадоксальним, Україна дійсно є унікальною країною.

Слід звернути увагу на те, що більшість вакансій зі сфери послуг (широке коло спеціальностей свідомо низькооплачуваних робочих місць) пропонується саме жінкам [2]. Така ж тенденція характерна для більшості секторів економіки, які передбачають, що головну робочу силу їх становитимуть саме жінки, кваліфікаційні вимоги до яких є дуже високими, часи роботи – полуфіксованими через великі обсяги та «хвилеподібність» роботи, а рівень самої заробітної плати – ледь перевищує прожитковий мінімум.

Унаслідок цього виникає чергова гендерна проблема – фемінізація української бідності, яка на даний момент залишається не тільки не вирішеною, але й продовжує прогресувати.

Серед інших актуальних соціальних проблем українського суспільства гендерного характеру особливої гостроти набули низькі показники народжуваності населення, на противагу яким виступають високі індикатори смертності (особливо дитячої), а також кількість наших громадян, які щорічно емігрують за кордон і т.ін. Наприклад, за даними 2018 року (січень – жовтень) населення України скоротилося майже на 200 тис. осіб. Основною причиною скорочення чисельності українського населення – високі показники смертності: на 100 померлих в 2018 році - 59 народжених. Демографічна динаміка в Україні щодо народжуваності засвідчує більш високі показники у 2002-2010 роках (рис.4). Вагомим чинником цього демографічного всплеску є суттєве збільшення виплат при народженні дитини. У 2013 році при народженні першої дитини український уряд виплачував 29,8 тис. грн. (3,7 тис. \$), на другу дитину виділялося 59,7 тис. грн. (7,5 тис. \$), а на третю і наступну дитину – 119, 4 тис. грн. (близько 15 тис. \$). З 2014 року допомога при народженні стала виплачуватися в грошовому розмірі, який не залежить від того, якою за рахунком є дитина в сім'ї.

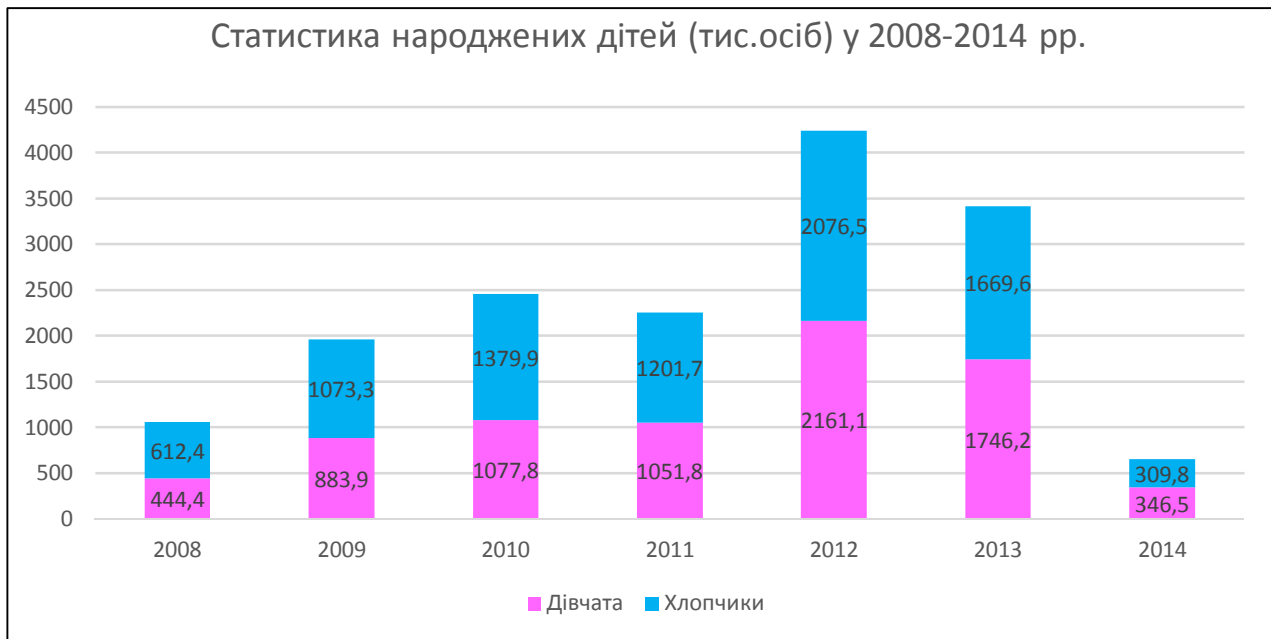

Рис. 4. Статистика народжуваності в Україні (2008 - 2014 рр.)

Також варто враховувати й прожитковий мінімум для дітей віком до 6 років (у 2013 році становив 1032 грн. (або 129 \$), у 2018 році - 1559 грн. (або 55 \$). Таким чином, саме сім'ї з дітьми часто складають соціально вразливу категорію українського суспільства. За даними ООН, кожне третє домогосподарство із дітьми перебуває за межею бідності, а наявність однієї дитини підвищує ризик ймовірної бідності за відносним критерієм на 17%, а наявність трьох і більше дітей – вже на 42%. Більш соціально вразливими є багатодітні сім'ї та сім'ї із дітьми вікової категорії до 3-х років.

Не варто забувати і про те, в якій значній мірі на гендерно-демографічну ситуацію в нашій країні впливає невирішений збройний конфлікт на території Донецької та Луганської областей України, який розпочався ще в квітні 2014 року, 5 років тому і призвів як до колосальних втрат людських життів так і ще більшого подальшого скорочення чисельності чоловічого населення країни.

На думку вчених-демографів, зниження сумарного рівня народжуваності в Україні з 1,53 дитини на одну жінку в 2012 році до 1,5 дитини на одну жінку в 2014 році було зумовлено, перш за все, істотним скороченням частоти народжень саме в цих областях. Зростання смертності та скорочення тривалості життя обумовлені як безпосередніми втратами життів у результаті бойових дій, так і смертями, пов'язаними із тривалим стресом, нестачею необхідних

медикаментів, погіршенням функціонування системи медичної допомоги, низькою якістю або обмеженістю необхідного харчування, відсутністю або низьким рівнем умов проживання. Поява в країні нової соціально вразливої і численної групи вимушено переміщених осіб («переселенців») супроводжується зростанням ризиків виникнення у них інфекційних захворювань, хвороб серцево-судинної і нервової системи, психічних розладів через тривале перебування в незадовільних санітарно-гігієнічних умовах та стресових ситуаціях. Крім того, вимушена міграція наших громадян із зони бойових дій є причиною розлучень і розриву сімейних зв'язків, які, як правило, вже ніколи не поновляться, про що свідчить сумна статистика зростання кількості так званих «неповних» сімей, самотніх людей похилого віку.

До того ж, ще одним посилювальним фактором для стабілізації демографічної ситуації України, як ми вже зауважували, залишається все ще достатньо високий рівень захворюваності вагітних і невиношування вагітності, масове погіршення стану здоров'я яких пов'язане із низькою різноманітних причин, серед яких основними є зниження рівня і якості життя населення, недостатнє та низьке надання якості та послуг з охорони репродуктивного здоров'я, недостатнє поширення законодавчих постанов та актів щодо здорового способу життя в суспільстві тощо [4]. У зв'язку з цим нормальні пологи складають в Україні, в середньому, тільки близько третини від їх загального числа.

Саме проблема невиношування вагітності набула в Україні особливої гостроти на тлі низької народжуваності, адже всі невиношувані вагітності є безпосередніми репродуктивними втратами загальнонаціонального масштабу, і, на жаль, частіше за все, бажаних дітей. Разом із цим, на даний момент, для стабілізації і поліпшення ситуації в сфері репродуктивного здоров'я в Україні, продовжує розвиватися спеціально створена широкомасштабна мережа служб планування сім'ї та дитячої і підліткової гінекології: відкрито і функціонують 47 обласних та міських центрів планування сім'ї, понад 500 кабінетів планування сім'ї та підліткової гінекології, 36 кабінетів статевого виховання підлітків.

Таким чином, з огляду на все вищенаведене, можемо зробити висновок про те, що українське суспільство може і повинна змінювати особистісний і державний вектор просування гендерної політики.

Література:

1. Тет Ю. Щорічний рейтинг гендерної рівності: в Україні жінки освіченіші за чоловіків, але в політику їм – зась? *Повага. Сайт кампанії проти сексизму у політиці і ЗМІ*. 2018. URL: <https://povaha.org.ua/schorichnyj-rejtynh-hendemoji-rivnosti-v-ukrajini-zhinky-osvichenishi-za-cholovikiv-ale-v-polityku-jim-zas/>.
2. Комліченко О.О., Комліченко Д.С. Гендерні особливості зайнятості - безробіття на ринку праці України. URL: <https://www.sword.com.ua/konfer27/514.pdf>
3. Кухтяк К. Аналіз та Рекомендації щодо Згладжування Гендерної Нерівності в Україні. URL: <https://voxukraine.org/uk/analyze-ta-rekomendatsii-shchodo-zglazhuvannya-gendemoi-nerivnosti-ua/>.
4. МОЗ України розпочало розглядати випадки материнської смертності за світовими стандартами. URL: <http://moz.gov.ua/article/news/moz-ukraini-rozpochalo-rozgljadati-vipadki-materinskoj-smertnosti-za-svitovimi-standartami>.

СПЕЦИФІКА МІЖОСОБИСТІСНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ В КОНТЕКСТІ НЕАКАДЕМІЧНИХ ВИДІВ ІНТЕЛЕКТУ У ЮНАКІВ ТА ДІВЧАТ

Домешкіна В. В.

Наук. керівник: канд. психол. наук, доц. **Греса Н. В.**

Харківський національний університет внутрішніх справ

Останніми роками зростає інтерес до досліджень різних форм залежності (І.П. Лисенко, Н.Ю. Максимова, Р. Поттер-Ефрон, Л.Ф. Щербіна й ін.). Міжособистісна залежність є однією з таких форм, зовні практично непомітна і легко мімікрує під феноменологію невротичних розладів (Д. Шапіро), жіночності (А.В. Коцар), специфіки гендерних стосунків у культурі (Т.В. Говорун) тощо. Непомітність міжособистісної залежності робить її особливо небезпечною, оскільки вона, вражаючи значну частину населення (Б. Уайнхолд, Дж. Уайнхолд), негативно впливає на розвиток особистості, побудову сценарію життя, вибір шлюбного партнера, професійне і кар'єрне зростання, психічне і соматичне здоров'я (С. Піл, А. Бродські) [1, с.1].

Міжособистісна залежність відноситься до соціально прийнятним формам нехімічних залежностей, об'єктом якої виступають відносини з іншими людьми. Міжособистісна залежність, як розлад поведінки і стосунків, є проявом розладу особистості залежного типу (рубрикація МКХ-10: F60.7), або залежної особистості. Міжособистісна залежність визначається як первинний психологічний розлад, причиною якого є незавершеність однієї з найбільш важливих стадій розвитку в ранньому дитинстві – стадії встановлення психологічної автономії [2].

Деякі автори (В.Д. Менделевич, Ц.П. Короленко, О.С. Кочарян) в основі всіх залежностей бачать єдиний механізм патогенезу. Інші (Е.М. Pattison, Ю.В. Валентик, D.M. Donovan) вважають, що характеристика всіх наведених форм залежностей за допомогою єдиного терміна “адиктивні” виключає можливість розкрити специфічні механізми кожної форми залежної поведінки. Міжособистісна залежність є первинною формою залежності (А. Янов, О.С. Кочарян). Решта форм залежностей є похідними від неї і розглядаються як спроб уникнути “первинного болю” (А. Янов). Міжособистісна залежність може бути описана симптомокомплексами залежної любові: невротична потреба в любові (К. Хорні), токсична любов (Р. Mellody), любов-залежність

(В. Сатір), любов-манія (S. Peele, A. Brodsky), любов-прихильність (Р. Shaver, C. Hazan, D. Bradshaw), залежні стосунки у шлюбі (Н.Г. Гаранян і А.Б. Холмогорова; О.Ф. Бондаренко і А.Є. Левенець).

На думку сучасних авторів (В.Д. Менделевич, Б. і Дж. Уайнхолд, В.Д. Москаленко, Н.Ю. Максимова, О.С. Кочарян, А.В. Коцар, М.Є. Жидко и ін.) розвиток залежності здійснюється за умови наявності специфічної особистісної організації, яка описується в літературі як “залежна особистість”. Базовими характеристиками залежної особистості (В.Д. Менделевич) є: інфантильність; навіюваність і наслідуваність; прогностична некомпетентність; ригідність і упертість; наївність, простодушність і чуттєва безпосередність; цікавість і пошукова активність; максималізм; егоцентризм; яскравість уяви, вражень і фантазій; нетерплячість; схильність до ризику і “смак небезпеки”; страх бути покинутим [1, с.7].

Формування різних видів залежності пов’язують із ригідністю (Ф.Б. Березін, Г.В. Залевський, В.Д. Менделевич), авторитарністю (Дж. Крамер, Д. Олстед), інфантильністю особистості (В.Є. Житловський, О. Кернберг, О.В. Логунова, В.Д. Менделевич, Е. Фромм, К. Хорні, К.-Г. Юнг). Отже, виникнення залежностей пов’язують із прагненням максимально підкорити своєму впливові партнерів по взаємодії і спілкуванню або відійти від реальності, яка сповнена обов’язків та відповідальності [3, с.1].

Як ми бачимо, міжособистісна залежність досить складне, подвійне поняття. Одні автори розглядають його, як залежну поведінку інші ж, як психічний розлад, який несе за собою ряд негативних наслідків, як на соматичному, так і на психічному рівнях. Чинники, які формують міжособистісну залежність досить різноманітні, вони йдуть прямо з дитинства та відбиваються у неправильно сформованих установках вже в дорослому житті.

Виходячи з того, що успішність у міжособистісному спілкуванні багато у чому детермінується особливостями емоційного та соціального інтелекту, доцільно виявити, в якому зв’язку ці види інтелекту знаходяться зі складовими міжособистісної залежності.

У закордонній психології соціальний інтелект розглядається як інтелектуальна здатність, що визначає успішність спілкування та соціальної адаптації (Г. Айзенк, Дж. Гілфорд, Н. Кэнтон, Г. Олпорт), забезпечує успішну

взаємодію між людьми (Р. Стернберг) і має основну функцію прогнозування поведінки (Е. Торндайк), як група ментальних здібностей, пов'язаних з обробкою соціальної інформації (М. Тисак, М. Форд). Вітчизняні автори визначають соціальний інтелект як здатність розуміти самого себе та інших (Ю.М. Ємельянов), практичний розум (Л.І. Уманський, М.О. Холодна).

Концепція соціального інтелекту розроблялася В.М. Куніциною, яка виділяє центром цього складного явища комунікативно-особистісний потенціал, який є досить узагальненим і дозволяє наблизитися до розуміння специфічної структури соціального інтелекту, особливостей його функціонування на різних вікових етапах. Одна з головних інтегральних функцій соціального інтелекту – формування довгострокових, тривалих стосунків з перспективою розвитку та позитивного взаємовпливу на основі усвідомлення рівня і характеру стосунків [4].

Як констатує Л.В. Альохіна, в психології існує декілька підходів до визначення соціального інтелекту. Автори першого підходу (Г. Айзенк, Дж. Гілфорд та ін.) вважають, що соціальний інтелект є різновидом загального інтелекту і виконує мисленнєві операції з соціальними об'єктами. Представники другого підходу (Д. Векслер, Е. Торндайк та ін.) визначають соціальний інтелект як самостійний вид інтелекту, який забезпечує адаптацію людини у соціумі і спрямований на вирішення життєвих задач. Третій підхід поєднує вчених, які у соціальному інтелекті вбачають інтегральну здатність людини спілкуватися з іншими. Ця здатність залежить від особистісних характеристик та рівня розвитку самосвідомості [5].

Емоційний інтелект став предметом психологічного дослідження порівняно недавно завдяки працям зарубіжних дослідників Г. Гарднера, Д. Гоулмана, Д. Карузо, Дж. Майєра, П. Саловея та ін. Вчені наголошують на необхідності і доцільності розвитку емоційного інтелекту, який визнано фактором забезпечення успішного особистісного та професійного зростання особистості. Саме емоційний інтелект (англ. Emotional intelligence) розглядається як здатність ефективно розбиратися в емоційній сфері людського життя: розуміти емоції і емоційне підґрунтя відносин, використовувати свої емоції для вирішення завдань, пов'язаних з відносинами та мотивацією.

На даний момент частина дослідників розглядає емоційний інтелект як підструктуру соціального інтелекту, емоційно-когнітивну здатність, яка полягає

в емоційної сензитивності, обізнаності та здатності до управління емоціями, які дозволяють людині контролювати почуття психічного здоров'я, душевну гармонію та високу якість особистого життя [6, с. 65].

Однак існує й інша точка зору: емоційний інтелект розглядається як більш широке поняття, а соціальний інтелект – як один з його аспектів [7, с.26]. Д. Гоулмен передбачає, що до емоційних здібностей відносяться, з одного боку, усвідомлення і розпізнання емоцій, з іншого боку, регуляція емоцій і управління ними. При цьому емоційні вміння і можуть бути спрямовані на свої або на чужі емоції. В рамках цього погляду емоційний інтелект включає самосвідомість, усвідомлення соціальних взаємодій, управління собою, управління відносинами.

За визначенням П. Саловея та Дж. Майєра, емоційний інтелект – це група ментальних здібностей, які сприяють усвідомленню та розумінню власних емоцій та емоцій оточуючих [8]. А, отже, є тією ланкою, яка сприяє побудові взаємин на основі розуміння емоцій та конструюванню лінії поведінки в потрібному напрямку, що в свою чергу допомагає досягти максимально комфортного співіснування в соціумі, сприяє комунікації.

Саме це обумовило напрямок нашого дослідження, метою якого було встановлення взаємозв'язків міжособистісної залежності з неакадемічними видами інтелекту у юнаків та дівчат.

В якості психодіагностичного інструментарію було використано наступні методики: тест емоційного інтелекту Д.В. Люсіна, тест соціального інтелекту Дж. Гілфорда, тест профілю стосунків Р. Борнштейна та тест на міжособистісну залежність Р. М. Гіршфільда. Вибірку склали 60 осіб у віці 20 - 25 років. У першу групу увійшло 30 юнаків, у другу – 30 дівчат. Результати, отримані у дослідженні взаємозв'язків складових профілю міжособистісної залежності і соціального інтелекту в групі дівчат, надано у таблиці 1.

У групі дівчат виявлено значущий позитивний взаємозв'язок між складовою «Здорова залежність» та «Фактор пізнання систем поведінки» ($r=0,384$, $p\leq 0,05$). Зміст отриманого зв'язку свідчить про те, що у групі дівчат із посиленням здатності розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії між людьми і сенс їх поведінки в конкретних ситуаціях, підвищується здатність до лабільності в спілкуванні, до вміння встановлювати довготривалі емоційні відносини. Отже, збільшення здатності до пізнання моделі поведінки людей у

певній ситуації сприяє розвитку вміння легко і надовго встановлювати міжособистісні зв'язки з людьми.

Таблиця 1

Взаємозв'язки складових профілю міжособистісної залежності і
соціального інтелекту у дівчат (r)

Шкали	Деструктивна залежність	Дисфункційне відділення	Здорова залежність
Фактор пізнання результатів поведінки	-0,174	0,025	0,231
Фактор пізнання класів поведінки	0,026	-0,046	-0,030
Фактор пізнання перетворювання поведінки	-0,100	-0,038	0,070
Фактор пізнання систем поведінки	-0,098	-0,093	0,384*

Примітка: * - рівень значущості $p \leq 0,05$

Результати отримані у дослідженні взаємозв'язків складових профілю міжособистісної залежності і соціального інтелекту в групі юнаків свідчать, що не зафіксовано значущих кореляційних зв'язків за всіма шкалами емоційного інтелекту, а також між всіма складовими профілю міжособистісної залежності, такими, як «Деструктивна залежність»; «Дисфункційне відділення»; та «Здорова залежність», що свідчить про те, що міжособистісна залежність не пов'язана з соціальним інтелектом у даній групі.

Результати отримані у дослідженні взаємозв'язків складових міжособистісної залежності і соціального інтелекту в групі дівчат надано у таблиці 2.

Значущий негативний взаємозв'язок у групі дівчат був встановлений між шкалою «Емоційна опора на інших» та «Фактором пізнання перетворення поведінки» ($r = -0,323$, $p \leq 0,05$). Це говорить про те, що з посиленням потреби в опіці, захисті, радах з боку інших, надмірної залежності від зовнішньої оцінки, від чужої думки, послаблюється здатність до таких вмінь та якостей як: з точністю, повнотою, диференційованістю і гнучкістю описувати незнайому людину по фотографії; з диференційованою Я-концепцією, глибиною, рефлексією; прийняттям себе, почуттям власної гідності з інтересом до соціальних проблем, громадською активністю; з екзаменаційною успішністю.

Отже, з актуалізацією потреби в постійній опорі та підтримці від інших у дівчат зменшується інтерес в розпізнаванні структури міжособистісних ситуацій в динаміці; в аналізуванні складних ситуацій взаємодії людей.

Таблиця 2

Взаємозв'язки складових міжособистісної залежності і соціального інтелекту у дівчат (r)

Шкали	Емоційна опора на інших	Невпевненість в собі	Прагнення до автономії	Залежність
Фактор пізнання результатів поведінки	-0,022	-0,095	0,152	0,020
Фактор пізнання класів поведінки	0,177	0,352*	0,310*	0,047
Фактор пізнання перетворювання поведінки	-0,323*	-0,082	0,157	-0,288
Фактор пізнання систем поведінки	0,038	-0,182	0,333*	-0,086

Примітка: * - рівень значущості $p \leq 0,05$

Також, був знайдений значущий позитивний взаємозв'язок між шкалою «Невпевненості у собі» і «Фактором пізнання класів поведінки» ($r=0.352$, $p \leq 0,05$). Це свідчить про те, що із посиленням позиції веденого, нездатністю самостійного прийняття рішення, поступливістю невпевненістю у власній думці посилюється здатність до правильної оцінки стану, почуттів, наміру людей по їх невербальних проявах: міміці, позах, жестах; зростає чутливість до невербальної експресії, істотно підсилюється здатність розуміти інших, здатність читати невербальні сигнали іншої людини, усвідомлювати їх і порівнювати з вербальними. Отже можна припустити, що якісь недоліки у собі дівчата компенсуються за рахунок правильного вміння спілкуватися і розуміти інших.

Позитивні значущі взаємозв'язки були встановлені також між шкалами «Прагнення до автономії» і «Фактором пізнання класів поведінки» ($r=0,310$) та «Фактором пізнання систем поведінки» ($r=0,333$). Тобто із посиленням прагнення до самодостатності, самостійності, схильності до дистанціювання від інших, уникнення тривалих міжособистісних зв'язків посилюється

чутливістю до емоційних станів інших в ситуаціях ділового спілкування; стає більш різноманітний експресивний репертуар в спілкуванні; збільшується емоційна стабільність; покращується сприйнятливість до критики; зростає самооцінка і ступінь прийняття себе; Крім цього підвищується здатність адекватно відображати цілі, наміри, потреби і внутрішні мотиви учасників комунікації, передбачати наслідки їх поведінки, зростає вміння орієнтуватися в невербальних реакціях людей, а також нормах і правилах, що регулюють поведінку в суспільстві. Отже, прагнення до незалежності у групі дівчат в значній мірі сприяє встановленню важливих соціальних або ділових контактів. Відносно інших шкал взаємозв'язків встановлено не було.

Результати дослідження взаємозв'язків складових міжособистісної залежності та соціального інтелекту в групі юнаків наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

Взаємозв'язки складових міжособистісної залежності і
соціального інтелекту у юнаків (r)

Шкали	Емоційна опора на інших	Невпевненість в собі	Прагнення до автономії	Залежність
Фактор пізнання результатів поведінки	-0,005	-0,192	-0,002	0,072
Фактор пізнання класів поведінки	0,122	0,306*	0,230	0,118
Фактор пізнання перетворювання поведінки	0,163	-0,248	-0,234	0,183
Фактор пізнання систем поведінки	0,04	-0,03	0,106	0,109

Було встановлено значущий прямий зв'язок між компонентом міжособистісної залежності «Невпевненість у собі» та шкалою соціального інтелекту «Фактор пізнання перетворювання поведінки» ($r=0,306$).

Отриманий зв'язок свідчить про те, що у групі юнаків із посиленням невпевненості у собі, своїх силах, страху вчинити щось не так, боязні перед відповідальністю, підвищується чуткість до характеру і відтінків людських взаємовідносин, зростає здатність знаходити відповідний тон спілкування з різними співрозмовниками в різних ситуаціях, розширюється репертуар

рольової поведінки. Отже, у юнаків з підвищенням невпевненості, страху скоїти щось невірне підвищується потреба у розумінні, як до них відносяться інші, що саме про них думають. Результати отримані у дослідженні взаємозв'язків складових профілю міжособистісної залежності і емоційного інтелекту в групі дівчат надано у таблиці 4.

Виходячи із результатів, які представлені у таблиці, можна говорити, що у дівчат є значущий негативний зв'язок між складовою профілю міжособистісної залежності «Деструктивна залежність» та шкалами «Розуміння чужих емоцій» ($r=-0,373$); «Керування чужими емоціями» ($r= -0,320$); «Розуміння власних емоцій»; ($r=-0,483$); «Контроль експресії» ($r= -0,308$); «Внутрішньо особистісний емоційний інтелект» ($r=-0,312$); «Міжособистісний емоційний інтелект» ($r=-0,406$); та «Загальний емоційний інтелект» ($r=-0,441$), тобто зі зростанням потреби у сильній емоційній близькості, любові і прийнятті з боку значущих інших, знижується ригідне прагнення до отримання допомоги і підтримки на тлі постійного відчуття себе, як безпорадного і слабого незалежно від конкретної ситуації.

Таблиця 4

Взаємозв'язки складових профілю міжособистісної залежності і емоційного інтелекту у дівчат (r)

Шкали	Деструктивна залежність	Дисфункційне відділення	Здорова залежність
Розуміння чужих емоцій	-0,373*	-0,307*	0,001
Керування чужими емоціями	-0,320*	-0,340*	-0,103
Розуміння власних емоцій	-0,483*	-0,243	0,077
Керування власними емоціями	-0,195	0,059	-0,040
Контроль експресії	-0,308*	-0,262	-0,070
Міжособистісний емоційний інтелект	-0,406 *	-0,226	-0,092
Внутрішньоособистісний емоційний інтелект	-0,312*	-0,131	-0,111
Розуміння емоцій	-0,239	-0,363*	0,083
Керування емоціями	-0,275	-0,295	-0,089
Загальний емоційний інтелект	-0,441*	-0,080	-0,041

Примітка- * рівень значущості $p \leq 0,05$

Тобто, із втрачанням необхідності в постійному пов'язуванні себе з іншими людьми, у дівчат стає і менш значною необхідність у емоційному впливу на інших, та постійної емоційної рефлексії себе.

Також були встановлені значущі негативні взаємозв'язки між такою шкалою, як «Дисфункційне відділення» та шкалами «Розуміння чужих емоцій» ($r = -0,307$); «Керування чужими емоціями» ($r = -0,340$); «Розуміння емоцій» ($r = -0,363$), а отже можна говорити, що у дівчат з посиленням невміння розвивати соціальні взаємозв'язки, та встановлювати тісні відносини прихильності, погіршуються навички в сфері емоційного інтелекту, а саме розуміння та опис тих переживань які відчуються, як самою людиною, так і оточуючими, стримування негативних емоційних проявів.

Між шкалою «Здорової залежності» та усіма шкалами емоційного інтелекту не виявлено значущих взаємозв'язків. Також не було встановлено кореляційних зв'язків між шкалою «Дисфункційне відділення» та шкалами «Розуміння власних емоцій»; «Керування власними емоціями»; «Контроль експресії»; «Внутрішньо особистісний емоційний інтелект»; «Міжособистісний емоційний інтелект»; «Керування емоціями»; «Загальний емоційний інтелект».

Крім того, не було виявлено зв'язків і між такою шкалою, як «Деструктивне відділення» та шкалами «Керування власними емоціями»; «Керування емоціями»; «Розуміння емоцій».

Результати, отримані у дослідженні взаємозв'язків складових профілю міжособистісної залежності і емоційного інтелекту в групі юнаків надано у таблиці 5.

У групі юнаків було виявлено значущий негативний зв'язок між складовою профіля міжособистісної залежності «Деструктивна залежність» та шкалою «Розуміння чужих емоцій» ($r = -0,316$). Це говорить про те, що у юнаків із посиленням почуття безпорадності, невпевненості, слабкості, необхідності в емоційній підтримки, знижується здатність до сприйняття емоційних проявів інших людей.

Таблиця 5

Взаємозв'язки складових профілю міжособистісної залежності і емоційного інтелекту у юнаків (r)

Шкали	Деструктивна залежність	Дисфункційне відділення	Здорова залежність
Розуміння чужих емоцій	-0,316*	-0,434*	0,413*
Керування чужими емоціями	-0,121	-0,455*	0,147
Розуміння власних емоцій	0,198	-0,155	0,032
Керування власними емоціями	0,007	-0,071	0,209
Контроль експресії	-0,043	-0,253	0,172
Міжособистісний емоційний інтелект	-0,120	-0,367 *	0,256
Внутрішньо особистісний емоційний інтелект	-0,061	-0,001	0,274
Розуміння емоцій	-0,108	-0,312*	0,344*
Керування емоціями	-0,080	0,039	0,294
Загальний емоційний інтелект	-0,153	-0,228	0,373*

Примітка: * - рівень значущості $p \leq 0,05$

Негативний взаємозв'язок був встановлений між шкалою «Дисфункційне відділення» та шкалами емоційного інтелекту такими, як «Розуміння чужих емоцій» ($r = -0,434$); «Керування чужими емоціями» ($r = -0,455$); «Міжособистісний інтелект» ($r = -0,367$); «Розуміння емоцій» ($r = -0,312$). Тобто у респондентів із посиленням потреби до отримання схвалення, безпорадності знижується здатність впливу на емоції інших людей. Позитивні взаємозв'язки були встановлені між шкалою «Здорова залежність» та шкалою «Розуміння чужих емоцій» ($r = 0,413$); «Розуміння емоцій» ($r = 0,344$); та «Загальний емоційний інтелект» ($r = 0,373$).

Це свідчить про те, що у юнаків із посиленням здатності встановлювати довготривалі емоційні відносини, зі зростанням гнучкості у спілкуванні посилюється здатність до правильної інтерпретації емоцій інших, до урізноманітнення ролевої поведінки. Отже, у юнаків з актуалізацією нормативної залежності покращується комунікативні якості та вміння взаємодіяти з оточуючими.

Результати дослідження взаємозв'язків складових міжособистісної

залежності і емоційного інтелекту у групі дівчат надано в таблиці 6.

У групі дівчат були встановлені значущі негативні кореляційні зв'язки між шкалою «Емоційна опора на інших» та шкалами «Розуміння власних емоцій» ($r = -0,449$); «Керування власними емоціями» ($r = -0,409$); «Контроль експресії» ($r = -0,519$); «Внутрішньоособистісний емоційний інтелект» ($r = -0,612$); «Міжособистісний емоційний інтелект» ($r = -0,435$); «Розуміння емоцій» ($r = -0,467$); «Керування емоціями» ($r = -0,538$); «Загальний емоційний інтелект» ($r = -0,522$).

Таблиця 6

Взаємозв'язки складових міжособистісної залежності і
Емоційного інтелекту у дівчат (r)

Шкали	Емоційна опора на інших	Невпевненість в собі	Прагнення до автономії	Залежність
Розуміння чужих емоцій	-0,118	-0,022	0,107	-0,276
Керування чужими емоціями	-0,249	-0,208	0,097	-0,240
Розуміння власних емоцій	-0,449*	-0,330*	0,311*	-0,595*
Керування власними емоціями	-0,409*	-0,069	0,080	-0,435*
Контроль експресії	-0,519*	-0,285	0,281	-0,507*
Міжособистісний емоційний інтелект	-0,435*	-0,270	0,304*	-0,440*
Внутрішньоособистісний емоційний інтелект	-0,612*	-0,303*	0,371*	-0,632*
Розуміння емоцій	-0,467*	-0,330*	0,291	-0,561*
Керування емоціями	-0,538*	-0,314*	0,421*	-0,650*
Загальний емоційний інтелект	-0,522*	-0,332*	0,378*	-0,641*

Примітка: * - рівень значущості $\leq 0,05$

Це говорить, що у дівчат зі зростанням потреби в емоційній близькості та залежності від інших людей та їх думок, знижується здатність розпізнати емоцію, ідентифікувати її; зрозуміти причини, що викликали дану емоцію, і наслідки, до яких вона приведе, послаблюється здатність контролювати інтенсивність емоцій; здатність контролювати зовнішнє вираження емоцій;

викликати ту чи іншу емоцію.

Також, значущі негативні взаємозв'язки були встановлені між шкалою «Невпевненість у собі» та шкалами «Розуміння емоцій» ($r = -0,330$); «Керування емоціями» ($r = -0,314$); «Загальний емоційний інтелект» ($r = -0,332$); «Внутрішньоособистісний емоційний інтелект» ($r = -0,303$). Отже, зі зростанням вираженості думок про власні внутрішні побоювання, які пов'язані з необ'єктивною оцінкою власних можливостей і сил знижується і вміння налагоджувати контакти з оточуючими, розуміти глибинні емоції себе та інших, контролювати свої негативні емоційні позиви.

Позитивний взаємозв'язок був знайдений між такими шкалами, як «Прагнення до автономії» та шкалою «Розуміння власних емоцій» ($r=0,311$); «Міжособистісний емоційний інтелект» ($r=0,304$); «Внутрішньоособистісний інтелект» ($r = 0,371$), «Керування емоціями» ($r = 0,421$), «Загальний емоційний інтелект» ($r = 0,378$). Тобто, з посиленням таких характеристик, як самодостатність, самостійність, бажанням не залежати не від кого і здобувати усе за допомогою власних зусиль, зростає здатність до усвідомлення власних почуттів, власних думок, з'являється чуйність до внутрішніх станів інших людей але може також розвиватися здатність до керування іншими людьми через емоції.

Негативні значущі взаємозв'язки були встановлені у респондентів між такою шкалою як «Залежність» і шкалами «Розуміння власних емоцій» ($r = -0,595$); «Керування власними емоціями» ($r = -0,435$); «Контроль експресії» ($r = -0,507$); «Внутрішньоособистісний емоційний інтелект» ($r = -0,632$); «Міжособистісний емоційний інтелект» ($r = -0,440$); «Розуміння емоцій» ($r = -0,561$); «Керування емоціями» ($r = -0,650$); «Загальний емоційний інтелект» ($r = -0,641$). Тобто, із посиленням потреби в емоційній близькості, любові і ухвалення з боку значущих інших, у ригідному прагненні до отримання допомоги та підтримки на тлі постійного відчуття себе як безпорадного і слабого незалежно від конкретної ситуації знижується здатність до розуміння емоційного стану, як себе, так і інших людей, здатність до контролю над власними емоціями і до маніпулювання почуттями інших.

Результати дослідження взаємозв'язків складових міжособистісної залежності і емоційного інтелекту у групі юнаків надано у таблиці 7.

Таблиця 7

Взаємозв'язки складових міжособистісної залежності і
емоційного інтелекту у юнаків (r)

Шкали	Емоційна опора на інших	Невпевненість в собі	Прагнення до автономії	Залежність
Розуміння чужих емоцій	0,310*	-0,141	0,104	-0,083
Керування чужими емоціями	0,313*	-0,181	-0,003	0,055
Розуміння власних емоцій	0,210	-0,118	-0,070	0,165
Керування власними емоціями	0,342*	0,081	-0,163	0,249
Контроль експресії	0,339*	0,113	-0,130	0,254
Міжособистісний емоційний інтелект	0,317*	-0,016	0,161	-0,032
Внутрішньо особистісний емоційний інтелект	0,310*	0,128	0,098	0,126
Розуміння емоцій	0,331*	-0,002	0,307*	-0,027
Керування емоціями	0,350*	0,121	-0,336*	0,046
Загальний емоційний інтелект	0,243	0,044	0,184	0,010

Примітка: * - рівень значущості $\leq 0,05$

Значущі позитивні кореляційні взаємозв'язки у групі юнаків було встановлені між складовою міжособистісної залежності «Емоційна опора на інших» та шкалами «Розуміння чужих емоцій» ($r=0,310$); «Керування чужими емоціями» ($r=0,313$); «Керування власними емоціями» ($r=0,342$); «Контроль експресії» ($r=0,339$); «Міжособистісний інтелект» ($r=0,317$); «Внутрішньоособистісний інтелект» ($r=0,310$); «Розуміння емоцій» ($r=0,331$); «Керування емоціями» ($r=0,350$). Зміст отриманих даних говорить про те, що у юнаків із підвищенням потреби в опіці, захисті, порадах зі сторони інших, зі зростанням залежності від чужої думки підвищуються такі якості як цікавість до емоцій інших людей, правильне їх тлумачення, можливість впливати на інших людей.

Також, у цій групі позитивний взаємозв'язок був встановлений між

шкалою «Прагнення до автономії» та «Розуміння емоцій» ($r=0,307$). Отже, у юнаків із посиленням потреби досягати поставленої мети за рахунок власних зусиль, а також розвитку таких характеристик як незалежність, ініціативність, своєрідність підвищується потяг до опису та пояснення емоційного фону інших, до рефлексії своїх емоцій.

Негативний взаємозв'язок був встановлений між шкалою «Прагнення до автономії» та «Керування емоцій» ($r=-0,336$). Тобто із збільшенням прагнення до незалежності, активності, самобутності послаблюється здатність міняти емоційний стан інших та свій власний, контролювати прояви своїх негативних емоцій.

Загальні висновки. Отримані результати дослідження міжособистісної залежності з неакадемічними видами інтелекту дозволяють зробити наступні висновки:

У дівчат із посиленням здатності розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії між людьми і сенс їх поведінки в конкретних ситуаціях актуалізується здорова залежність. З удосконаленням здатності до розпізнавання структури міжособистісних ситуацій в динаміці, до аналізу складних ситуацій взаємодії людей у дівчат меншої вираженості набуває потреба в опіці, захисті, радах з боку інших та надмірна залежність від зовнішньої оцінки, від чужої думки; зростання здатності до правильної оцінки стану, почуттів, наміру людей по їх невербальних проявах, чутливості до невербальної експресії, зменшуються схильність до прийняття позиції веденого, нездатність самотійно приймати рішення, поступливість та невпевненість у власній думці. Крім того, у дівчат прагнення до самодостатності, самостійності, схильності до дистанціювання від інших, стає більш вираженим з посиленням чутливості до емоційних станів інших та урізноманітненням експресивного репертуару в спілкуванні; а також зі зростанням здатності адекватно відображати цілі, наміри, потреби і внутрішні мотиви учасників комунікації, передбачати наслідки їх поведінки, орієнтуватися в невербальних реакціях людей, нормах і правилах, що регулюють поведінку в суспільстві.

У групі юнаків посилення невпевненості у собі та своїх силах, боязні перед відповідальністю як компоненту міжособистісної залежності, відбувається зі зростанням чутливості до характеру і відтінків людських взаємовідносин.

Специфіка взаємозв'язків емоційного інтелекту зі складовими міжособистісної залежності у групі дівчат відбивається в тому, що деструктивна залежність набуває меншої вираженості з актуалізацією здатності до розуміння чужих емоцій та керування ними; до розуміння власних емоцій та контролю експресії. Удосконалення здатності до розуміння чужих емоцій та керування ними піддає інгібіції прояви дисфункційного відділення, тобто невміння розвивати соціальні взаємозв'язки та встановлювати тісні відносини та прихильності. У дівчат зі зростанням здатності до розуміння власних емоцій та керування ними, а також до контролю експресії зменшується потреба в емоційній близькості та залежності від інших людей та їх думок; невпевненість в собі набуває меншої вираженості з актуалізацією здатності до розуміння емоцій та керування ними в цілому. Прагнення до автономії, самодостатність, самостійність дівчат збільшується зі зростанням здатності до розуміння власних емоцій, до керування емоціями в цілому, з удосконаленням як міжособистісного, так і внутрішньоособистісного інтелекту.

У групі юнаків прояви деструктивної залежності зменшуються з актуалізацією здатності до розуміння чужих емоцій, дисфункційне відділення стає менш вираженим з удосконаленням здатності до розуміння чужих емоцій та керування ними, а здорова залежність розвивається зі зростанням здатності до розуміння чужих емоцій. У той же час, у юнаків збільшення здатності до розуміння чужих емоцій та керування ними, а також до керування власними емоціями та контролю експресії, супроводжується посиленням такої складової міжособистісної залежності як "Емоційна опора на інших". Прагнення до автономії у юнаків стає більш вираженим зі зростанням здатності до розуміння емоцій, та зменшується з удосконаленням вміння керувати емоціями.

Література:

1. Фролова Є.В. Психологічні чинники і динаміка формування стосунків міжособистісної залежності у жінок: автореф. дис. ... канд. психол. наук:19.00.01. Харків, 2008. 19 с.
2. Асеева А. Д. Психологические особенности личности, способствующие развитию зависимого поведения. *Научный журнал КубГАУ*. 2014. №101(07). С.2529 – 2545.
3. Сасько О. О. Психолого-педагогічні умови розвитку соціального

інтелекту у студентів, схильних до адиктивної поведінки: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Харків, 2010. 23 с.

4. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погольша В.М. Межличностное общение. СПб: Питер, 2003. 544 с.

5. Альохіна Н. В. Соціальний інтелект в структурі соціальної компетентності фахівців фармації. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2013. № 1046. С. 60-63.

6. Коврига Н. В. Стресозахисна та адаптивна функції емоційного інтелекту: дисертація канд. психол. наук: 19.00.01. К., 2003.

7. Бантишева О. О. Взаємозв'язок емоційного інтелекту зі схильністю осіб юнацького віку до віктимної поведінки. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Психологічні науки*. 2014. Вип. 121. С. 25-29.

8. Андреева И. Н. Азбука эмоционального интеллекта. СПб. : БХВ-Петербург, 2012. URL:<http://www.twirpx.com/file/1100288>.

ЖІНОЧА ОСВІТА В ХАРКІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX - ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Дрокіна Т. М.

Наук. керівник: к. і. н., доц. **Вороніна М. С.**

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди*

У наш час не виникає жодного сумніву, що жінка посідає в системі науки та освіти досить значне місце. З кожним роком зростає відсоток зайнятості і рівень кваліфікованості жінок. Міфи, які були широко розповсюджені протягом багатьох століть, про неспроможність жінки опанувати знаннями та професійними навиками руйнуються кожен день.

Актуальність теми. Гендерна політика сьогодні є досить важливою складовою економічного, культурного та політичного життя суспільства. Вона спирається на позитивні досягнення минулого та чітко планує роль і місце жінки в сучасному та майбутньому. Освіта є невід’ємною складовою гідного статусу жінки в суспільстві та залишається досить важливим питанням. Від вирішення цього питання залежить стан соціальних, політичних та економічних змін у суспільстві.

У XXI столітті проблема освіти жінок не є такою гострою як, наприклад, у другій половині XIX – на початку XX століття, але її актуальність не зменшується. На жаль й досі ще поширена думка про те, що жінка неспроможна до наукових відкриттів.

Формування системи жіночої освіти відбувалося на тлі зіткнення поглядів прибічників жіночого рівноправ’я в усіх сферах життя та консерваторів, які вважали необхідним залишити все по-старому.

Об’єкт дослідження – розвиток освіти в Харківській губернії у другій половині XIX – на початку XX століття. **Предмет дослідження** – становлення і розвиток освіти жінок у Харківській губернії у другій половині XIX – на початку XX століття.

Історіографія дослідження. Під час написання статті досліджено твори прогресивних вітчизняних вчених та педагогів даного періоду, таких як Д.І.Багалій, Н.Жебилов, І.Ф.Познанський та інш. Вони висвітлюють проблеми

становлення і розвитку освіти жінок. Так Н.Жебилев у своїй праці висвітлює багато важливої інформації стосовно Харківського інституту шляхетних дівчат [3]. Не можливо залишити без уваги працю відомого українського письменника Г. Квітки-Основ'яненка «О Харькове и уездных городах Харьковской губернии». Вона надає інформацію стосовно розвитку освіти саме в Харкові [4]. Цікаві матеріали щодо даної теми можна знайти в праці М.Рижкової «Розвиток освіти жінок у Харківській губернії (друга половина XIX – початок XX століття)» [8].

У процесі реалізації завдань дослідження застосовувалися такі методи: систематизації й класифікації наукової літератури та історичних джерел, конкретно-пошукові методи відбору, які дозволили визначити основні положення, що склали науково-теоретичну базу дослідження.

З початку XIX століття панівною думкою про місце та роль жінок у суспільстві було виконання жінкою обов'язків дружини, матері та господині. Жінка повинна була допомагати чоловікові, виховувати дітей та займатися домашнім господарством. Тому якісна, серйозна жіноча освіта, отримання якої б дозволило жінкам розширити межі побудови власного життя за традиційною моделлю «оселя батьків – заміжжя – берегиня власного родинного вогнища» була не потрібна [9; с. 15].

Громадський діяч В. Белінський так охарактеризував статус жінки у тогочасному суспільстві: «Жінки відповідно до домінування характеру любові та почуття створені діяти в тих же самих сферах, де діє чоловік. Духовне панування чоловіка над жінкою має своїм джерелом не природу жінки, а її виховання та різні соціальні стосунки, що століттями тримали жінку в стані морального рабства. Отримуючи дуже погане та обмежене виховання та освіту, жінки до заміжжя – власність батьків, а після заміжжя – чоловіків, повинні були вважати за гріх цікавитися, наприклад, мистецтвом або наукою» [7].

Проблеми жіночої освіти, як і жіноче питання в цілому, привертати увагу суспільства в 50–60-ті роки XIX століття – напередодні та після скасування кріпосного права. Це було пов'язано, з одного боку, з поступовим поширенням ліберальних ідей про рівність чоловіків і жінок, з іншого, зі змінами в соціальному становищі значної частини дворян після реформи.

Ситуація дещо змінилася з середини XIX століття як у Харківській так і в інших губерніях Російської імперії. Передумовами цього стали швидкі темпи промислового розвитку та соціально-політичні запити суспільства. Ці фактори створили сприятливий клімат для вдосконалення системи жіночої освіти та поступової зміни пріоритетів в навчанні жінок.

Таким чином перед тогочасним суспільством постало завдання заснування жіночих середніх навчальних закладів, які були б недорогими, відкритими, доступними для всіх станів. Серед цих закладів чільне місце посіли гімназії.

У 1812 році у Харкові було відкрито інститут шляхетних дівчат. Він став одним із перших в Україні та був заснований за ініціативою дворянського Товариства благодійності. Одним із засновників інституту був відомий український письменник та громадський діяч Григорій Квітка-Основ'яненко. Письменник особисто добирав викладачів, а також займався вирішуванням усіх організаційних питань. Згодом він витратив майже всі свої статки на інститут. Гулак-Артемівський писав: «Палкий ентузіазм, невтомна діяльність та безкорисливість Квітки у здійсненні цієї корисної справи (мається на увазі утворення дівочого інституту в Харкові) поборолі всі перешкоди» [8; с.17].

У 1812-1818 роках інститут існував як приватний заклад. Його функціонування було можливим лише завдяки безкоштовному викладанню в ньому вчителів інших навчальних закладів міста Харкова. Але подальше існування інституту на таких умовах стало неможливим. Виникла думка звернутися за допомогою до дворянства усіх малоросійських губерній і на базі Харківського інституту створити Малоросійський дівочий інститут. Ця ідея так і не була здійснена, а проблему матеріального забезпечення закладу вирішили іншим шляхом. У 1818 році завдяки турботам Григорія Квітки-Основ'яненка Харківський інститут було прийнято під протегування імператриці Марії Федорівни.

Правила вступу до інституту були досить своєрідними. Наприклад, вступниця крім заяви, додавала ще довідку про походження та стан здоров'я. Дівчата з фізичними вадами не приймалися до інституту. Наказ про зарахування до інституту підписувала особисто імператриця [4; с. 53].

Безкоштовно мали змогу навчатися та утримуватися певна кількість дівчат дворянського походження, стипендіаток. Також до інституту приймалися

пансіонерки. Вони вносили за своє навчання та харчування певну платню, а також приносили в інститут посуд, книги, одяг, взуття та постіль. Цікаво, що у Харківському інституті шляхетних дівчат з самого початку існувала ще одна категорія вихованок – напівпансіонерки. Від пансіонерок вони відрізнялися тим, що жили зі своєю родиною, а приходили в інститут лише для навчання.

Програма навчання закладу мала практичний характер і була спрямована на те, щоб дівчата після закінчення інституту мали можливість та необхідні знання для праці гувернантками або домашніми вчительками у багатих родинах. У навчальному закладі викладалися такі предмети, як історія, закон Божий, арифметика, фізика, географія, риторика, граматики, чистописання, малювання, рукоділля. Необов'язковими були такі предмети, як музика, танці та іноземні мови. Характер навчання і виховання мав бути суто практичним, це й обумовило необов'язковість вивчення іноземної мови.

Харківський інститут шляхетних дівчат не тільки давав вихованкам необхідну освіту і виховання, але й опікувався їхньою долею. Наприклад, один з пунктів статуту інституту передбачав прийняття прохань від бажаючих одружитися з тією чи іншою дівчиною, якщо у неї немає рідних. В цьому випадку вона отримувала матеріальну допомогу [4; с. 37]. Такі справи розглядав комітет інституту, який також допомагав випускницям у справі працевлаштування. З перших років існування інституту почала поширюватися практика залишати най здібніших випускниць в інституті в якості помічниць наглядачок та вчительок.

Отже можна стверджувати, що завдяки невтомній праці громадських діячів, які опікувалися цим навчальним закладом, та педагогічному персоналу, що організував навчальний процес на належному рівні, Харківський інститут шляхетних дівчат став першою сходинкою на шляху здобуття жінками доступу до сфери педагогічної діяльності.

В наслідок реформ 60-х – 70-х років XIX століття почали виникати жіночі училища двох розрядів. Жіноча середня освіта у Харкові на початку XX століття ні в кількісному, ні в якісному плані не поступалася чоловічій. У 1860 році у місті Харкові була відкрита перша жіноча гімназія [5; с. 174].

Однією з форм початкової освіти в другій половині XIX століття стали недільні школи. Прикладом такої форми навчання може бути Харківська жіноча недільна школа, організатором, керівником і вчителькою якої більше

п'ятдесяти років була Х.Д.Алчевська. Безкоштовне чотиригодинне викладання велося по неділях та святкових днях в приміщенні Першого губернського училища відповідно до статуту Харківської жіночої недільної школи, причому викладачі за свою роботу плати також не отримували.

У другій половині XIX століття в Харківській губернії з'явилися середні навчальні заклади, які надавали професійну освіту жінкам. Так, наприклад у 1877 році у Харкові була заснована Жіноча реміснична школа Харківського товариства поширення в народі писемності. У цій школі жінки мали змогу навчитися швейній справі.

Восени 1906 року були відкриті Харківські приватні жіночі курси імені Н.І.Невіанд з юридичним відділенням. Статут закладу був розроблений з урахуванням університетського статуту та з використанням проекту положення про вищі жіночі курси Товариства взаємодопомоги трудящих жінок Харкова. Програми дисциплін, зміст навчання та іспити були сформовані відповідно до навчального плану юридичного факультету Харківського університету. Але нажаль цей заклад проіснував всього три роки [7; с. 2].

У 1917 р. в Харкові діяло вже 20 жіночих гімназій, 3 реальних училища, одно комерційне училище, семінарія, художнє, музичне училища, жіноче єпархіальне училище, інститут шляхетних дівчат, 35 міських початкових училищ, 20 приходських шкіл, недільні школи, художньо-естетичні студії, різноманітні курси. [9; с. 380].

Отже, можна зробити висновок, що протягом XIX століття в Харківській губернії сформувалася організаційно розвинена та різноманітна система освіти жінок. Вона включала в себе різні рівні – початкову, середню, вищу. Кожний із зазначених рівнів, в свою чергу, складався з багатьох елементів. Також слід зазначити, що Харківській інститут шляхетних дівчат, жіночі гімназії, школи курси та інш. попри їх недоліки, допомогли жінкам усвідомити себе поза родиною, реалізувати прагнення суспільної діяльності, надали можливість та право самостійного існування.

Література:

1. Багалій Д.І. Історія Слобідської України. Харків: Основа, 1991. 256 с.
2. Багалея Д.И., Миллер Д.П. История города Харькова за 250 лет его существования (1655-1905): В двух томах. Т. II. X. : Репринтное издание, 1993.

973 с.

3. Жебылев Н. Исторический очерк деятельности Харьковского института благородных девиц за 100 лет его существования. Харьков, 1912. 147 с.

4. Квітка-Основ'яненко Г.Ф. О Харькове и уездных городах Харьковской губернии. *Збір. творів*: у 7 т. К., 1981. Т.7. 64 с.

5. Коломієць Т.В., Ярмиш О.М. Культура Харкова на зламі століть (кінець XIX – початок XX ст.). Х., 2003. 256 с.

6. Об условиях приема в студенты и вольнослушатели университетов и других высших учебных заведений. *Журнал Министерства народного образования*. 1908. Новая серия. Ч. XVI. 107 с.

7. Познанский И. Ф. В. Г. Белинский о воспитании. М., 1949. 127 с.

8. Рижкова М.С. Розвиток освіти жінок у Харківській губернії (друга половина XIX – початок XX століття) : автореф. дис ... канд. пед. наук : 13.00.01. Мелітополь, 2011. 20 с.

9. Ярмиш О. Н., Посохов С. І., Епштейн А. І. Історія міста Харкова XX століття. Харків: Фоліо; Золоті сторінки, 2004. 686 с.

ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНИХ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ

Заєць Є. В.

Наук. керівник: канд. іст. наук **Дем'янчук Ю. А.**

*Коледж переробної та харчової промисловості
Харківського національного технічного університету
сільського господарства імені Петра Василенка*

Тема гендеру, проблем соціальної нерівності та негативних гендерних стереотипів є досить актуальними як сьогодні, так і протягом століть. Ця тема вивчалась багатьма дослідниками, але під впливом часу бачення проблеми гендеру та підходи до проблеми змінювались. Тож розглянемо детальніше, як просувався сам процес.

Більшість науковців схилиються, що в процесі становлення проблеми гендеру можна виділити IV етапи.

Перед тим як перейти до перегляду I етапу, згадаємо французьку письменницю, ідеолога феміністського руху Симону де Бовуар, яка у 1949 р. випустила книгу «Друга стаття». Автор доводила, що жінка як будь-яка людина повинна і може прагнути до самоствердження, саморозкриття, тим самим декларуючи своє право на рівність у всіх сферах науки, мистецтва, політичного життя. Її праця дає потужний імпульс розвитку феміністської літератури. [6]

I етап (початок 70-х рр. XX ст.) - етап початку жіночих досліджень. В цей час надається перевага одній з жінок-вчених, американській феміністці, Шарлотті Банч. В 1974 вона створила і стала редактором, феміністського журналу під назвою «Квест», одного з перших і провідних журналів, зайнятого аналізом становища жінок в суспільстві і виробленням політики щодо його поліпшення. В даний час Шарлотта Банч веде в університеті курси з прав людини і питань статевої дискримінації. Їй належить цитата: «Феміністи шукають нові моделі суспільства, яке допускає різноманіття, але не визнає переваги жодної групи». [5]

II етап (початок 80-х рр. XX ст.). Поняття «гендерні дослідження» приходить на зміну поняттю «жіночі дослідження», бо починається інтенсивне переосмислення й чоловічої гендерної ролі. І якщо діячі жіночої групи називалися феміністками, то діячі чоловічої групи – андрологами. Діяльність

чоловіків була аналогічного спрямування жіночим, тобто андрологи теж намагалися виявити основні етапи становлення концепції мужності. А також запропонували варіанти усунення жорсткої чоловічої гендерної ролі (в основному, через так зване «нове батьківство», в якому обоє батьків активно беруть участь у вихованні).

III етап (80-90-ті рр. XX ст.) узагальнюється як об'єднання чоловічих і жіночих досліджень. Тепер поняття «гендер» тлумачиться як система відносин, яка є основою стратифікації суспільства за ознакою статі, хоча спочатку воно пов'язувалось виключно з жіночим досвідом. На цьому етапі гендерні дослідження стали визнаною частиною навчальних програм у сотнях вищих навчальних закладах і самостійними факультетами в 30-ти американських університетах.

IV етап (кінець 90-х рр. – наш час) епоха глобалізації. В умовах сучасності гендерні дослідження стають визнаним напрямком розвитку гуманітарних знань. Це пов'язано зі зростом уваги до проблем жінок міжнародного характеру (політичні питання, проблеми дискримінації жінок на ринку праці, проблеми мілітаризму, біженців, репродуктивних прав та сім'ї).

Отже, процес вивчення і пошуку шляхів вдосконалення соціального стану населення не стоїть на місці. На сьогодні вже випущено безліч праць, книг, стосовно гендеру та гендерної нерівності.

До прикладу, книга видатного психолога і феміністського філософа Сандри Липсиц Бем «Лінзи гендеру». [4] Автор доводить, що суспільство має хвилювати не відмінності між чоловіками і жінками, а те, як ці відмінності перетворюються патріархатними соціальними інститутами в недоліки жінок і їх дискримінацію.

Тож, проаналізувавши дослідження, розтлумачимо сучасне поняття "гендеру". Гендер – це змодельована суспільством певна соціальна роль, яка надається людині від народження, залежно від статі. Коли мова стосується гендеру, то перш за все передбачається нерівність, а саме нерівномірний розподіл соціальних ресурсів (влади, грошей, винагород, можливостей, свободи) між особами чоловічої та жіночої статі. Ось вже, починаючи з кінця XX століття, виникає так званий гендерний підхід, який зарекомендував себе в багатьох областях наукового знання (антропологія, культурологія, соціологія, політологія, історія, економіка, лінгвістика, педагогіка, психологія та ін.). Його

суть полягає у винайденні спеціальних заходів, аби досягти гендерної рівності. Простіше кажучи, гендерний підхід передбачає усвідомлення того, що явища, які відбуваються у середині суспільства, по-різному впливають на чоловіків і жінок.

Одразу розкриємо причини подолання гендерної нерівності. Найголовніше це те, що будуть усунуті всі соціальні бар'єри і створені рівні соціальні можливості для реалізації особистості жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності в залежності від особистого вибору індивіда, що стане передумовою сталого розвитку держави.

А тепер хотілося б провести власне не велике «гендерне дослідження» і запропонувати деякі шляхи усунення гендерної нерівності.

Світ, починаючи з первісного ладу, не належав на рівних обом статями. На сучасному етапі, судячи з соціально-економічної точки зору, чоловіки і жінки - це майже дві касти. Причиною такого висновку є те, що чоловіки мають більш вигідне соціальне становище, більш високу зарплату, вищі шанси на успіх, займають більше місць в промисловості, в політиці, а також в минулому історію творили виключно чоловіки.

На перших етапах історії жінка підкорювала собі чоловіка, завдяки своїй ролі берегині та годувальниці, була система так званого матріархату. Проте, з неолітичною революцією, жінки починають підпорядковуватись представнику сильної статі та займати в суспільстві те місце, яке відводять їй чоловіки. І тепер представниця прекрасної статі перебувала якщо не в рабстві, то принаймні у васальній залежності від чоловіка, тобто оскільки вона нічим не володіла, за нею не визнавалось право вважатися особистістю, бо сама є частиною надбання - спочатку батька, потім чоловіка. Тож у той час, подружня пара - це не співпраця, що передбачало б рівність, а союз; жінка поступалася чоловікові, по-перше, тому, що її фізична сила менша, а подруге, тому, що в розумовому і моральному відношенні вона нижче нього, бо для особи жіночої статі був закритий шлях до освіти і культури, заборонено все, що може сприяти розвитку її індивідуальності.

У 1632 р. на території України з'являється Києво-Могилянська академія, але участь жінок в отриманні вищої освіти не передбачається [3, с.4]

Проте, на початку XIX столітті починають виникати Інститути шляхетних панянок [2]. 1818 р – у Харкові. Головною метою освіти було зробити жінку

максимально «приємною» і «корисною» для майбутнього чоловіка і тому викладалися такі предмети, як французька мова, рукоділля, музика і хороші манери.

Новий етап розвитку вищої жіночої освіти починається з початком XX століття. Розпочинають роботу Вищі жіночі курси. З'являються такі факультети, як історико-філологічний, фізико-математичний, юридичний, економіко-комерційний та медичний. І ось з приходом до влади більшовиків, починаючи від 31 травня 1918, у всіх типах навчальних закладів запроваджене спільне навчання.

Ще у середині XIX ст. перед суспільством постала проблема підготовки висококваліфікованих кадрів не тільки серед чоловіків, але й серед жінок, бо починається бурхливий індустріальний розвиток, який змінює долю жінки і відкриває перед нею нову еру, хоча на початковому етапі було дуже важко. По-перше, тому, що століттями вони займалися будинком, сім'єю, тоді як чоловік не мав подібного обмеженого кола занять. Подруге, представниці жіночої статі піддавалися більш ганебній експлуатації та на 30% отримували меншу платню. Вони були змушені працювати влітку по сімнадцять годин на день, часто в шкідливих для здоров'я цехах, дехто хворів на сухоти, ще не закінчивши учнівства, у разі скарги, їх звинувачували у брехні.

Але, завдяки феміністичним рухам та виступам, було затверджено низку законів, які передбачали заборону нічної праці, обмеження робочого дня на заводі у 10-12 год, покращення гігієнічних умов, введення обов'язкового щотижневого вихідного, працівниця отримує право вільно розпоряджатися своїм заробітком, розробляється порядок надання жінкам допологової і післяпологової відпустки.

Отже, можливість навчатись у вищих навчальних закладах, право на спадок, виборче право, працевлаштування на ринку праці, місця на керівних посадах і у владі, зрівняння заробітної платні, покарання за насилля – виборювались протягом багатьох століть і нині цей процес не стоїть на місці.

Розглянемо сучасне положення представниць прекрасної статі у суспільстві. Батьки з дитинства застерігають дочку, що перш ніж присвячувати себе шлюбу, потрібно міцно стояти на ногах і бути незалежною в фінансовому плані на випадок, якщо чоловік покине сім'ю, діти залишаться без батька тощо. Тепер більшість молодих дівчат також як і юнаки, намагаються ставити на

перше місце кар'єру і лише потім сім'ю. Це прагнення породжує конкуренцію. І з цього приводу один студент заявив: «Будь-яка студентка, яка отримала диплом лікаря або адвоката, краде у нас місце». Проте ніхто не ставиться до таких жінок більш гордовито, агресивно або презирливо, ніж чоловік, не впевнений у своїй мужності.

Так, у сучасному суспільстві також є деякі порушення гендерних прав чоловіків. Суд залишає дітей під опікою матері, зводячи роль батька до виплати аліментів (виключення, якщо мати є недієздатною), пенсійний вік на 5 років пізніше, чоловіки змушені загально-обов'язково витратити 1,5 роки власного життя на службу в армії. Тому від гендерної дискримінації потерпають представники обох статей. Але все одно найгостріше питання гендеру переживають саме жінки.

Ось життя у світі все йде і йде, кожен хвилину щось трапляється: десь війна, десь політико-економічна криза, хтось тяжко хворий невідомою хворобою, стільки організмів та їх процесів ще не досліджено тощо. Може, жінки так виборюють рівність прав, бо відчувають, що дещо в цьому житті можуть зробити саме вони і досягнути досконалості світу. Адже, ми прагнемо покращення усіх сфер життя і можливості розкриття особистості кожного з нас. А раптом щось з цього вийде?

Тому аби запровадити гендерну рівність, по-перше, суспільству потрібно перестати розвішувати "ярлики" та розставляти пріоритети, спираючись на стать. Адже, наприклад, у роботі найголовніше професіоналізм. Досконало впоратись у якійсь певній галузі може як чоловік, так і жінка. Провівши паралелі, побачимо, що, наприклад, тепер більшість лікарів жінки, хоча спочатку ця професія була виключно чоловіча.

Так само і в політиці, представниці жіночої статі можуть чудово виконувати урядові повноваження. Для мене взірцем є Маргарет Тетчер, також відома як "залізна леді", перша жінка прем'єр-міністр Великобританії, яка запровадила низку ризикованих консервативних заходів, що стали частиною політики "тетчеризму" і вивела свою державу зі стану кризи. Її сучасницею можна вважати Ангелу Меркель, канцлер Німеччини вже майже 13 років, і має звання «Нової залізної леді» Європи.

Подруге, брати приклад з Європейських країн, в яких соціально активні жінки, об'єднуючись у громадські організації, допомагають потерпілим

жінкам, що постраждали внаслідок домашнього насилля, втратили роботу, а також ті, хто зіткнувся з проблемою раннього материнства тощо.

По-третє, долати гендерно-рольові стереотипи з дитинства, застосовуючи казкотерапію (дитина вигадує казку, а психолог корегує), адже саме у цьому віці підсвідомість найбільше піддається впливу та тиску з соціуму та художньої літератури.

Та найголовніше, періодично проводити гендерно-правовий аналіз громадян держави та, проаналізувавши результати, вносити певні зміни у соціальній структурі суспільства.

І перед тим як підсумувати дані наших досліджень, хотілося б згадати аналізи чоловічого і жіночого мозку, проведені вченими, за якими виявилось, що чоловіки більш кращі у координації та просторовій свідомості, а жінки більш інтуїтивні та мають «емоційний інтелект», і кращу пам'ять на слова та обличчя [1]. Таким чином можна збагнути, що чоловіча та жіноча стать практично окремі види. І це чудово. Замість витрачання часу на безглузді чвари, конкуренцію та критику можливостей одне одного можна лише об'єднати наші незрівняні зусилля і досягнути величезного успіху у будь-якій сфері нашого життя.

Нарешті, зробимо висновки. Ідея гендерної рівності – це чудово. Так, обов'язково треба попрацювати з викоріненням стереотипів щодо наукових досліджень, професій, що водіння авто це суто «чоловіча справа» тощо. І тому я закликаю жінок і суспільство, обирайте своє покликання і йдіть за мрією. Падайте, піднімайтесь та досягайте, не дивлячись ні на що. Але пам'ятайте, що дитину може народити тільки жінка, тому не завжди гендерна рівність є доцільною. Тож ніколи не забувайте, що жінка - це ніжний і тендітний витвір природи. І тому, борючись за рівність гендерних прав, не варто заходити занадто далеко, адже все одно що б не сталося, у нас найголовніша роль, з якою ніхто краще впоратися не в змозі - це роль берегині людського життя і навколишнього світу.

Література:

1. Медина Д. Правила мозга. Что стоит знать о мозге вам и вашим детям / пер. с англ. К. Ивановой. Москва : Манн, Иванов и Фербер, 2014. 304 с.
2. Драч О. О. Освіта жіноча в Україні. Енциклопедія.

URL: <http://history.org.ua/LiberUA/.pdf>.

3. Кралюк П. Острозький культурний центр та становлення Києво-Могилянської академії. Острог, 2015.
4. Бем С. Линзы гендера: Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / пер. с англ. Москва, 2004.
5. Банч Ш.Феминизм в 80-е годы: Мыслить глобально - действовать локально *Феминизм и гендерные исследования* : Хрестоматия / под общ. ред. В.И.Успенской. Тверь,1999. С.133-142.
6. Бовуар С. Друга стаття / перекл. Н. Воробйова, П. Воробйов, Я. Собко. Київ, 2017.

**«ОГОЛЕНИЙ ПОГЛЯД НА ГЛАСНІСТЬ»:
ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ СЕКСУАЛЬНОГО ПЕРЕВОРОТУ В
ДРУКОВАНИХ ВИДАННЯХ СЕРЕДИНИ 1980 – ПОЧАТКУ 1990-Х РОКІВ**

Зіньчук С. В.

Наук. керівник: канд. іст. наук **Єремєєва К. А.**

Український державний університет залізничного транспорту

На початку 1991-го року в журналі «Крокодил» була надрукована стаття «Оголений погляд на гласність» Джефа Коена, іноземного журналіста, який розповідав про свою подорож до СРСР задля дослідження «радянських красунь» [7, С. 13]. Очіма американського фотографа з «Плейбоя» для радянського читача жіноча тілесність розкривалась під новим ракурсом, на який довгий час було покладене табу. Ця публікація стала яскравим прикладом сексуального перевороту в СРСР, який відбувся переважно на рахунок жіночого тіла.

У Радянському Союзі «сексу не було» [1, С. 7-8]. У фільмах, рекламі, пресі, музиці так точно. У суспільстві культивувався образ спортсменки, комсомолки, скромниці, люблячої матері та дружини [13, С. 170], з таким списком кліше не до «буржуазної» сексуальності. Особливо, коли тоталітарний/авторитарний режим використовує жіноче тіло, як інструмент, точку здійснення своєї влади [18], як щось, що не належить жінці, як те, за що можна засудити та соромити, що може взагалі псувати облік радянської жінки, як чогось неіндивідуального, масового. Коли на жіночих плечах колгосп, сім'я і побудова комунізму – право на тіло переходить державі. Бо у влади є повноваження, аби вирішувати, якою має бути гідна звання Радянської Жінки трудівниці. В цьому особливість тоталітарних держав: той, хто владу має – має і вплив на всі аспекти життя інших. Але коли побудова світлого комуністичного майбутнього відпала, настала доба гласності, перебудови, з'явився і секс в публічному просторі [11, С. 30-31]. Причому потрапив він у значну кількість сфер звичайного життя: від календарів і гральних карт, до епідемій венеричних хвороб та СНІДу. Оскільки «сексу не було», отже не було потреби у статевому вихованні, що у період перебудови, під час сексуального культурного перевороту вилилось у схожі сумні наслідки. Але також постало

питання для тогочасної сучасної жінки: що робити з цією новою, набутою (а в деяких випадках і нав'язаною) сексуальністю? Чому такі стрімкі зміни торкнулись саме жіночої половини суспільства? Чому основним інструментом у цьому перевороті стало саме жіноче тіло і який вплив на це мало патріархальне суспільство? Звичайно, такий дисонанс між асексуальними радянськими часами та досить розкутими дев'яностими безслідно не пройшов. Сучасне ставлення до жіночого тіла і багатьох дотичних сфер бере свій початок саме у дев'яностих, бо тоді стався певний злам не лише на геополітичній карті, а й у суспільстві, у головах людей. Ринули нові ідеї, прогресивні рухи, західна культура, адаптувавшись до якої суспільство формувало нові засади гендерної політики. Хоча вони знову проходили через призму патріархату, але на цей раз не через призму тоталітарної держави.

Метою даної роботи є дослідження унікального культурного явища, що мало місце у 90-х роках XX століття, а саме сексуально-культурного перевороту в медіа просторі та повсякденному житті та відповіді на питання, чому даний переворот здійснювався за рахунок жіночого тіла. Головним завданням було визначити як дані зміни вплинули на формування та експлуатацію різноманітних образів жінки, які ми можемо спостерігати і сьогодні, їхнє використання у проблемних питаннях, вплив даних образів на розвиток жіночої сексуальності і ставлення до неї.

Основною джерельною базою цієї роботи є друковані видання. А саме: журнал «Лель» (роки випуску: 1992 - 2003 рр.) [8], газета «Пан + Пані» (роки випуску: 1991 – 1998 рр.) [12], журнали «Перець» [напр.: 16], «Крокодил», інтерв'ю з редакторами видань «Пан+Пані», «Лель», календарі, гральні карти з еротичним змістом. Оскільки у даний період часу почали з'являтися фільми з еротичними сценами, телепередачі, книги, преса, сувенірна продукція і масова культура пропонувала максимально широкий вибір чогось нового, то для дослідження була обрана усім звична преса: газети, журнали тощо. Найрозповсюдженіші засоби масової інформації, які не здавали своїх позицій не лише, у дев'яностих, а й до середини нульових, наочно показують, як дотичні до сексу теми виходили з підпілля на шпальти газет та як вони формували ставлення до жінки, її тіла, її вибору. Тому, не дивлячись на те, що основна увага приділена періоду перебудови (1985-1991), ми також

розглядатимемо друковані видання, які виходили після 1991 року, адже їхній зміст став прямим результатом сексуального перевороту часів гласності.

Світова сексуальна революція 60-70-х років не мала значного впливу на Радянський Союз, бо в цій країні ще на початку 1920-х років відбулись свої зміни [15, С. 200], які істотно вплинули на сприйняття жіночої тілесності. СРСР був одним із перших, хто декриміналізував аборти. Серед молоді популярною була теорія «про склянку води». Згідно з нею, статеві стосунки прирівнювались до будь-якої іншої фізіологічної потреби, на кшталт, угамування спраги. У 20-х роках почали виникати різноманітні спільноти типу «Долой стыд» та ліги «Свободной любви». У 1922 році відбувались марші радикальних нудистів вулицями Москви та Харкова. Деякі з ідеологів пропонували жити комунами у яких ділити спільний побут, спільну кухню, секс, догляд за дітьми [11, с. 13]. Доходило навіть до закликів зробити жінку всенародним надбанням. Власне, жінка представляла лише річ для задоволення статевого бажання. Навіть ймовірно не розглядалась можливість того, що жінка може сама керуватись своєю сексуальністю. Поняття зґвалтування нівелювалось, бо чоловік міг забажати будь-яку дівчину (робітницю, студентку, навіть школярку) та у випадку її відмови її вважали «буржуазною дочкою, негідною звання істинної комуністки». На тогочасних пропагандистських плакатах зображується сучасною сексуальною робітницею на якомусь рядовому виробництві. Така статева вакханалія привела до вибуху венеричних захворювань, які в той час не вміли нормально лікувати. Тому радянська влада почала закручувати сексуальні гайки. Саме з 1924 року починається тотальна антисексуалізація радянського суспільства. З'являються знамениті «12 статевих заповідей революційного пролетаріату» авторства психіатру Арона Залкінда. Вони дали початок новій радянській сексуальності – цілковитого андеграунду та тотального підпілля. Аборти та гомосексуальність знову поза законом, пропагується моногамна сім'я, стриманість, статевий потяг відходить на дуже дальній план. Жінки починають зображуватись більше схожими на типових робітниць, селянок у відповідному одязі і без неоднозначних натяків.

Особливу нішу у моєму дослідженні та еротичній культурі перебудови займає друкована продукція. Календарі з зображенням жінок у стилі ню прикрашають гаражі, автівки далекобійників з 90-х і до сьогодні. Традиції, перевірені часом. Перші карикатури, статті, замітки на теми, що були тоді на

часі у звичних всім радянських журналах «Перець», «Крокодил» формують нову культуру зображення, діалогу про теми, про які раніше було прийнято мовчати. Що не менш важливо, саме період перебудови дав певний поштовх для зародження та розвитку перших еротичних часописів зокрема на території України.

Гортаючи газети, журнали, пресу доби перебудови можна знайти безліч зображень оголених жінок, статей, присвячених новому погляду на жіночу сексуальність тощо. Починають все частіше говорити про проблеми проституції, статевого виховання, контрацепції, зняття табу з оголеного тіла. Починають вголос говорити про те, що раніше лише у темряві і лише під ковдрою. При цьому це не обов'язково могли бути тематичні видання, які у ту пору лише почали зароджуватись на теренах постсоюзу. Це все знаходило місце й у старих-звичних виданнях типу «Перця» чи «Крокодилу», що станом на дев'яності роки ще зберігали потужні тиражі. У них типові для СРСР проблеми, наприклад, дефіциту продукції висміюються за рахунок оголеної жінки-продавчині, яка більше не має що запропонувати покупцеві, або пані, яка у зв'язку з відсутністю у магазинах одягу, змушена прикривавати свої принади руками та табличкою з надписом про охорону суспільної моральності (див. рис. 1).

Рис. 1. Карикатура з журналу «Крокодил» [9]

Оголені чоловіки до проблеми дефіциту, судячи по даним виданням, стосунку не мають. Звідси можемо зробити висновок, що над схожими проблемами можемо сміятись лише за рахунок оголених жіночих грудей, бо у патріархальному суспільстві оголений чоловік – це не смішно, це – звично. У патріархальній культурі чоловік, у порівнянні з жінкою, майже не сексуалізується, не піддається цензурі (приклад: чоловічі соски), для них не існує настільки масивного та потужного тиску щодо зовнішності (різноманітні б'юті-практики типу епіляції, манікюр, макіяж, приваблива білизна тощо). Чоловік все ще залишається домінантним членом суспільства, а жінка – гарний додаток до нього, «статусна іграшка». Це одна з причин, чому сексуально-культурний переворот відбувався саме завдяки жіночому тілу.

Другою є історико-релігійна причина. Населення Російської Імперії (більшість колишніх територій якої займав Радянський Союз) носило ознаки традиційності та мало релігійний світогляд, який обумовлював специфічні погляди на гендерні питання [10, с. 162]. Православне християнство, яке було панівним, є патріархальною релігією. У ньому представлено Святу Трійцю як Бога-отця, Бога-сина та Бога-Святого духа. Апостоли, Архангели, священнослужителі, Папи – чоловіки монополізували релігію. На противагу такому патріархальному пантеону два провідні образи жінки: Єви як символу гріхопадіння Адама та Діви Марії – символ чистоти, цноти. Така полярність жінки в християнстві та чоловіки у релігійній верхівці протягом багатьох століть укорінювали патріархальні норми у суспільстві, в деяких випадках навіть жіноча фізіологія зображувалась як щось нечисте, «від Диявола». І хоча у СРСР релігія засуджувалась, та свій значний вплив на формування та підтримання патріархального суспільства, засудження сексуальності жінки вона залишила. Саме завдяки цим двом фундаментальним причинам досліджуваний переворот проходив саме так, як він і минув: редактори-, художники-, журналісти-чоловіки експлуатували образ жінки, як вихідного матеріалу, який можна подавати у будь-якому вигляді.

Починаючи з 1989-го року у журналах «Крокодил» та «Перець» з'являються перші матеріали про секс. Слід зазначити, що «Перець» майже до кінця намагався зберегти «цнотливість» свого контенту. Але те, що неможна було «Перцю», можна було загальнорадянському журналу сатири та гумору – «Крокодилу». Тому там з кінця 1980-х років з'являється навіть нова

карикатурна рубрика «КоопЕРОтив». Вони доводять, що статеві стосунки у радянських людей були, але розмовляти про них було неприйнятно, це паплюжило образ будівника комунізму. Та й судячи з карикатур, заміток, листів у редакції схожа мовчанка була вимушеною, ніж за власним бажанням. «Як добре, що зараз можна відкрито говорити про секс!» -- задоволено каже один з героїв крокодилівського малюнку, споглядаючи за привабливою дамою (див. рис. 2).

Рис. 2. Карикатура з журналу «Крокодил» [4].

До слова, художники чи не завжди зображують жінку з максимально ідеалізованою фігурою: неприродно тонка талія, у порівнянні з пишними грудьми та широкими стегнами. Образ, що підживлює стереотип, що жінка – це лише гарний додаток до чоловіка. З'являються кумедні історії про сексуальні пригоди громадян, про коханців та коханок, певні курйози пов'язані з інтимним життям. Іншими словами, друковані видання наочно показують, що у СРСР не було офіційного дозволу на обговорення сексу, а не самого сексу. Інтимне життя радянських людей нарешті вийшло з підпілля хоча б на сторінках розважальних видань. Вже у виданнях «Крокодилу» за 1990-1991 роки тема

сексу дібралась до таких далеких від нього персонажів Змія Горинича та навіть до свята Івана Купала [6]. Мовчанка, що тривала кілька десятків років, раптом вилилась на сторінки різноманітних видань.

На екранах з'явилися фільми з еротичними сценами - у «Крокодилі» з'явилась реакція глядачів [напр.: 17]. Хтось скаржиться на «один секс на екрані, невже немає інших проблем», хтось закликає дам не залицятись до глядачів, хтось обговорює акторок та акторів. Неважливо в якому світлі, але секс дійшов до всього дорослого (і не тільки) населення Радянського Союзу: через фільми, через обговорення цих фільмів, через газети, у яких обговорюється це. І знову ж таки, акцент зводиться саме до персонажок, жіночих сюжетних ліній, зовнішностей акторок тощо. Складається враження, що жінки у даному обговоренні участі не приймали, що їм просто не давали слово. Або просто не збирались його давати.

Маргінальні проблеми типу проституції також не залишилися осторонь культуризації сексу. «Крокодил» піднімає тему підліткової проституції, хоча лише з сатиричної точки зору. Повії представляються як легковажні жінки, для яких їхня робота така собі розвага з непоганою оплатою. Романтизація проституції підкріплюється і фільмами, наприклад «Інтердівчинка», що створює враження, ніби ця «професія» непоганий вибір життєвого шляху. Матеріалів щодо сексуального насилля, причин, що змушують жінок ставати повіями, суспільний осуд, небезпеки венеричних хвороб та навіть смерті немає.

Дев'яності також дали українцям видання, що претендували на гілку першості у сфері журналів інтимного характеру. Легендарний журнал «Лель» та газета «Пан+Пані» справедливо вважаються піонерами українських еротичних часописів.

Україномовний журнал про кохання, еротика, але не порно, явище особливе та унікальне в українській журналістиці. Такою є характеристика «Лелю» журналістки Наталії Патрікеєвої. «Лель» був не просто еротичним журналом. Тут публікувалися художні твори, переклади, інтимні поради, відповіді на питання читачів на сексуальну тематику. Редактори також були лагідними українізаторами, адже мовним принципом видання був тезис, що мова лише тоді по-справжньому стане державною, коли нею заговорять у ліжку. Головний редактор журналу, Сергій Чирков, характеризує своє дітище не лише як видання про еротика як кохання, а й певну культурну скарбницю.

Журналіст зазначає, що редакція піднімала і повертала в культурний обіг багаті фольклорні пласти. Виявилось, що в українців є доволі змістовна, всеохоплююча народна сексологія. У вигляді прислів'їв, приказок, пісень, анекдотів. Також видання несло і просвітницьку діяльність. «Ми багато займалися сексуальною освітою. Тема ж була табуйована, інформації знайти практично не було де. У 1980-ті ходила простенька книжечка "Популярна сексологія", але вона була орієнтована на фахівців. Фактично, сексуальну освіту населення потрібно було починати з нуля. Намагались знайти сексологів у Києві, щоб вони писали для нас. Але тоді існували лише гінекологи, урологи і проктологи», – зазначає Чирков. Також журнал мав колонки, у яких фахівці відповідали на питання, що турбували читачів; сторінки, на яких друкувались поети та прозаїки; згодом почали з'являтися навіть авторські рубрики. Обкладинки та сторінки журналу прикрашали оголені жіночі фото, які спочатку були контрабандою, а потім почали зніматись спеціально для «Лелю» (див. рис. 3).

Рис. 3. Українські еротичні журнали

Не менш культовим еротичним часописом є тернопільська газета «Пан+Пані». Хоча шпальти газет також прикрашали фото у стилі ню, та редакція ставила за мету також просвітити читача. Більше того, у 1990-х спалахнула епідемія СНІДу, тому статеве просвітництво було дійсно

необхідним. «Ми як автори ставили перед собою певні просвітницькі моменти. А те, що читачі не помітили, що ми їм нав'язуємо їх, то це означає, що вибрали правильну форму. Ми натяками згадували в абсолютно розважливих матеріалах, і були спеціальні тематичні матеріали на просвітницьку тему. Зокрема про СНІД на початку розповідали небагато, але потім відводили під цю проблематику майже цілу сторінку. Розповідали, чому варто користуватися презервативами. Брили інтерв'ю у світил науки. Це була пізнавально-наукова сторінка», — ділиться спогадами Володимир Андрійшин, головний редактор. Секс у культурному та медіа просторі займав двояке положення. З одного боку -- це нова іграшка, щось, що раніше було забороненим плодом, аж раптом стало вседозволенним. З іншого – секс та сексуальність розглядались лише з точки зору задоволення потреб (статевих, естетичних, розважальних тощо) патріархального суспільства, а необхідного секс-просвітництва не було у достатній кількості. Хоча «Пан+Пані» та «Лель» переважно експлуатували зображення оголеної жінки, та воно не було карикатурним чи вульгарним. Видання намагались зняти табу з жіночої та чоловічої сексуальності. Симбіоз прогресивних (для тогочасної України) матеріалів з статевої освіти та еротичних зображень дало унікальний продукт, який виростив певне покоління сексуально ерудованих людей. Шерман Дрозд змушує задуматись над тим, яке покоління дійсно вільне та розкуте, а яке – соромиться свого тіла і своїх бажань. Оскільки навіть у сучасному свободолюбивому і заваленому порнографією інтернеті схожих ЗМІ попросту немає.

З розпадом Радянського Союзу на пересічних обивателів зрушила лавина першого легального інтиму. Тепер оголене жіноче тіло можна було побачити не лише на контрабандних світлинах з «загниваючого заходу», а й на цілком звичних газетних прилавках, на екранах телевізорів та навіть у книгарнях. Виходить перший еротичний серіал українського виробництва «Острів любові» (1995-1996 рр.). Феноменом того часу було те, що на екранний простір ввірвались закордонні стрічки. Разом з новими жанрами на кшталт бойовиків чи трилерів з'являються фільми, у яких не уникають еротичних сцен, не приховують оголених тіл героїв. Саме тоді для широкої аудиторії стають доступні такі фільми як «Калігула» (1979 р.), «Дев'ять з половиною тижнів» (1986 р.), «Дика орхідея» (1990 р.), «Паприка» (1990 р.), «Красуня» (1990 р.), «Лоліта» (1997 р.) тощо. Касети з цими фільмами можна без проблем придбати

у починаючих підприємців, вони транслюються у саморобних кінотеатрах, деякі навіть отримують ефірний час у етері тогочасних провідних телеканалів. У порівнянні з тотальним контролем кіномистецтва у Радянському Союзі, схожа свобода у виборі кінострічок, зокрема еротичного характеру, є хорошим прикладом певного сексуального перевороту, що відбувся у суспільстві після розпаду СРСР та падіння «залізної завіси». Звичайно ж, не можна оминати увагою фільми «Маленька Віра» та «Інтердівчинка», що вийшли ще на радянські телеекрани у 1988 та 1989 роках відповідно [3, с. 82]. Вони вважаються культовими фільмами доби перебудови, адже вперше піднімають раніше табуйовані теми. Зокрема фільм «Інтердівчинка» вніс свою частину в формування нового образу жінки на екрані. Головна героїня не мати, не кохана, вона займає певний образ жінки, яка сама розпоряджається своєю долею та професією. Піднята тема проституції надалі успішно експлуатуватиметься у багатьох аспектах масової культури. Також дев'яності подарували рад телепрограм, які успішно підтримували свої рейтинги завдяки піднятим темам сексу, проституції, насилля, використання еротичних епізодів. Серед них «Лінія захисту. Гола правда», «Вікна з Дмитром Нагієвим», «Дрёма» тощо. Спадок цих фільмів не є однозначним, адже з одного боку своєю появою на екранах вони намагались зняти певну стігму з оголеного жіночого тіла, інтимних стосунків як чогось брудного і поганого, висвітлити проблеми насилля як домашнього, так і сексуального, засудити їх, а з іншого боку сприяє розвитку та укоріненню явищ віктимблемінгу та слатшемінгу, які виправдовують насилля тим, що жертва ніби то сама винна і засуджують жінку за її сексуальність.

Література у цьому плані також не відставала. Оскільки постмодернізм дає змогу будь-якій проблемі вилитись у будь-якій формі, то усі можливі теми, що дотичні до заборонених, спокійно знаходили прихисток у творах Віктора Пелевіна. З'являються книги Чака Паланіка, у якого зображення сексу (не завжди у природному і традиційному баченні) є однією з провідних тем у творчості. Книжки з еротичним змістом знаходять місце на книжкових полицях як чоловіків, так і жінок. При чому у жінок частіше.

Звідси виникає питання, чи варто якось розмежовувати культуру до 1991 року та після. На мою думку, чіткої межі тут провести неможливо та й не має потреби. Явище, що мало місце у добу перебудови, лише дало змогу

використовувати оголене тіло та еротичні мотиви та сюжети у масовій культурі. Сама ж культура та мистецтво залишилися такими ж, лише з бонусом у вигляді сексуалізованої жінки. Це також наочно показує, що еротика на вітчизняному екрані та у виданнях не стала самостійним жанром, виконуючи лише допоміжну роль, при чому зазвичай з певним соціально-моральним навантаженням. Власне, і сучасна культура – це дітище тих же дев'яностих, що адаптувалась до сьогоденної повістки дня і здобула певну автономність завдяки мережі Інтернет, який скоротив ланцюг «творець-глядач» до мінімуму. Попри все, сексуальний переворот у культурі дев'яностих років не допоміг звільнити жіночу сексуальність та зняти стігму з оголеного жіночого тіла.

Зараз не друкуються мільйонними тиражами календарі з оголеними жінками, проте у рекламі досі панує стереотип, що оголена жінка може продати будь-що. Звичайно, якщо людина рекламує білизну, купальники, спальну білизну то її відвертий зовнішній вигляд є виправданим. Це стосується як жінок, так і чоловіків. Але у решті реклами не спостерігається відповідна рівність. Наприклад, якщо рекламуються якісь ремонтні роботи, то чоловік частіше всього зображується у певній робочій формі з притаманною максимальною маскулінністю, а жінка ж навпаки – у білизні або купальнику стилізованому під робочу форму, відповідними аксесуарами, але у той же час образ «майстерки» є дуже сексуалізованим. А саме: модель має бути обов'язково з конвенційно привабливою зовнішністю, та сексуальною фігурою. Тобто у рекламі зазвичай чоловік подається як робітник, а жінка як сексуальний об'єкт. Схожа практика у вітчизняній сфері маркетингу дуже схожа на сексуальну об'єктивізацію жінки у медійному просторі перебудови. Тому певні традиції пострадянської реклами беруть свій початок саме у 90х.

Через майже як три десятиліття після досліджуваного періоду досі актуальні теми, що піднімалися з використанням еротичних елементів, а оголене тіло жінки досі сприймається як сексуальний об'єкт. Сексуально-культурний переворот не здійснив емансипацію сексуальності жінки, а лише ще вдало підлаштувався та укорінився в патріархальному суспільстві та аналогічному медіа просторі.

Література:

1. Ажгихига Н. Гендерные стереотипы в современных мас-медиа. *Женщины: свобода слова и творчества: сборник статей*. М.: Эслан, 2001. С. 5-22.
2. Виктор Э. Последняя сексуальная революция в советском обществе (1970-1991). *История и науки о культуре*. 2009. № 12. С. 54-58.
3. Гляйснер Ф. «Будто голая я, а не героиня вашего фильма»: скандалы «порноавторства» времен перестройки. *Новое литературное обозрение*. 2014. № 5. С. 80-107.
4. Друкман Р. Карикатура. *Крокодил*. 1989. № 7. С. 8.
5. Жеребкина И. Постсоветский феминизм: чем мы ангажированы, или происхождение из советских 60-х. *Гендерные исследования*. 2010. № 20-21. С. 268-305.
6. Иванов день. *Крокодил*. 1991. № 18. С. 6-7.
7. Коэн Дж. Обнаженный взгляд на гласность. *Крокодил*. 1991. № 1. С. 13
8. *Лель: журнал про кохання*. 1992. № 1.
9. Малов Н. Карикатура. *Крокодил*. 1990. № 29. С. 7.
10. Миронов Б. *Социальная история России периода империи (XVIII-начало XX в.)*. В 2 т. Т. 1. СПб.: Дмитрий Буланин, 2000. 548 с.
11. Михель Д. Изменение телесности в контексте перестройки в России. *Res Cogitans. Теоретический альманах*. Саратов: Научная книга, 2005. С. 23-37.
12. *Пан і пані*. 1991. № 1.
13. Пода О. Концепція «нової жінки» на шпальтах радянської жіночої преси. *Вісник Запорізького національного університету (філологічні науки)*. 2007. № 1. С. 141-150.
14. Пода О. Проблема гендерних ролей і стереотипів у пресі на межі XX – XXI ст. *Журналістика*. 2009. № 8. С. 162-177.
15. Пушкарев А., Пушкарева Н. Ранняя советская идеология 1918-1928 годов и «половой вопрос» (о попытках регулирования социальной политики в области сексуальности). *Советская социальная политика 1920-1930-х годов: идеология и повседневность*. М.: Вариант, 2007. С. 199-227.
16. Сахалтуев Р. Ще один дубль? *Перець*. 1990. № 12. С. 12.
17. Смирнов П. Дамы, не приставайте к зрителям. *Крокодил*. 1989. № 15.

С. 8.

18. Фуко М. Воля к истине. По ту сторону знания, власти и сексуальности.

URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/fuko_vol/03.php.

19. Чухров К. Был ли гендр в СССР? *Гендерные исследования*. 2010. № 20-21. С. 249-256.

СВОБОДА БУТИ СОБОЮ АБО «ЧОЛОВІКИ НЕ ПЛАЧУТЬ»: ДО ПРОБЛЕМИ КУЛЬТУРИ ГЕНДЕРНОГО ВИХОВАННЯ

Камардаш Н., Істомін І.

*Балаклійська філія Комунального закладу
«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

Іноді ми дійсно продовжуємо не звертати уваги на те, як побудований і протікає наш дискурс, як характеризуються наші комунікативні процеси та організований простір, де відбуваються ці комунікації (на роботі, вдома, під час навчання, серед друзів). Але існує багато досліджень, направлених на аналіз співвідношення мови та свідомості, дискурсивних практик та поведінки і т.п. Автори цих досліджень та їх результати вже багато разів цитувалися та аналізувалися в різноманітних публікаціях, а сама проблема становлення особистості лише продовжує актуалізуватися в умовах сучасних трансформацій та соціальних змін. Дійсно, позначаючи для себе світ, «обмовляючись по Фройдю», формулюючи цілі, ми демонструємо своє ставлення до певних речей і подій буття, в тому числі, й щодо «вічного» питання статі, реалізуючи засвоєні норми, стереотипи та звички. Так, за останні роки проблема гендерної рівності, що викриває факти дискримінації та порушення прав людини, набула великого значення на всіх рівнях міжнародної політики: уряди, бізнес-кола, громадські організації і рухи, освітні ініціативи, профспілки тощо. Прийнято та ініційовано прийняття чи ратифікацію багатьох правових актів, в тому числі, й в Україні, але, як відомо, великі зміни починаються з окремих людей. Можна прийняти безліч «правильних» законів, але на рівні звичайного, повсякденного, міжособистісного вони не спрацюють, бо необхідно, щоб прийняті «на горі» рішення були актуальними та сприймалися як важливі звичайними громадянами.

Отже, в представленому дослідженні нами була здійснена спроба аналізу процесу виховання, як вихідного в соціалізації особистості, та його наслідки для формування гендерних установок дорослого життя. При цьому, основний фокус дослідження – це чоловіча гендерна соціалізація та сприйняття чоловіків (як жінками, так і чоловіками) в сучасному суспільстві. Така ідея виникла не

випадково, бо говорячи про рівність, необхідно не вдаватися до «перекосів» при аналізі, а висвітлювати проблему об'єктивно, враховуючі всі можливі факти і ситуації.

Виховання починається у родині, в колі тих, хто знаходиться поруч найчастіше, продовжується в закладах виховання та освіти, має свої особливості на кожному віковому етапі людини, але триває все життя: нас виховують вимоги та умови роботи, сімейні обов'язки, ЗМІ та навіть сусіди, на думку яких ми звертаємо увагу. Отже, виховний вплив має не тільки спілкування, але й підручники, книжки, плакати, дизайн та архітектура приміщення, асортимент товарів та невербальні сигнали. В усьому цьому просторі опиняється новонароджена людина, яка перші роки свого життя ретельно спостерігає за всім, що в ньому відбувається. Так, на думку дослідників, в середньому до трьох років (дехто називає вік до року, дехто саме три роки) дитина ще не відчуває себе ані хлопчиком, ані дівчинкою, розуміється на цьому згодом, але протягом всього дитинства фіксує соціальні ролі в їх повсякденному прояві через вчинки, дії, вислови та вербальні позначення. Однією з перших, хто заговорив про «нав'язування» статі, стала відома американська філософія, квір-теоретик, феміністка Джудіт Батлер, яка в своїй книзі «Gender Trouble» у 1990 році перевернула уявлення суспільства про гендер, відкрив тим самим нові горизонти для дослідження людської ідентичності. Вона ввела термін «перформативність», через який намагається показати гендер не як задану характеристику людини, а як те, чим вона стає протягом свого життя, включаючись в різну культурну реальність. Батлер зауважила на тому, що саме тіло не є стійким фактором для позначення гендерної належності, що неможна жити, обмежуючи себе поняттями «чоловік» та «жінка», через те, що ці поняття не стійкі і «гендера із самого початку ні в кого немає». Дослідниця каже, що гендер, крім іншого, залежить і від вільного вибору людини, а тому необхідно вміти протистояти насильницькому нав'язуванню певних стереотипів, особливо це актуально для гендерно-некомфортних людей. Вікіпедія подає нам таке трактування цього поняття: це ті люди, які «часто виявляють відмінну від типової «чоловічої» та «жіночої» гендерну поведінку (у зовнішності, стилі спілкування, виборі занять тощо) люди, котрі не вкладаються у схему, що передбачає виключно чоловічу чи жіночу статі і гендер: небінарні та квіри, наприклад, бігендерні, агендерні,

інтерсексуальні люди тощо. Особливим випадком є трансгендерність та традиція крос-дресінгу (зокрема, в мистецтві: як травесті, дрег-квін)». Отже, це всі, хто «можуть відхилятися від мейнстрімних гендерних ролей, породжених та підтримуваних гетеросексуальним суспільством» [12].

Д. Батлер в своїх міркуваннях вступає в полеміку з таким видатним інтелектуалом ХХ ст., як Мішель Фуко, який один з перших пов'язав гендер, сексуальність і владу. На його думку, в суспільстві все підкорено владним законам, навіть там, де ми цього не очікуємо. Реалізувати певні владні амбіції і цілі можна через гендерне домінування, як приклад – патріархальне суспільство. В своїх працях Фуко доводить, що стать є об'єктом контролю і підкорення протягом всієї історії, але особливо – з 17 ст., коли навіть біологічні аспекти статі набувають соціального характеру, що доводить їх культурну обумовленість. Владні відносини реалізуються через гендер в процесі дискурсу, способів інтерпретації з наголосом на значущості певних проблем чи речей. Такі практики інституалізуються, закріплюючись на формальному рівні, і навіть інститут освіти є потужним засобом продукування відповідних дискурсивних практик. Через відтворення певних «істин» про сутність статі, освіта (як і право (вироки і тюрми), медицина (діагнози і божевільні), мистецтво і т.д.) фіксує її прояви, надаючи їм оцінки, розділяючи на «правильні» і «неправильні» [6, с 479].

Говорячи про дискурс, як мовний акт, згадується відома гіпотеза Сепіра-Уорфа (гіпотеза лінгвістичної відносності), розроблена ще у 30-ті роки ХХ ст., основна її ідея в тому, що «формування думок – це не незалежний процес, строго раціональний у старому розумінні цього слова, але частина граматики тієї чи іншої мови і різниться у різних народів у одних випадках несуттєво, в інших – дуже суттєво, так само, як граматичний склад відповідних мов». Отже, Бенджамін Лі Уорф та його вчитель Едвард Сепір вважали, що структура тієї чи іншої мови визначає структуру мислення і спосіб пізнання навколишнього світу її носіїв [2].

Виходячи з усього вищевикладеного, дитина від початку своєї соціалізації зазнає потужного впливу традицій, уявлень і переконань оточення, невідповідність яким викликає незадоволення та навіть покарання. Нам стало цікаво, що пропонують Інтернет-ресурси для батьків з приводу виховання своїх малолітніх синів, які дають настанови, рекомендації та зробити невеличкий

«семантичний аналіз» текстів. Ось, що у нас вийшло: за результатами теги «виховання хлопчиків» інтернет-пошук Google на першій сторінці системи видав кілька посилань з відповідними назвами, ми проаналізували шість з восьми запропонованих. Багато наданих порад насправді є досить слушними і корисними, але є одне «але»: п'ять з шести сторінок починалися з установки на чітке розділення виховання хлопчиків і дівчаток. Наприклад: «Виховання хлопчиків і дівчаток відрізняється принципово. Це легко пояснити на прикладі виховання доброти. Якщо ми виховуємо в дівчинці доброту, то маємо на увазі чуйність і здатність співчувати. Цього достатньо. Але доброта хлопчика повинна бути конструктивною і виражатися діями. Чоловікові не потрібно нікого жаліти. Він зобов'язаний допомогти! Це дві різні доброти і вимагають кардинально різних підходів у вихованні дитини, залежно від її статі» [4].

Наступна сторінка: «Вітаємо - тому що здійснилася ваша мрія, адже бажана дитина – щаслива дитина. Співчуваємо – тому що ви тепер розв'язуватимете досить складну проблему виховання майбутнього чоловіка, який повинен відповідати певним уявленням суспільства про «справжнього чоловіка». З одного боку, він повинен бути сильним, мужнім, спроможним утримувати сім'ю, а з іншого – ніжним та емоційно чуйним – щоб її зберегти» [1]. І далі: «Хочу бути пожежним» – чудово! Купуйте іграшки, книжки і замальовки в тему. А через 2 місяці «хочу бути художником» – і це теж круто! Знову купуйте, і знову по темі. А ще через півроку – інженером. І так далі. Це нормально, по-справжньому він визначиться тільки років до 18-20» [9] .

«Чоловіча культура відрізняється від жіночої і якщо хлопчик прагне їй слідувати, має сенс поважати його прагнення. Наприклад, якщо хлопчик побився з ким-небудь, він має на це право. Немає сенсу його лаяти чи карати – бійки для хлопчиків це не тільки ворожнеча. Це ще й спосіб встановити контакт, пред'явити себе, зайняти якесь місце в колективі. Загалом, не страшно, якщо хлопчик б'ється. Хлопчик же!» [3], – ось таку пораду розуміти «чоловічу культуру» дає сімейний психолог на своїй авторській сторінці.

Отже, майже в усіх зазначених прикладах (нагадуємо, що це аналіз лише однієї пошукової Інтернет-сторінки) проявляється чітка дихотомія «чоловіче-нечоловіче», фігурує вислів «справжній чоловік», пропонується перелік професій, в яких чомусь немає, наприклад, перукаря та бійка розцінюється як суто «чоловіча історія», обов'язковий елемент «чоловічої культури». З одного

боку, нам важко побачити тут якесь порушення, щось незвичне, бо ми самі виховувалися в подібних категоріях і продовжуємо чути такі поради в своїй життєвій практиці. З іншого боку, тут наявна проблема, навіть коли далі йдуть рекомендації типу «дозвольте бути хлопчику собою», «дозволяйте йому робити хатню роботу», «ставтеся як до рівного», поряд з якими – «повинен бути приклад – інший чоловік», «хлопчик повинен вчитися мужності», відчувається латентна керованість, змушення «хотіти того, що не можна не хотіти». «Одним – бантики й ляльки, іншим – «козаки-розбійники» і штанці. Уже з народження хлопчики і дівчатка відрізняються між собою, і не лише будовою статевих органів», – читаємо на одній зі сторінок, а далі йде інтерв'ю з медичним психологом: «На гендерну поведінку хлопчиків більше звертають увагу, – каже медичний психолог, доцент кафедри педіатрії та дитячих інфекційних хвороб Буковинського державного медичного університету Наталя Богуцька. – Тобто від них частіше очікують «чоловічого» поводження, ніж від дівчаток – «жіночого»... Якщо ж хлопчик поводить «як манірна панночка», дорослі неодмінно почнуть нагадувати йому: «Чоловіки не рюмсають! Чоловіки не хворіють! Чоловіки не скаржаться!». Між іншим, і рюмсають, і хворіють, і скаржаться, адже вони – не бездушні роботи. Тому постійно повторюючи ці твердження, батьки ризикують замість сильного чоловіка виростити холодного егоїста, котрий не здатен говорити про свої почуття» [8]. В даному уривку ми бачимо чіткий натяк на сексизм, який активно проявляється в мові. Зазвичай більшість дискурсів щодо сексизму спрямовані на дискримінацію жінок, але існує і так званий «зворотній сексизм».

У 2012 році Девід Бенатар видав свою книгу «Другий сексизм», в якій зауважив на тому, що до проблеми дискримінації чоловіків ставляться не достатньо уважно, хоча вона існує. Далі він підтверджує це кількома прикладами (армія, опіка над дітьми, фізичне і сексуальне насилля, фінансування лікування хвороб, тривалість життя, служба в армії та інше), деякі з них зазнали критики, але тема набуває популярності і сама проблема – поширення вимог її дослідження. Так, Уоррен Фаррелл також підтримує ідею захисту чоловіків, пройшовши шлях від фемініста до прихильника ідей «другого сексизму», він виступає за справжню гендерну рівність.

Наступна частина нашого дослідження пов'язана з простим «тестом»: ми розмістили на нашій сторінці у Фейсбук фото і попросили написати одним

реченням у коментарях хто що бачить на ньому. Були очікувані дещо символічні відповіді («вірність», «дружба»), та лише одна - «Людина спілкується з другом – собакою». Так, на фото були силуети (на фоні заходу сонця) людини з довгим волоссям, яка торкається собаки, що дивиться на неї. Така ідея виникла під впливом результатів подібно описаного вище моніторингу сторінок щодо виховання хлопчиків на англomовних сайтах, в яких виявилось багато цікавої інформації щодо подібних досліджень і спостережень, результатів гендерних опитувань населення та від батьків хлопчиків також. На одній такій сторінці тато розповідає про свого трирічного сина, який дивиться у вікно і каже «Ця людина в червоній куртці має собаку», батько дивиться і бачить дівчину, що вигулює свого пса. *«Людина виявилася жінкою, але я не хочу, щоб стать завжди була його першим і найголовнішим способом розуміння людей»* [11].

Далі тато Micah Toub наводить приклади відомих досліджень щодо гендерного виховання. Так, дослідниця з гендерних питань Крітсі Спірс Браун, автор книги «Parenting Beyond Pink and Blue», говорить про те, що діти засвоюють стать, але не народжуються з відповідними установками. Так, якщо хлопчик чує певні висловлювання, в яких позначається стать як головний атрибут (а це практично відбувається постійно), хлопчик буде прагнути стати кращою версією своєї статі, навіть, якщо для цього прийдеться визнавати дівчат гіршими, звертаючи, таким чином, значну увагу на відмінності. Іншими словами, визначення гендера як первинного, слугує лише закріпленню стереотипів, більшість з яких мають негативні наслідки. Далі Браун розповідає, як в одному з дитячих закладів дослідники з Університету Пенсільванії попросили вихователів одної групи два тижні робити стать менш помітною, замінюючи, наприклад слова «дівчата» та «хлопці» на «діти» та в інший спосіб, а в іншій залишили все звичним. Виявилось, що група дітей, де постійно нагадували про стать, використовувала більше стереотипів для опису хлопців та дівчат та менше цікавилася грою з групою дітей протилежної статі. Дослідниця також звертає увагу на мову книг, які батьки читають своїм дітям, зауважуючи на тому, що дорослі не розуміють, що діти, відчувши відповідні відмінності, вирішують, що так буде завжди [11].

Отже, результати нашого «тестування» такі: з 6 відповідей (усього їх було 14 за 1 день), де містився буквальный опис картинки, у 5 визначалася стать і це

була дівчина. До речі, всі назвали собаку собакою, хоча у собак також є стать. Тобто, у даному випадку 83 % побачили у силуеті з довгим волоссям, що ніжно торкається собаки дівчину. Але, там не було кольору, обличчя, спідниці, хіба хлопець не може мати довге волосся? І ще – дівчина може одягнути брюки, силует у спідниці взагалі не залишив би шансу позначити його як «хлопця». Цікавий факт, але й «людиною» силует особи у платті також, напевно, ніхто б не назвав. Щоб підтвердити цю гіпотезу, ми знову звернулися до Google, але тепер задали «людина із собакою» і подивилися фото і малюнки. Результат: на всіх були зображені особи чоловічої статі.

Якщо мандрувати далі в аналізі виховання, то школа стає предметом активних гендерних досліджень приблизно з середини XX ст., коли Р. Холл та Б. Сендлер провели дослідження освітніх комунікацій і звернули увагу на примат маскулінності у засобах спілкування [10]. З того часу багато зусиль було направлено на досягнення рівноправ'я, але процес триває і досі, при цьому, як вже йшлося, говорять не тільки про маскулінність, але й про упередженість до хлопців та основне джерело певних гендерних установок - так званий «прихований навчальний план» (курикулум), який «криється» в організації самого закладу, в стратифікації вчительської професії, змісті предметів та стилі викладання, тобто в тому, що засвоюється учнями на додачу до змісту основної навчальної програми у процесі вивчення навчального матеріалу [5, с. 460], що дозволяє визнавати його (курикулум) одним із засобів соціального контролю, який сприяє формуванню відповідних установок особистості на все наступне життя.

Таким чином, те що «справжні чоловіки не плачуть», не грають у «дівчачі ігри», повинні дарувати подарунки та битися за «своїх дівчат», хлопці дізнаються, спостерігаючи за поведінкою оточуючих, запам'ятовуючі їх настанови, оцінки, відчуючи булінг та стигматизацію, у разі порушення якихось неписаних правил та втрачаючи довіру, не виправдовуючи очікувань, які побудовані на цих правилах і традиціях та, маючи своїх дітей, намагаються захистити їх від тих неприємностей, які зазнали самі, підтримуючи тим самим існуючий стан гендерної нерівності. Дійсно, необхідно бути досить сміливим, щоб долати культурний опір, але, як доводить практика та існуючий досвід (і побутовий, і науковий, і соціальний), слід один раз спробувати «зломити систему» й інші захочуть тебе наслідувати. На жаль, як показало наше

дослідження вітчизняних та європейських публікацій, нам є над чим працювати і на що звернути увагу, коли ми намагаємося виховувати особистість, яка вільна «бути собою».

З метою отримання емпіричної інформації, яка б допомогла зробити певні підсумки щодо визначеної проблеми культури гендерного виховання, ми провели анкетування (за допомогою Google-форми), яке тривало 2 дні і не може претендувати на репрезентативність, але все ж дає певний матеріал для роздумів. Ми попросили респондентів позначити ті твердження, з якими вони не згодні. На жаль, нам майже не вдалося почути думку чоловіків, через переважну більшість не відповідачів, а відповідачок, але, якщо припустити, що всі діти традиційно виховуються частіше жінками (мамами, бабусями, виховательками, вчительками), то думка тих, від кого в певній мірі залежить результат цього виховного впливу також є досить цінним.

Отже, на опитування відгукнулася 41 особа, «переможцями» із запропонованих тверджень, з якими більшість респондентів не згодна, стали наступні:

1. Дівчата і хлопці повинні навчатися в школі окремо – 73,2 %.
2. Чоловік, що плаче – проявляє слабкість – 63,4 %.
3. Вища освіта сьогодні не є обов'язковою для чоловіків – 56,1 %.
4. Рожевий – це колір дівчат – 56,1 %.

Якщо подивитися на відповіді осіб чоловічої статі (їх було 22 %), то рейтинг відповідей буде наступним:

1. Чоловік, що плаче – проявляє слабкість – 89 %.
2. Рожевий – це колір дівчат – 79 %.
3. Дівчата і хлопці повинні навчатися в школі окремо – 56 % .
4. Вища освіта сьогодні не є обов'язковою для жінок – 56%.
5. Добре заробляти – це гідно справжнього чоловіка – 56%.

Отже, як видно, для хлопців важливо мати право на емоції, вони за руйнування певних стереотипів щодо кольорів та за те, щоб їх гідність не асоціювалася з їх заробітками. Приємно, що думки більшості, не зважаючи на стать, співпадають. Але які ж пункти отримали найбільшу згоду і поступилися названим? І це наступні:

1. Нормальним для дівчинки є піклуватися про свою зовнішність – 9,8 %.
2. Існує лише дві статі: чоловіча і жіноча – 17,1 %.

3. Хлопчики і дівчатка є різними від народження – 19,5 %.
4. Добре заробляти – це гідно справжнього чоловіка – 31,7 %.

У переліку були й інші твердження. Так, четверте місце в загальному результаті (по 51,2 % відповідно) отримали такі позиції: короткі зачіски позбавляють дівчат жіночності; мовні зміни типу – «директор – директорка», «лікар – лікарка», «декан – деканесса», «член – членкиня» – не потрібні, бо сприйняття змісту не змінюють, отже – навіщо; вища освіта сьогодні не є обов'язковою для жінок; хлопчик повинен хоча б раз у житті побитися; гомосексуальні шлюби – це символ свободи.

Як бачимо, результати неоднозначні і демонструють з одного боку певний прогрес, що проявляється у несприйнятті одних гендерних стереотипів (короткі зачіски у дівчат та бійка як обов'язків атрибут «чоловічої культури»), а з іншого боку – сумнів і незгоду щодо інших (лінгвістичні зміни і розуміння їх впливу на свідомість людини, несприйняття гендерних ролей, що відрізняються від гетеросексуальних, підтримка традиційних уявлень щодо ролі чоловіка в суспільстві - майже 70 % «оцінюють» чоловіка по його здатності заробляти, а отже – утримувати себе та свою родину, не впевнені і щодо вищої освіти для дівчат (невелика різниця на користь хлопців), що можна трактувати як переважання стереотипів «побутового сексизму»).

Неоднозначним є і ставлення до окремого навчання хлопців і дівчат, бо такі практики існують і дають непоганий результат. Наприклад, досвід роботи Колегіуму Старого Таллінна (офіційна назва – Collegium Educationis Revaliae, CER), де навчаються понад 1000 учнів, роздільне навчання застосовують з 1-го до 9-го класу. Однак хлопці й дівчата разом вчаться на уроках музики та співів, а також на позакласних заняттях [7]. В основу такого підходу покладене врахування темпу навчання, мотивації, способів засвоєння матеріалу та інші фактори, що відрізняються у представників різних статей в різних вікових групах. Безумовно, все це є досить дискусійним, але надає свободу вибору і свідчить про те, що не існує однозначно вірних відповідей і рішень для всіх, як і не існує звичного для нас поділу лише на дві статі.

Підводячи підсумки, можна стверджувати, що результати наших розвідок доводять важливість теми, яку ми актуалізували в нашому дослідженні: значна кількість респондентів потенційно орієнтовані і демонструють трансформацію традиційних гендерних установок в окремих питаннях, але в цілому понад 80 %

підтримують певні стереотипи щодо статі і не є обізнаними щодо цього питання, несвідомо транслюючи їх на інших і в цьому їм «допомагають» поради і візуальний контент Інтернету. Але при цьому, нами зроблені важливі зауваження і наведений позитивний досвід тих, хто виступає за гендерну рівність як умову здоров'я і безпеки, свободи від руйнівних стереотипів і дискримінації за вигаданими умовностями та помилковими висновками.

Література:

1. Все про виховання хлопчиків. URL: <https://osoblyva.com/vse-pro-vyhovannya-hlopchykiv/>.
2. Кудрявцева Н. С. Проблема перекладності в світлі лінгвістичного релятивізму. URL: http://philology.knu.ua/php/4/7/Studia_Linguistica_5_1/461_464.pdf.
3. Павло Зигмантович, сімейний психолог. Виховання хлопчиків: відповіді на питання. URL: http://psychologis.com.ua/vospitanie_malchikov_dvoe_zn_otvety_na_voprosy.htm.
4. Перцова І. Виховання хлопчиків: як виховати справжнього чоловіка. URL: <https://notabene.info/ua/maternynstvo/358-vikhovannya-khlopchikiv-yak-vikhovati-spravzhnogo-cholovika.html>.
5. Самойленко Н. І. Передумови виникнення гендерного підходу у педагогічній науці. *Молодий вчений*. 2016. № 6 (33). С. 458–461.
6. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. Москва: Издательство «Ad Marginem», 1999.
7. Юрченко О. Хлопці мінус дівчата: навіщо в естонській школі практикують роздільне навчання. URL: <https://osvitoria.media/experience/hloptsi-minus-divchata-navishho-v-estonskij-shkoli-praktykuyut-rozdilne-navchannya/>.
8. Як правильно виховувати сина. URL: <https://pogliad.ua/ru/news/ukraine/yak-pravilno-vihovuvati-sina-244062>.
9. 9 правил виховання хлопчика: ніколи не смійтеся над сином! URL: <https://ukrainians.today/9-pravyl-vyhovannya-hlopchyka-nikoly-ne-smijtesya-nad-synom/>.

10. Hall R., Sandler B. The Classroom Climate: A Chilly One for Women? *Project on the Status and Education of Women*, Association of American Colleges, Washington, D.C., 1982. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED215628.pdf>.
11. Toub M. How not to raise a sexist pig. URL: <https://www.todaysparent.com/family/parenting/how-not-to-raise-a-sexist-pig/>.
12. Гендерна роль. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Гендерна_роль.

ГЕНДЕРНИЙ ФАКТОР У ПРОЦЕСІ АДАПТАЦІЇ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ДО ВИМОГ ІНКЛЮЗИВНОЇ АРХІТЕКТУРИ (НА ПРИКЛАДІ ХНУМГ ІМЕНІ О.М. БЕКЕТОВА)

Колеснікова Т. М.

Наук. керівн.: канд. арх., доц. **Попова О. А.**, канд. екон. наук, доц. **Бібік Н. В.**

*Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова*

Вступ. Загальновизаною є ідея, що архітектурно-просторове середовище має бути таким, щоб забезпечувати комфортне буття усіх містян. За архітектурою визнається її прикладне призначення допомагати в удосконаленні суспільства. На просторовому рівні об'ємної архітектури це означає, що будівлі не є просто нейтральними, декоративними або функціональними – вони «проникнуті соціальним змістом і інтерпретаціями людської взаємодії» [7]. З усвідомленням цього починається тема прав людини, у тому числі гендерної рівності [1]. Гендерні дискурси, зокрема, представлені з точки зору взаємодії різних гендерних груп з архітектурним середовищем [2; 9].

У зв'язку з цим висвітлюються питання щодо дотримання принципів просторової справедливості, зокрема з погляду потреб та можливостей у безбар'єрному пересуванні маломобільних жінок та чоловіків. Урбаністи усе частіше послуговуються концепцією інклюзивної архітектури, що орієнтується на усунення бар'єрів для маломобільних людей в архітектурному середовищі [4]. Інклюзивність будівель і споруд визначається комплексом архітектурно-планувальних, інженерно-технічних, ергономічних, конструкційних і організаційних заходів для забезпечення доступності будівель і споруд, у яких кожна особа, незалежно від віку, статі, інвалідності, функціональних порушень, рівня комунікативних можливостей, може відчувати себе безпечно і комфортно без сторонньої допомоги [7].

Гендерний фокус окреслення архітектурно-просторових рішень освітнього закладу передбачає також оперування категоріями «гендерна різноманітність» (або «гендер+»), що у свою чергу актуалізує й питання прав людей з інвалідністю. В Україні така категорія громадян часто перебуває у стані «закритості від суспільства», зокрема, через «бар'єрність» публічних

просторів та об'єктів міської інфраструктури. Облаштування «безбар'єрних університетів» є вагомим індикатором й руйнування гендерних бар'єрів інвалідності.

Важливо, що в Україні у 2018 р. введено у дію нові державні будівельні норми (ДБН В.2.2-40: 2018) «Інклюзивність будівель і споруд». Нормативною базою визначається, що маломобільні групи населення – це люди, що відчують труднощі при самотійному пересуванні, одержанні послуги, необхідної інформації або при орієнтуванні в просторі (особи з інвалідністю, а також з тимчасовим порушенням здоров'я, вагітні жінки, літні люди, дорослі з малолітніми дітьми у дитячих візочках) [5].

Інклюзивна архітектура стала об'єктом спеціальної уваги в Україні в контексті реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року. Складено та затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України план дій з реалізації цієї стратегії, у якому окрема увага приділена забезпеченню доступності освітніх закладів для маломобільних відвідувачів (п.4,83 [6]). Зрозуміло, що здобуття професійної освіти є значимою цінністю для кожної людини. Безперешкодний доступ до отримання освітніх послуг людьми з інвалідністю є запорукою їх соціальної адаптації, реалізації своїх здібностей.

МОН України, як один з виконавців Плану заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року, спонукає ЗВО до відповідних дій (лист МОН України №1/9-473 від 6.09.2017 р.):

- здійснити обстеження навчальних закладів на предмет їх відповідності державним будівельним нормам в частині доступності для маломобільних груп населення, у тому числі осіб з інвалідністю з порушенням зору, слуху та опорно-рухового апарату (ДБН В.2.2-17: 2006, ДСТУ-Н Б В.2.2-31:2011 та ДСТУ-Н Б ISO 21542:2013) та скласти акт відповідності;

- скласти вичерпний перелік необхідних робіт за результатами проведеного обстеження;

- розробити механізм та поквартальний план-графік здійснення реконструкції та проведення ремонту будівель з урахуванням відповідних вимог зазначених будівельних норм.

Проведений гендерний аудит «освітнього середовища» ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, техніко-економічна експертиза «інфраструктури

інклюзивності» засвідчив «гендерну нейтральність» локацій (ними користуються в однаковій мірі, як дівчата, так і хлопці). Разом з тим виявлено гендерну асиметрію в облаштуванні санітарних кімнат, призначених для категорії маломобільних груп, оскільки не містять для них відповідних умов. Зрозуміло, що такий «середовищний фактор» може впливати на повсякденні практики дівчат та хлопців з маломобільних груп, зокрема, їх «витіснення» у «домашній простір».

З метою виконання відповідного розпорядження МОН України, в ХНУМГ ім. О.М. Бекетова була створена проектна група. Спираючись на нормативну базу, нею було проведено аудит архітектурного середовища на предмет пристосованості до потреб маломобільних людей (й з урахуванням гендерної статистики). Визначено «проблемні локації»: прилегла територія; зона вхідної групи; сходи (вертикальних комунікацій; санітарно-гігієнічні приміщення; навчальні аудиторії). Пріоритетно для переоблаштування було визначено проектування вхідної локації.

За ДБН «Інклюзивність будівель і споруд», вхідна площадка університету повинна мати навіс, а зовнішні сходи дублюватися пандусом. Це має важливе значення для жінок та чоловіків усіх маломобільних категорій. Проектною групою розроблені наступні рішення:

1) покриття вхідної площадки і тамбурів – тверді. Вхідні двері – без порогів. Для ідентифікації дверного отвору особами зі слабким зором на скляній поверхні дверного полотна розміщено контрастне маркування у вигляді жовтого кола (рис. 1);

2) встановлення поручнів перил, що мають два рівні (діапазон висоти поручнів забезпечує зручність у користуванні людям різного зросту) (рис. 2).

Для адаптації використані тактильне маркування підлоги з напрямками руху, обмежувальне маркування бар'єрів на шляху руху та інформаційна мнемосхема. Зазначені засоби інклюзивної архітектури допомагають також при необхідності зорієнтуватись у просторі всім відвідувачам закладу вищої освіти, наприклад, абітурієнтам та абітурієнткам, що вперше потрапили до університету. Мнемосхема містить план поверху з позначеними основними локаціями, які дублюються шрифтом Брайля. При влаштуванні тактильного маркування важливе значення має підбір матеріалів та укладання тактильної

плитки, оскільки порушення норм укладання може призвести до руйнування архітектурного середовища та створення нових бар'єрів.

Рис. 1. Обладнання входної групи для маломобільних відвідувачів

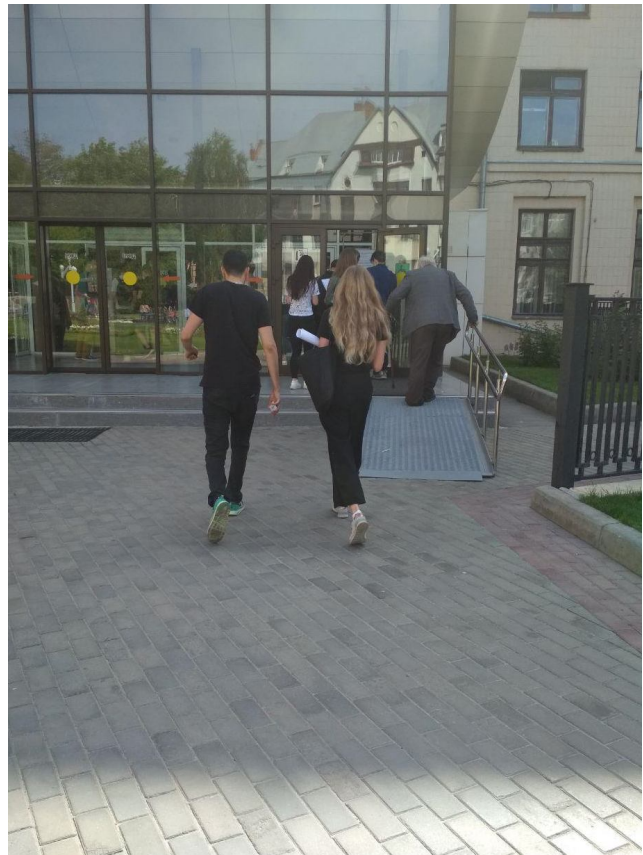

Рис. 2. Вхідна площадка університету обладнана пандусом

При пристосуванні вертикальних та горизонтальних комунікацій, внутрішніх сходів передбачене контрастне маркування ребер сходів: початок та завершення маршру. Тактильні стрічки на сходах запобігають ковзанню. Для міжповерхової орієнтації застосовано маркування перил з зазначенням но-меру поверху з дублюванням шрифтом Брайля.

Наступним етапом реалізації згідно плану виконання робіт з пристосування університету до потреб маломобільний людей пропонується виконати проект адаптації санітарно-гігієнічних приміщень. Наразі територія університету в своїй структурі має один, обладнаний за нормами доступності,

санвузол – жіночий (рис. 3). Водночас, з метою дотримання принципів гендерної рівності в організації архітектурно-просторового середовища, пропонується перепланувати санітарно-гігієнічне приміщення для чоловіків (рис. 4).

Рис. 3. Санвузол для маломобільних користувачів (існуючий)

Рис. 4. Санвузол для маломобільних користувачів (проект)

Передбачається розширення існуючої кабінки до необхідних за нормами параметрів, аби надати можливість заїзду і маневрування в них особам з інвалідністю, які пересуваються колісним кріслом. Кабінки мають бути облаштовані спеціальним санітарним обладнанням з додатковими поручнями, гачками для речей та піктограмами символу доступності. Важливо також, що виконаний ремонт санітарно-гігієнічних приміщень, орієнтований на адаптацію маломобільних, не ускладнює доступ та не зменшує комфортність для користувачів, які не відносяться до маломобільних категорій. Тим самим втілюється й принцип інклюзивної архітектури.

Подальший розвиток проекту адаптації Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова до вимог інклюзивної архітектури пропонується здійснювати в гендерних параметрах таких локацій, як. навчальні аудиторії, актовий та конференц-зали, бібліотека, їдальня та

буфети. Крім того гендерночутливі проекти архітектурної інклюзії мають бути поширені і на такі важливі університетські локації як:

- архітектурно-художні майстерні Archouse. Ця локація, розташована у декількох кілометрах від основного університетського комплексу, має особливе значення для студентів/співробітників факультету архітектури, дизайну та образотворчого мистецтва, але шлях до неї стає складним випробовуванням для людей з інвалідністю [3].

- мобільний простір навколо Центру розвитку для дітей. Центр створено в 2017 в рамках реалізації політики гендерної рівності та антидискримінації в освіті. Його основне призначення - сприяння та підтримка сприятливих умов для гармонійного поєднання навчання студентів та професійної діяльності викладачів (чоловіків та жінок) з родинними обов'язками з догляду за дітьми дошкільного віку [8].

У підсумку, університетські практики інклюзивного архітектурного проектування дозволять покращити просторову доступність для усіх користувачів, й водночас зменшити «гендерний розрив» в освітньому середовищі.

Література:

1. Бабаєв В. М., Бібік Н. В. Проектно-орієнтовані гендерні стратегії Харківського національного університету міського господарства імені О. М. Бекетова. *Гендерна політика міст: історія та сучасність*. Вип.4 / матер.ІІІ міжн. наук.-практ. конф., Харків, 23 – 25 жовтня 2013 року): наук. зб. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. С. 8–10.

2. Бібік Н. В., Фесенко Г. Г. Гендерна урбаністика в контексті Цілей сталого розвитку. *Гендерна політика очима української молоді* : матер. підсумк. конф. ХІ регіон. конк. мол. вчених, Харків, 24 жовтня 2017 / за заг. ред.: Н. В. Бібік, Г. Г. Фесенко]. Харків, 2018. С. 282 – 287.

3. Груздова М. М., Колеснікова Т. М. Гендермейнстрімінг у містоплануванні (на прикладі ARCHOUSE ХНУМГ ім. О.М.Бекетова). *Гендерна політика очима української молоді* : матер. підсумк. конф. ХІ регіон. конк. мол. вчених, Харків, 24 жовтня 2017 / за заг. ред.: Н. В. Бібік, Г. Г. Фесенко]. Харків, 2018. С. 60-65.

4. ДБН В.2.2-17: 2006 Доступність будинків і споруд для маломобільних

груп населення. – П.3. Терміни та визначення понять, Київ. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, 2007.

5. ДБН В.2.2-40:2018 Інклюзивність будівель і споруд, Київ. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, 2018.

6. План заходів з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року / Кабінет Міністрів України. 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1393-2015-%D1%80..>

7. Попова О. А. Адаптація вищих навчальних закладів до вимог інклюзивної архітектури. *Архітектурний вісник КНУБА*. 2019. Вип. 17–18. С. 560–567.

8. Фесенко Г. Г. Візуальна концепція Університету, дружнього до родини (з досвіду створення Дитячого центру ХНУМГ ім. О. Бекетова). *Результати ініціативи «Університет, дружній до сім'ї» та досвід реалізації гендерної політики українських університетів : навч. посібник / за заг. ред. Н. Світайло. Суми : Видавництво РА «Хорошие люди», 2015. С. 69–70.*

9. Фесенко Г. Гендерний аудит як практика сталого розвитку міст. *Гендерна політика міст: історія та сучасність*. Вип.4 / матер.ІІ міжн. наук.-практ. конф., Харків, 23 – 25 жовтня 2013 року): наук. зб. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2013. С. 234–237. URL:<http://eprints.kname.edu.ua/40342/1/234-237.pdf>.

ГЕНДЕРНА СПЕЦИФІКА СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ТА ЙОГО ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ З ПОВЕДІНКОВОЮ ТА СТАТУСНО-РОЛЬОВОЮ ВІКТИМНІСТЮ ПІДЛІТКІВ

Мазур К. В.

Наук. керівн.: канд. психол. наук, доц. **Шиліна А. А.**

Харківський національний університет внутрішніх справ

Повсякденні ситуації в житті людини які часто відмічаються складністю та невизначеністю, негативним впливом з боку оточуючих можуть мати потужний віктимогенний вплив на людину, особливо людину підліткового віку, цей вплив може визначатися багатьма особливими проявами та призвести до віктимізації особистості.

Соціально-економічні та соціально-психологічні суперечності переходу до ринкових відносин у країні призвели до глибинної переорієнтації молоді зробили її більш вразливою. Отже дослідження питання віктимності неповнолітніх є важливим з точки зору профілактичної та корекційної роботи із цією віковою категорією [1, с. 353].

У попередній роботі ми зазначили, що актуальністю дослідження є психологічні особливості рольової віктимної поведінки та у сучасних підлітків визначаються необхідністю вирішення завдань формування соціально адаптованої особистості, а так само зростаючою проблемою віктимізації населення і необхідністю в віктимілогічній профілактиці і корекції [2, с. 145].

Спираючись на актуальність даної теми, ми продовжили дослідження, метою якого є вивчення специфіки соціального інтелекту та його взаємозв'язків з поведінковою та статусно-рольовою віктимністю підлітків.

На ґрунті теоретичного аналізу можна відзначити, що соціальний інтелект – це глобальна здатність, що виникає на базі комплексу інтелектуальних, особистісних, комунікативних рис та рис поведінки, що включає рівень енергетичної забезпеченості процесів саморегуляції; ці риси зумовлюють прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій, інтерпретацію інформації та поведінки, готовність до соціальної взаємодії і прийняття рішень. Соціальний інтелект пов'язаний з пізнанням соціальних явищ і спрямований на розуміння поведінки інших людей.

Багатьма дослідниками було встановлено, що соціальний інтелект бере безпосередню участь в регуляції соціальної поведінки, виступає як засіб пізнання соціальної дійсності, об'єднує і регулює пізнавальні процеси, пов'язані з відображенням соціальних об'єктів, забезпечує інтерпретацію інформації, розуміння і прогнозування вчинків і дій людей, адаптацію до різних систем взаємин між людьми, показує, як людина взаємодіє з зовнішнім світом, як вона вирішує і долає щоденні проблеми, в тому числі при спілкуванні з оточуючими.

Соціальний інтелект, крім того, що він є однією з важливих складових процесу життєдіяльності людини, великою мірою детермінує пізнання і розуміння особистістю як своїх дій, вчинків, діяльності загалом, так й інших людей. Проте жодних сумнівів не викликає той факт, що саме соціальний інтелект допомагає людині прогнозувати міжособистісні стосунки, інтуїтивно передбачати те чи інше завершення певних ситуацій. Люди з високим рівнем розвитку соціального інтелекту вирізняються психологічною витривалістю, стресостійкістю, що допомагає їм гідно вирішувати різного роду проблеми, приймати самостійні рішення навіть в екстремальних ситуаціях і при цьому не боятися зробити помилку або зазнати невдачі [3, с. 90-92].

Соціальний інтелект, на думку Г. Олпорта, це «соціальний дар, необхідний для тонкої рівноваги в поведінці, що забезпечує гладкість у стосунках з людьми. Разом з тим, соціальний інтелект має відношення скоріше до поведінки, ніж до оперування поняттями: його продукт – соціальне пристосування, а не глибина розуміння».

В.М. Куніцина довела, що чим вище рівень соціального інтелекту, тим більш розвинені саморегуляція, впевненість в собі, здатність впливати. Чим нижче рівень соціального інтелекту, тим більше в ньому представлені сором'язливість, рефлексивність, агресивність і т.ін., тим більш імовірно, на думку автора, що людина страждає від самотності, має низьку самоповагу, конфліктна, невротизована, психічно і фізично виснажена. В. М. Куніцина вважає, що соціальний інтелект - глобальна здатність, що виникає на базі комплексу інтелектуальних, особистісних, комунікативних і поведінкових рис, включаючи рівень енергетичної забезпеченості процесів саморегуляції; ці риси зумовлюють прогнозування розвитку міжособистісних ситуацій, інтерпретацію інформації і поведінки, готовність до соціальної взаємодії і ухвалення рішень.

Ця здатність дозволяє людині досягати гармонії з собою і навколишнім середовищем [4].

О. В. Луньова вважає, що соціальний інтелект - соціально-психологічний конструкт, який забезпечує особистості створення «картини» соціально-психологічної взаємодії (і себе як частини цієї «картини») і вплив (регуляцію) особистості на власну поведінку, на процес і людей, включених в цю взаємодію. Ці дві форми (функції) прояву соціального інтелекту детермінуються певною ієрархією особистісних і індивідуальних характеристик. Соціальний інтелект сприяє адаптації особистості в соціумі, в групових і міжособистісних системах стосунків і взаємодій [5].

Соціальний інтелект – здатність правильно розуміти поведінку людей, тому ця здатність необхідна для ефективного міжособистісного взаємодії та успішної соціальної адаптації сучасних підлітків. Прориваючись до дорослості, підліток виявляє відмінності в самому собі і починає відокремлювати ставлення до себе як до дитини і ставлення до себе як дорослому. У цей період відбувається усвідомлення і завоювання підлітком свого місця в широких соціальних відносинах і взаємодіях. Підліток кидає всі свої зусилля і енергію на те, щоб домогтися нового соціального статусу. Соціально-інтелектуальні здібності та соціально-поведінкові дії набувають якісно інший характер. Так, підліток починає порівнювати підстави товариських і дружніх відносин, які виникають серед дорослих і серед дітей; він зосереджує увагу на схожості і відмінності емоційних виразів при одній і тій же ситуації у дітей і дорослих; він виділяє і класифікує особливі стилі поведінки і спілкування в середовищі дорослих. Підлітки прагнуть не так вслухатися, скільки «вдивлятися» в людські стосунки. Отже, відбувається переорієнтація функцій соціального інтелекту: від впізнавання і відображення до аналізу і порівнянню. Змінюється і якість соціального інтелекту. Якісно іншим стає соціальний інтелект підлітка, вирішальний завдання прогнозування наслідків соціальних дій. Прагнення до дорослості спонукає підлітка відійти від прямолінійності і прагнути до залучення великої кількості факторів, що дають можливість з достатньою чіткістю передбачити післядії. Ускладнюється і така властивість соціального інтелекту - як властивість проникати в соціальні почуття (згідно Альфреду Адлеру «соціальні почуття» або «соціальний інтерес» розуміється як інстинктивна і в той же час усвідомлювана і керована здатність «бачити очима

іншого, чути вухами іншого, відчувати серцем іншого») і духовні цінності інших людей. Як і в ситуації порівняння поведінки дорослих і поведінки дітей, підлітки починають усвідомлювати різницю між почуттями дітей і почуттями дорослих.

Таким чином, головною особливістю цього віку є входження підлітка в активне соціальне життя. Почуття дорослості дозволяє підліткам виявляти віру в здатність визначати і контролювати власну поведінку, свої думки і почуття. Отримавши свободу дій в групах однолітків, підліток вимагає розширення своїх прав у взаємодії з дорослими. Він включається в формування соціальних цінностей, в обговорення смислів стосунків. Все це і призводить підлітків, які перебувають під впливом позитивних суспільних зразків, до високого рівня суспільної активності. Разом з тим, слід постійно мати на увазі, що природна активність і динамізм підлітків, що залишається без належного управління, проявляється у відкритій стихійності, спонтанності, неконтрольованих поривах і ризикованих діях. Іншими словами, для підлітків, наданих самим собі, характерний динамізм в собі, активність для активності, які відкривають шлях до різних форм девіації. Тому так важлива цілеспрямована робота по підтримці активності підлітка з метою їх соціального розвитку.

Таким чином є необхідність дослідити особливостей соціального інтелекту дівчат та хлопців підліткового віку.

Результати дослідження особливостей соціального інтелекту дівчат та хлопців підліткового віку надано у таблиці 1.

Таблиця 1

Показники соціального інтелекту дівчат та хлопців підліткового віку ($M \pm m$)

Субтести	Група I (дівчата)	Група II (хлопці)	t	p
Субтест 1 «історії із завершенням»	7,12±0,44	4,36±0,75	3,74	0,05
Субтест 2 «групи експресії»	7,29±0,39	5,18±0,52	2,65	0,05
Субтест 3 «вербальна експресія»	6,47±0,89	6,71±0,67	0,63	-
Субтест 4 «історії з доповненням»	4,15±0,33	5,80±0,56	2,19	0,05

Виходячи з результатів дослідження соціального інтелекту хлопців та дівчат, ми можемо відзначити, що за субтестом 1 («історії із завершенням»), що відбиває здатність передбачати результати міжособистісних стосунків, показник в групі дівчат склав $(7,12 \pm 0,44)$, в групі хлопців $(4,36 \pm 0,75)$. Статистичний аналіз виявив вірогідне підвищення показника в першій групі, $p \leq 0,05$.

З урахуванням середніх інтервалів, показники другої групи можуть бути віднесені до низького рівня. Виходячи з цього, хлопці можуть бути охарактеризовані як такі, що погано розуміють зв'язок між поведінкою та її наслідками, можуть часто робити помилки, потрапляти в конфліктні, а можливо, і в небезпечні ситуації тому, що невірно уявляють собі результати своїх дій або вчинків інших. Вони погано орієнтуються в загальноприйнятих нормах і правилах поведінки. Їм притаманна низька диференційованість Я-концепції, недостатня насиченість Я-образу розумінням інтелектуальних, вольових характеристик, а також звуження уявленням стосовно духовної організації особистості.

Дівчата володіють достатньою здатністю передбачати подальші вчинки людей на основі аналізу реальних ситуацій спілкування, передбачати події, ґрунтуючись на розумінні почуттів, думок, намірів учасників комунікації; відбудовувати стратегію власної поведінки для досягнення власної мети. У той же час, їх прогнози можуть виявитися помилковими, якщо вони будуть мати справу з людьми, що поводять себе найнесподіванішим, нетиповим чином.

Субтест 2 «групи експресії» відбиває здатність оцінювати стани інших за невербальними проявами. За субтестом «групи експресії» показник в першій групі склав $7,29 \pm 0,39$, в групі хлопців цей показник дорівнював $5,18 \pm 0,52$. Показник по цьому субтесту в групі дівчат демонструє достовірне підвищення порівняно з хлопцями. Показники як першої, так і другої, групи з урахуванням довірчих інтервалів можуть бути віднесені до середнього рівня. Разом з цим, дівчата здатні краще оцінювати стан, почуття, наміри людей за їх невербальними проявами, міміці, позам, жестам, що на думку А. Піза, лежить в основі «шостого почуття» - інтуїції.

За субтестом 3 «вербальна експресія», який відбиває точність сприйняття мовної експресії, показник в групі дівчат склав $6,47 \pm 0,89$, в групі хлопців – $6,71 \pm 0,67$. Статистичний аналіз не виявив вірогідних відмінностей в показниках

між групами за цим субтестом. Врахування довірчих інтервалів дозволяє віднести показники як першої, так і другої, групи за субтестом «вербальна експресія» до середнього рівня. Тобто, підлітки обох груп характеризуються середньою чутливістю до характеру і відтінків людських взаємин, що допомагає їм досить успішно розуміти те, що люди говорять один одному (мовну експресію) в контексті певної ситуації, конкретних взаємовідносин. В цілому, вони здатні знаходити відповідний тон спілкування з різними співрозмовниками в різних ситуаціях і мають певний репертуар рольової поведінки.

Субтест 4 «історії з доповненням» відбиває здатність розпізнавати структуру міжособистісних ситуацій в динаміці. Статистичний аналіз результатів дослідження виявив достовірне підвищення показника за цим субтестом у випробовуваних другої групи порівняно з першою ($4,15 \pm 0,33$ та $5,80 \pm 0,56$ відповідно). Хлопці більш здатні розуміти логіку розвитку ситуацій взаємодії, значення поведінки людей в цих ситуаціях.

З урахуванням довірчих інтервалів показники за субтестом у в першій групі можуть бути віднесені до низького рівня, у другій групі до – середнього рівня. Таким чином, дівчата відчують труднощі в аналізі ситуацій міжособистісної взаємодії і, як наслідок, погано адаптуються до різного роду взаємин між людьми (сімейних, дружніх і інших). Ці досліджувані характеризуються недостатністю рефлексії, прийняття себе та почуття власної гідності, звуженим інтересом до соціальних проблем та зниженою суспільною активністю.

Однак, для більш детального дослідження та досягнення поставлених цілей було проведено кореляційний аналіз соціального інтелекту з поведінковою віктимністю та статусно-рольовою віктимністю.

Результати взаємозв'язків поведінкової віктимності та соціального інтелекту дівчат надано в таблиці 2.

Дослідження взаємозв'язків віктимної поведінки та складових соціального інтелекту показало наступне:

Статистично значущий негативний зв'язок між шкалою «Агресивна поведінка» та «Групи експресії» $r = -0,485$. Коли дівчата менше звертають увагу на невербальні прояви співрозмовника зменшується здатність розуміти іншу

людину тим самим вони уникають ситуацій конфлікту при цьому відчуваючи внутрішню напругу.

«Схильність до самоушкодження і саморуйнівної поведінки» негативно пов'язана з такими складовими як: «Історії з завершеннями» $r = -0,396$ і «Історії з доповненнями» $r = -0,434$.

Таблиця 2

Взаємозв'язки поведінкової віктимності та соціального інтелекту дівчат (r)

Шкали	Субтест 1 «історії із завершенням»	Субтест 2 «групи експресії»	Субтест 3 «вербальна експресія»	Субтест 4 «історії з доповненням»
Агресивна поведінка	0,264	-0,485*	0,292	0,018
Схильність до самоушкодження і саморуйнівної поведінки	- 0,396*	0,050	0,048	- 0,434*
Схильність до гіперсоціальної поведінки	-0,138	-0,007	-0,098	- 0,236
Схильність до залежної та безпорадної поведінки	0,239	0,297	0,056	0,164
Схильність до некритичної поведінки	-0,341*	0,075	0,321*	0,176
Реалізована віктимність	-0,059	-0,012	0,132	0,056

Примітка: рівень значущості: *- $p \leq 0,05$

Підвищена увага дівчат до власної безпеки, прагнення захистити себе від помилок, неприємностей призводить до поганого розуміння зв'язку між поведінкою і його наслідками. Вони можуть часто робити помилки (в тому числі і протиправні дії), потрапляти в конфліктні, а можливо, і в небезпечні ситуації тому, що невірно уявляють собі результати своїх дій або вчинків інших. Відчувають труднощі в аналізі ситуацій міжособистісного взаємодії і, як наслідок, погано адаптуються до різного роду взаємин між людьми (сімейним, діловим, дружнім і іншим).

Також виявлена негативна значуща кореляція між шкалою «Схильність до некритичної поведінки» та «Історії з завершенням» $r = -0,341$, що вказує на те, що зниження здатності передбачати подальші вчинки людей на основі аналізу реальних ситуацій спілкування (сімейного, ділового, дружнього), передбачати події, ґрунтуючись на розумінні почуттів, думок, намірів учасників комунікації призводить до невміння правильно оцінювати різні життєві ситуації.

Коли дівчата вважають, що можуть передбачати подальші вчинки людей на основі аналізу реальних ситуацій спілкування (сімейного, ділового, дружнього), передбачати події, ґрунтуючись на розумінні почуттів, думок, намірів учасників комунікації вони демонструють необачливість, довірливість, схильні ідеалізувати людей, тим самим підвергаючи себе небезпеці про що нам вказує статистично значущий позитивний кореляційний взаємозв'язок між шкалою «Схильність до некритичної поведінки» та складовою соціального інтелекту «Вербальна експресія» $r = 0,321$.

Підлітковий вік - це вік, коли при відсутності життєвого досвіду підліток повинен вирішувати найрізноманітніші завдання: звільнення від опіки дорослих, взаємини з особами протилежної статі, однолітками, до певного часу виникає проблема вибору професії. Саме в цей період найбільш активно формується особистість, створюється моральне обличчя індивідуума. І саме дівчатка підліткового віку більш вразливі до думки оточуючих та бажають вступати у соціальні зв'язки.

Між шкалами «Схильність до гіперсоціальної поведінки», «Схильність до залежної та беспорядної поведінки», «Реалізована віктимність» та усіма складовими соціального інтелекту статистично значущих кореляційних взаємозв'язків визначено не було.

Таким чином, можна зробити висновок, що дівчата менше звертають увагу на невербальні прояви співрозмовника і це знижує їх здатність розуміти іншу людину. Підвищенням уваги дівчат до власної безпеки, призводить до поганого розуміння зв'язку між поведінкою і її наслідками. Також дівчата вважають, що можуть передбачати подальші вчинки людей на основі аналізу реальних ситуацій спілкування, що призводить до необачливості, тим самим наражаючи себе на небезпеку.

Результати взаємозв'язків поведінкової віктимності та соціального інтелекту хлопців надано у таблиці 3.

Дослідивши взаємозв'язки поведінкової віктимності та соціального інтелекту хлопців було зафіксовано статистично значущі негативні кореляційні зв'язки між такою складовою соціального інтелекту як «вербальна експресія» та шкалами «Агресивна поведінка» $r = -0,412$, і «Реалізована віктимність» $r = -0,364$.

Таким чином, чим гірше хлопці відчують характер і відтінки людських взаємин, тим менш вони схильні до агресивної поведінки, та уникають неприємні або навіть небезпечні для здоров'я і життя ситуації.

Таблиця 3

Взаємозв'язки поведінкової віктимності та соціального інтелекту
хлопців(г)

Шкали	Субтест 1 «історії із завершенням»	Субтест 2 «групи експресії»	Субтест 3 «вербальна експресія»	Субтест 4 «історії з доповненням»
Агресивна поведінка	0,032	0,277	-0,412*	0,277
Схильність до самоушкодження і саморуйнівної поведінки	-0,21	0,042	0,036	0,032
Схильність до гіперсоціальної поведінки	-0,721*	0,038	0,002	0,255
Схильність до залежної та безпорадної поведінки	0,010	0,255	0,043	0,064
Схильність до некритичної поведінки	-0,173	- 0,512**	0,121	0,090
Реалізована віктимність	0,053	0,056	-0,364*	0,144

Примітка 1: рівень значущості : *- $p \leq 0,05$

Також виявлені статистично значущі негативні зв'язки між шкалою «Схильність до гіперсоціальної поведінки» та «Історії з завершенням» $r = -0,721$, і шкалою «Схильність до некритичної поведінки» та «Групи експресії» $r = -0,512$.

Зниження розуміння зв'язку між поведінкою та її наслідками, часті помилки, схильність потрапляти в конфліктні, а можливо, і в небезпечні

ситуації, погане орієнтування в загальноприйнятих нормах і правилах поведінки призводять до пасивності, байдужості до тих явищ, які відбуваються навколо. Формується відчуття нерозуміння, ізольованості від світу, відсутність почуття соціальної підтримки і включеності в соціум.

Вдумливість, обережність, прагнення передбачати можливі наслідки своїх вчинків, які іноді призводять до пасивності, страхам знижує здатність правильно оцінювати стани, почуття, наміри людей по їх невербальних проявам, міміці, позам, жестам.

За такими шкалами як: «Схильність до самоушкодження і саморуйнівної поведінки», «Схильність до залежної та безпорадної поведінки» не було визначено статистично значущих кореляційних зв'язків між усіма складовими соціального інтелекту.

У дитини в підлітковому віці відбувається переорієнтація одних цінностей на інших. Підліток прагне зайняти нову соціальну позицію, відповідну його потребам і можливостям. При цьому соціальне визнання, схвалення, прийняття в світі дорослих і однолітків стають для нього життєво необхідним. Лише їх наявність забезпечує переживання підлітком відчуття власної цінності.

На думку Фельдштейна, інтимно-особовий і стихійно-груповий характер спілкування переважає в тому випадку, якщо відсутні можливості здійснення соціально значимою і соціально схвалюваною діяльності, упущені можливості педагогічної організації суспільно корисної діяльності підлітків [70 с. 246-248].

Отже, хлопці з підвищенням розуміння людських взаємин знижується схильність до агресивної поведінки, а також вони уникають неприємні або навіть небезпечні для здоров'я і життя ситуації. Зі зниження розуміння зв'язку між поведінкою та її наслідками, часті помилки, схильність потрапляти в конфліктні призводять до пасивності, байдужості до тих явищ, які відбуваються навколо. Хлопці, у яких з підвищенням вдумливості, обережності, прагнення передбачати можливі наслідки своїх вчинків, які іноді призводять до пасивності, страхам знижує здатність правильно оцінювати стани, почуття, наміри людей по їх невербальних проявам, міміці, позам, жестам.

Результати взаємозв'язків статусно-рольової віктимності та соціального інтелекту дівчат надано у таблиці 4.

Таблиця 4

Взаємозв'язки статусно-рольової віктимності та соціального інтелекту дівчат(г)

Шкали	Субтест 1 «історії із завершенням»	Субтест 2 «групи експресії»	Субтест 3 «вербальна експресія»	Субтест 4 «історії з доповненням»
Ігрова роль жертви	0,014	-0,016	0,022	0,120
Соціальна роль жертви	0,304	-0,328*	0,203	0,085
Позиція жертви	0,109	0,472*	0,257	-0,098
Статус жертви	0,018	0,214	0,253	0,056

Примітка: рівень значущості: *- $p \leq 0,05$

Вивчення взаємозв'язків статусно-рольової віктимності та складових соціального інтелекту дало змогу виявити статистично значущі кореляційні зв'язки такої складової як «Групи експресії» між шкалою «Позиція жертви» $r = 0,472$ та шкалою «Соціальна роль жертви» $r = -0,328$.

Дівчата здатні правильно оцінювати стани, почуття, наміри людей по їх невербальних проявах, міміці, позам, жестам. Вони, швидше за все, надають великого значення невербальному спілкуванню, звертають багато уваги на невербальні реакції учасників комунікації. Чутливість до невербальної експресії істотно підсилює здатність розуміти інших, що підсилює втілення ігрової ролі жертви, стійке утворення, що характеризується сукупністю закріпилися рентних установок, які з підвищенням міцності ігровий ролі піддаються поступовому руйнуванню.

А коли дівчата більшою мірою орієнтуються на вербальний зміст повідомлень, вони можуть помилятися в розумінні сенсу слів співрозмовника тому що не враховують (або неправильно враховують) супроводжуючі їх невербальні реакції, що спонукає до деформації можливості побудови життєдіяльності на найближчу і віддалену перспективу. Соціальна роль жертви передбачає будь-який тип аутсайдерства. В такому випадку дівчат не покидає відчуття байдужості від оточуючих, навколишній світ здається їм ворожим. Схильність звинувачувати у трагедії обставини поєднується з самозвинуваченням.

За шкалами «Ігрова роль жертви» та «Статус жертви» не було виявлено статистично значущих кореляційних зв'язків зі складовими соціального інтелекту.

Підлітковий вік є чинником, що підвищує ступінь віктимної уразливості підлітка, але тип віктимної поведінки багато в чому визначається індивідуально-психологічними (схильність до ризику, тривожність, нестійка самооцінка, радикалізм, підозрілість), психофізіологічних особливостей (статева диференціація) і індивідуальним досвідом (агресивну поведінку батьків).

Наприклад, згідно з результатами досліджень Дж. Сутула, дівчата підліткового віку більш схильні ставати жертвами. Вони характеризуються особливостями фаталізму, боязкості, скромності, відсутність почуття безпеки, виражену піддатливість навіюванню [22, с. 43]. Також дівчатам дуже важлива думка оточуючи і вони залежать від соціальної думки. Тому результати нашого дослідження перекликаються з дослідженням даного психолога.

Отже, можна зробити висновок, що дівчата підліткового віку з підвищенням чутливості до невербальної експресії підвищується здатність розуміти інших, що підсилює втілення ігрової ролі жертви, стійке утворення, що характеризується сукупністю закріпилися рентних установок, які з підвищенням міцності ігровий ролі піддаються поступовому руйнуванню.

А коли дівчата більшою мірою орієнтуються на вербальний зміст повідомлень, вони можуть помилятися в розумінні сенсу слів співрозмовника тому що не враховують (або неправильно враховують) супроводжуючі їх невербальні реакції, що спонукає до деформації можливості побудови життєдіяльності на найближчу і віддалену перспективу.

Результати взаємозв'язків статусно-рольової віктимності та соціального інтелекту хлопців надано у таблиці 5.

За шкалами «Ігрова роль жертви», «Соціальна роль жертви» та «Статус жертви» не було виявлено статистично значущих кореляційних зв'язків зі складовими соціального інтелекту.

Таблиця 5

Взаємозв'язки статусно-рольової віктимності та соціального інтелекту

хлопців (г)

Шкали	Субтест 1 «історії із завершенням»	Субтест 2 «групи експресії»	Субтест 3 «вербальна експресія»	Субтест 4 «історії з доповненням»
Ігрова роль жертви	0,10	0,31	-0,10	0,11
Соціальна роль жертви	0,15	-0,05	0,36	-0,11
Позиція жертви	0,157	0,098	-0,374*	0,056
Статус жертви	-0,154	-0,036	0,087	-0,078

Примітка: рівень значущості: *- $p \leq 0,05$

Однак, було зафіксовано статистично значущий негативний зв'язок шкали «Позиція жертви» та складової соціального інтелекту «Вербальна експресія» $r = -0,374$, що вказує на те, що чим нижчу хлопці мають чутливість до характеру і відтінків людських взаємин, що допомагає їм швидко і правильно розуміти те, що люди говорять один одному (мовну експресію) в контексті певної ситуації, конкретних взаємовідносин тим менший стає прояв позиції жертви, вони не виявляють рольову пластичність.

Агресивні підлітки, як правило, мають деякі загальні межі. Вони володіють низьким рівнем інтелектуального розвитку, нестійкими інтересами, підвищеною навіюваністю, наслідувальністю, недорозвиненістю етичних вистав і бідністю ціннісних орієнтацій. Вони емоційно грубі, озлобленні проти однолітків і навколишніх дорослих. У таких підлітків спостерігається крайня самооцінка, вона може бути як максимально позитивною, так і максимально негативною. Їх відрізняють підвищена тривожність, егоцентризм, невміння знаходити вихід з важких ситуацій. Захисні механізми переважають над іншими механізмами, регулюючими поведінку. Але серед агресивних підлітків зустрічаються і діти, інтелектуально і соціально розвинені, в яких агресивність є засобом піднімання престижу, демонстрації своєї самостійності, дорослості. Часто такі підлітки знаходяться в деякій опозиції по відношенню до дорослих. Біля них збираються не дуже розбірливі в цілях і засобах компанії підлітків.

Негативний мікроклімат, що має місце, в багатьох сім'ях, як і в системі формальних і неформальних стосунків зі світом дорослих, обумовлює виникнення відчуженості, грубість, неприязнь певної частини підлітків, прагнення робити все на зло, всупереч волі тих, що оточують, що створює об'єктивні передумови для появи агресивності, демонстративної непокори, руйнівних дій. Інтенсивний розвиток самосвідомості і критичного мислення призводить до того, що підлітки виявляють протиріччя не лише на навколишній світ, але і на самих себе, що є підставою для зміни емоційно – ціннісного відношення до себе, виявляючись в різкому сплеску незадоволеності собою і в поєднанні таких полярних якостей, як самовпевненість і боязкість, черствість і підвищена чутливість, розбещеність і соромливість.

Можна зробити висновок, що чим нижчу хлопці мають чутливість до характеру і відтінків людських взаємин, що допомагає їм швидко і правильно розуміти те, що люди говорять один одному в контексті певної ситуації, конкретних взаємовідносин тим менший стає прояв позиції жертви, вони не виявляють рольову пластичність.

Таким чином, за результатами дослідження соціального інтелекту та його взаємозв'язків з поведінковою та статусно-рольовою віктимністю підлітків було встановлено, що дівчата володіють достатньою здатністю передбачати подальші вчинки людей на основі аналізу реальних ситуацій спілкування, передбачати події, ґрунтуючись на розумінні почуттів, думок, намірів учасників комунікації; відбудовувати стратегію власної поведінки для досягнення власної мети. У той же час, їх прогнози можуть виявитися помилковими, якщо вони будуть мати справу з людьми, що поводять себе нетиповим чином.

Дівчата більш, ніж хлопці відчувають труднощі в аналізі ситуацій міжособистісної взаємодії і, як наслідок, погано адаптуються до різного роду взаємин між людьми (сімейних, дружніх і інших). Ці досліджувані характеризуються недостатністю рефлексії, прийняття себе та почуття власної гідності, звуженим інтересом до соціальних проблем та зниженою суспільною активністю.

Дівчата менше звертають увагу на невербальні прояви співрозмовника і це знижує їх здатність розуміти іншу людину. З підвищенням уваги дівчат до власної безпеки, призводить до поганого розуміння зв'язку між поведінкою і її наслідками. Вони вважають, що можуть передбачати подальші вчинки людей

на основі аналізу реальних ситуацій спілкування, що призводить до необачливості, тим самим наражаючи себе на небезпеку. У дівчат з підвищенням чутливості до невербальної експресії підвищується здатність розуміти інших, що підсилює втілення ігрової ролі жертви, що характеризується сукупністю рентних установок, які з підвищенням міцності ігрової ролі піддаються поступовому руйнуванню.

Орієнтування дівчат на вербальний зміст повідомлень може призводити до помилок в розумінні сенсу слів співрозмовника тому що вони не враховують (або неправильно враховують) супроводжуючі їх невербальні реакції, що спонукає до деформації можливості побудови життєдіяльності на найближчу і віддалену перспективу.

У хлопців з підвищенням розуміння людських взаємин знижується схильність до агресивної поведінки, а також вони уникають неприємні або навіть небезпечні для здоров'я і життя ситуації. Зниження розуміння зв'язку між поведінкою та її наслідками, часті помилки, схильність потрапляти в конфліктні ситуації призводить до пасивності і байдужості до тих явищ, які відбуваються навколо. Хлопці, у яких з підвищенням обережності, прагнення передбачати можливі наслідки своїх вчинків, страхів знижується здатність правильно оцінювати стани, почуття, наміри людей за їх невербальною поведінкою.

Також з зниженням у хлопців чутливості до характеру і відтінків людських взаємин, що допомагає їм швидко і правильно розуміти те, що люди говорять один одному в контексті певної ситуації, конкретних взаємовідносин знижується прояв позиції жертви, вони не виявляють рольову пластичність.

Література:

1. Шевченко Л. О., Оберемко Ю. О. Особливості віктимності неповнолітніх. *Форум права*. 2014. № 4. С. 353-358. URL:http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_4_63.pdf.

2. Гендерна політика очима української молоді: матеріали підсумкової конференції XI Регіонального конкурсу молодих вчених, Харків, 24 жовтня 2017 р. / [за заг. ред. : Н. В. Бібік, Г. Г. Фесенко] ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. – с. 145-149

3. Миц П. Психологічні особливості розвитку соціального інтелекту у студентів. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/11217/1/36Mic.pdf>.

4. Куницына В.Н. Социальная компетентность и социальный интеллект: структура, функции, взаимоотношения. *Теоретические и прикладные вопросы психологии*. СПб., 1995. Вып. 1, ч. 1. С. 48–61.

5. Лунева О. В. Концепция социального интеллекта личности. *Знание. Понимание. Умение*. 2012. № 2. С. 46–51.

ЕКОФЕМІНІСТИЧНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ МІСЬКИХ ЛАНДШАФТІВ

Москаленко А. О.

Наук. керівн.: д-р істор. наук, доц. **Фесенко Г. Г.**

*Харківський національний університет
міського господарства імені О. М. Бекетова*

Протягом багатьох століть обговорюється проблеми взаємозв'язку людини та природи, створення ландшафту, «близького природі».

Відомо, що історичні міста ніби «впліталися» у природне середовище, не порушуючи його цілісності. Давньоримський архітектор Вітрувій у трактаті «Про архітектуру» наголошував на необхідності узгоджувати архітектурно-просторові рішення (планування вулиць, розміщення будівель) із сезонними закономірностями природи (сонця і вітру). Античні міста дозволяли людині бути у безпосередньому контакті з природою та, перебуваючи на вулицях чи площах, споглядати лінію природного горизонту [1].

Хоча місто часто поставало як крайній вияв впливу людини на природне середовище через «створення ландшафту, протилежного природі». Зокрема, середньовічне місто формувалося, заперечуючи природу (як щось вороже, дике) та відгороджуючись від природних стихій мурами і фортецями. Наприклад, особливістю архітектурного ландшафту середньовічного міста ставала щільна забудова, вузькі вулички, які унеможливлювали візуальний контакт містянина з Небом. Міста XIX–XX століть, що розбудовувалися за механістичною моделлю, втрачали свою природну основу. Індустріальні об'єкти розміщувалися на кращих локаціях міста, на яких до того була житлова забудова [2]. Завдяки науково-технічному прогресу, розвивається багатоповерхова архітектура, у новій топографії міст з'являються хмарочоси.

Такий розвиток міст, що мав створювати більш якісне життєве середовище, насправді часто призводить до протилежних наслідків. У містах спостерігається зменшення площі зелених локацій до критичного рівня, що спричиняє зміни ландшафтно-екологічного контуру та погіршує умови життя. У забудованих ландшафтах містяни втрачають можливість безпосереднього контакту з природою. Зазначається, що у великих містах людина часто позбавлена сенсорних вражень «бачити горизонт»; забудовані ландшафти

«зв'язують» місто у формі насильницької сенсорної істо пла Повсякденне життя містян відбувається в штучно освітлених і штучно вентильованих будівлях, і така форма сенсорної істо пла може призводити до погіршення психічного здоров'я (надзвичайного неспокою, галюцинацій, депресії і асоціальної поведінки).

Сучасна критика бачення міст та міського дизайну як конструювання навколо природи людських тіл розгортається у напрямку концепції «органічного гуманізму». Наголошується на взаємозалежності природних та соціокультурних компонентів міських ландшафтів. Соціальні екологи, звертаючись до екологічних проблем, наголошують на необхідності зміни екологічної поведінки, зміні культурних установок сучасним суспільством. Пропонується вирішувати екологічні пролеми за межами «чистої науки» у сферу екософії [4], що оперує не тільки «фактами» про забруднення, ресурси, населення і т. іс., а також ціннісними пріоритетами.

Джейн Джекобс, авторка класичної книги «Смерть і життя великих американських міст», також зазначала, що через розгляд природи як антитези місту відбувається «спустошення природи». Як і К. Лінч, вона зосередилася на місті як середовищі проживання людини і вважала міський дизайн способом підтримки і задоволення потреб людини. Джейн Джекобс виступала за екологічний підхід до проектування і управління містами, стверджуючи, що міста є схожими на живі організми, і міський дизайн має вироблятися, виходячи із системи із «декількома десятками величин, які є одночасно змінними і тісно взаємопов'язаними способами».

Екофеміністична критика висвітлює питання експлуаторського ставлення до природних ресурсів як компоненти патріархальної культури, принципу сили, яким «живиться» патріархально-ієрархічне суспільство [3]. Як наслідок, одна частина суспільства домінує над іншою, а суспільство підноситься над природою. Екофеміністичні аналогії між експлуатацією жінок та експлуатацією землі презентуються крізь призму домінування маскулінних функціоналістських практик істо планування. Чоловіки, контролюючи суспільну сферу, будували свої міста відповідно до своїх установок і цінностей. Такий підхід більше не є життєздатним з огляду на екологічну кризу. Наразі міста мають шукати способи зберегти природу у місті, адже створення зелених локацій дозволяє поліпшувати життєве середовище та здоров'я (фізичне та

психічне) містян, знизити рівень злочинності тощо. Оскільки жінки, у більшій мірі, ніж чоловіки, виявляють стурбованість проблемами навколишнього середовища, екологічна політика потребує дистанціювання від домінування маскулінної раціональності. Жінки більш чутливі до захисту навколишнього середовища і виявляють менш агресивні відносини з природою, ніж чоловіки. Саме тому усе частіше застосовуються специфічні фемінні способи мислення дій для вироблення нових стратегій ландшафтного урбанізму.

Екофілософська опція урбанізму окреслює необхідні характеристики облаштування публічних просторів, й одночасно продукує новий тип екодизайну міста. У постмодерністських урбан-візіях доступ до зелених локацій розглядається у контексті питання екологічної справедливості, оскільки у містах спостерігається просторова непропорційність у рішеннях щодо облаштування зелених локацій. Саме тому пропонується здійснювати стратегії екологізації міських ландшафтів у діапазоні «просто достатньо зелених» і соціально доступних. Зокрема, «зелені вулиці» як особливий компонент вуличного ландшафту, пропонується організовувати на прибудинковій території, що межує з публічним ландшафтом; вони урівноважують забудову та природний ландшафт міста.

Екологічна та еко-феміністична критика може сприяти інноваційній екологічній міській політиці. Нове співвідношення між людством і природою передбачає іншу естетику і архітектуру міста

Література:

1. Фесенко Г. Г. Морфологія міських ландшафтів: культурфілософські інтерпретації: монографія. Харків : ТОВ «ДІСА ПЛЮС», 2018. 282 с.
2. Фесенко Г. Г. Гендерночутливі локації в урбанізованому просторі. *Гендерний журнал «Я»*. 2015. № 38. С. 4–6.
3. Карпенко К. І. Природа і жінка: Перспективи екофемінізму в Україні: монографія. Харків: «Крук», 2005. 319 с.
4. Фесенко Г. Г. Міський ландшафт у контексті екофілософії. *Актуальні проблеми філософії та соціології : наук.-практ. журн.* 2017. №16. С.138–141.

ДО ПИТАННЯ СЕКСИЗМУ В ТОВАРАХ І РЕКЛАМІ У СУСПІЛЬСТВІ СПОЖИВАННЯ

Найда В. О.

Наук. керівн.: канд. юрид. наук **Заболотна О. В.**

Харківський національний університет внутрішніх справ

Актуальність роботи. У сучасному світі ми спостерігаємо поглиблення інтересу до проблем сексизму та гендерних стереотипів, проте рішення, що приймаються у цій сфері, а також роботи, присвячені зазначеній проблематиці дуже часто охоплюють питання виключно особливостей праці жінок і чоловіків, доступу до певних професій та видів діяльності.

Варто зазначити, що у більшості західноєвропейських демократичних країн зроблені значні зрушення у цій сфері, майже повністю стираються кордони та обмеження між жінками та чоловіками, проте у наш час з дитинства людина стикається з процесом комерціалізації повсякденного життя і так званим «споживацтвом», що визначає цінності життя сучасної людини, в тому числі ставлення до жінок і чоловіків. Саме тому проблема дослідження гендерних питань через призму зазначеного «споживацтва» є актуальною у контексті цінностей сучасного суспільства.

Незважаючи на те, що мільйони людей щоденно зустрічаються із цим у своєму житті, поділу на «жіноче» та «чоловіче» у маркетингових стратегіях не приділено достатньо уваги у роботах провідних вітчизняних та закордонних науковців.

Метою даної статті є спроба довести вплив нинішніх соціальних практик, що складають основу споживацького суспільства, а саме виробництва товарів і реклами, на поширення сексизму.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, з первісних часів у суспільствах, які вже мали змогу задовольнити свої первісні потреби у пошуку їжі, знарядь праці тощо відбувався процес становлення загальноприйнятих цінностей, тобто того, заради чого людина і соціум живе, діє, що підтримується свідомо і заради чого ми здатні на вчинки.

В епоху давньогрецьких мислителів, а потім і у часи Просвітництва багатьма видатними філософами після штучного нав'язування церквою протягом століть ідеї неповноцінності, недосконалості людини у порівнянні із

Богом знову почали підніматися питання так званих онтологічних цінностей, тобто добра(любові), істини, краси(зовнішньої та внутрішньої) людини.

Проте йшли часи і в результаті розвитку виробничих технологій, процесу глобалізації зазначені вище онтологічні цінності почали замінюватися штучними утилітарними цінностями, заснованими на принципі індивідуального споживання(«споживацтва»).

Це в свою чергу призвело до появи людини-покупця і подальшого процесу комерціалізації людського життя, який на початку XXI ст. набув надзвичайного розмаху. У суспільстві встановилася система цінностей «споживацтва».

Під «споживацтвом» ми розуміємо нездоланне бажання що-небудь купувати, не звертаючи уваги на необхідність і наслідки, за якого купівля стає і відпочинком, і розвагою, і самостійним змістом [1].

На думку І. Набруско, «у соціокультурному прояві «споживацтво» виступає як вид соціальної активності, що спрямований не тільки на задоволення функціональних потреб споживача, але й стає сталим зразком повсякденної побутової культури, соціально схвалюваною моделлю поведінки й певним способом самоідентифікації»[3, с.77].

Відповідно до цінностей «споживацтва», людина виступає як беззахисна істота, яка не може повноцінно жити без певних пристроїв, речей та інформації, що схиляє суспільство XXI ст. до гіперопіки та гіперконтролю.

Щоденно у засобах масової інформації сучасна людина отримує інформацію про те, що вона має постійно захищатися від мікробів, радіації, пестицидів, ГМО, терористів, зрештою – від неї самої.

Сучасну людину необхідно забезпечити визначеним переліком речей та інформації для її повноцінного життя. Тому, відповідно до цього, їй необхідно постійно купувати ще більше цільової продукції. Така позиція утверджується у свідомості людини через засоби масової інформації і призводить до отримання виробниками надприбутків.

Отже, ми підходимо до того, що образ ідеальних батьків, друзів та родичів у свідомості сучасної людини, відповідно до зазначеної позиції, вираженої у засобах масової інформації, складається з товарів, які треба купувати для забезпечення «нормального» життя свого або членів родини,

друзів тощо. Таким чином, з точки зору цінностей «споживацтва» купування – це любов.

На цьому етапі дослідження ми підходимо до принципово важливого у нашому дослідженні моменту, а саме відбору товарів за гендерною ознакою як технології забезпечення отримання надприбутків виробниками.

Вплив цієї технології на людину у процесі гендерної самоідентифікації ми почнемо розглядати із дитинства.

Сприймаючи інформацію у засобах масової інформації, спостерігаючи за поведінкою батьків, побудованої на основі цієї інформації, діти отримують відповідну «споживацьку» освіту, одним із ключових принципів якої є гендерний поділ суспільства.

З дитинства батьки обирають товари для дітей, орієнтуючись на біологічну статеву приналежність дитини (відповідні рожеві кольори у дівчат чи блакитні - у хлопців).

У процесі дорослішання людина продовжує вибудовувати у своїй свідомості систему «споживацьких» цінностей, а такі інституції як садочок чи школа дають зрозуміти, що саме в цьому суспільстві вважається нормативним для хлопчиків і дівчаток. Усе це в комплексі привчає дитину обирати «правильний» товар, орієнтуючись не на свої смаки і потреби, а на свою гендерну ідентичність, яка у «споживацькому» суспільстві підміняється статевою ідентичністю.

Та на цьому етапі дослідження ми зустрічаємося з поняттям «сексизм». Найвідоміше визначення терміна «сексизм» таке: це ідеологія і практика дискримінації людей за ознакою статі [2; с.223].

Таким чином, з'ясувавши, що таке сексизм, ми підходимо до ключового у нашому дослідженні принципу маркетингу: найбільший прибуток можна отримати, якщо виділити перспективні споживацькі групи та створювати продукти, спеціально орієнтовані на них. І для виробників, на жаль, великий прибуток є більш вагомим аргументом, ніж існуюча гендерна дискримінація.

Інструментом цих великих прибутків виступає гендерозумовлена продукція, тобто така, що створена та штучно пристосована виключно для представників однієї статі та має відрізнятися у представників іншої статі.

Такі спеціалізовані товари висвітлюються виробниками у засобах масової інформації як більш пристосовані до потреб цієї споживацької

категорії(мається на увазі категорії «жінка» та «чоловік»), а також допомагають представникам цих категорій усвідомлювати себе членами статевих груп, бути зовнішньо схожими на ідеальних представників / представниць статевих груп, образи яких людина спостерігає у засобах масової інформації.

У випадку із дітьми вибір гендерозумовленої продукції наближає маленьких споживачів до образів дорослих ідеалів та формують у них ті риси і моделі поведінки, які відповідають нормативним уявленням про дорослих чоловіків і жінок.

Така диференціація подається як підвищення якості товару та дозволяє підвищувати ціни, а отже – веде до зростання прибутків компанії-виробника. Зазвичай, фізичні та функціональні властивості гендерозумовленої продукції для чоловіків і жінок практично ідентичні, а диференціація відбувається за рахунок дизайну продукту чи відповідного пакування.

Переконливі приклади цього можна знайти в історії. Зокрема, дитячий одяг у XIX – XX ст. у США та Європі був універсальним та нейтрально білим.

Це забезпечувало його практичність та економність, адже такий одяг можна було легко вибілювати чи виварювати, що забезпечувало його тривале носіння, передавати від старших дітей до молодших, незалежно від їх статі. Коли виробництво дитячого одягу набуло масового характеру, виникла потреба змусити батьків купувати більше. Саме в цей час було винайдено «блакитний» та «рожевий» кольори як гендерні маркери. Зазначимо при цьому, що зазначені маркери почали застосовуватися не тільки у дитячому одязі, але і практично на всіх товарах побутового споживання, автотранспорті, дизайні приміщень, що було орієнтовано на дорослих споживачів.

Показовим у цьому контексті є також страх людей перед «ненормативними» покупками. Ситуація, коли хлопець просить у батьків купити іграшку рожевого кольору. Такі ситуації викликають у батьків, чия свідомість побудована відповідно до «споживацьких» цінностей, почуття дискомфорту чи сорому не стільки перед нормами моралі, а останню ми вважаємо на даному етапі підлаштованою під зазначені цінності, скільки перед отриманою по телебаченню гендерозумовленою інформацією.

Батьки вбачають у таких дитячих бажаннях відхилення від прийнятної у «споживацькому» суспільстві стратегії розвитку дитини. Таким чином, батьки бояться осуду зі сторони інших членів суспільства та привчають дітей до того,

що певні види одягу, кольори, іграшки та ігри для них є неприйнятними, тому що можуть спровокувати інших на конфлікт, зневагу чи агресію.

Тому бачимо, що сувора регламентація зовнішнього вигляду дітей з урахуванням гендерних особливостей з боку батьків є проявом турботи про подальше зростання своєї дитини, яка не зможе нормально розвиватися у суспільстві, переважна більшість членів якого не будуть сприймати її, адже вона буде відрізнятися від тих картинок «ідеальної людини», що щоденно висвітлюються у засобах масової інформації.

Проте проблема не вичерпується виключно картинкою «ідеальної людини». Не менш важливим питанням є зміст, який вкладається у цю картинку.

Взагалі проблема гендерної політики майже завжди пов'язується з ліквідацією обмежень у професійній діяльності для представників обох статей.

Ми вважаємо, що на законодавчому рівні багатьох європейських країн майже повністю зняті будь-які гендерні обмеження у професійній діяльності. Проте на рівні засобів масової інформації як «четвертої гілки влади» та у виробничій сфері обмеження залишаються. І в цьому є одна суттєва проблема, яка полягає в тому, що засоби масової інформації завжди є підлаштованими до потреб масової аудиторії, а виробництво - до інтересів представників великого бізнесу, зацікавлених у поширенні своєї продукції серед цієї масової аудиторії. Завданням засобів масової інформації є інформаційний вплив на суспільство, чим вдало користуються представники великого бізнесу, які за допомогою останніх нав'язують суспільству стереотипи («відбитки»), тобто усталені шаблони мислення, та відповідну до них стереотипну поведінку стосовно окремих предметів та видів діяльності, які є виключно «чоловічими» чи «жіночими». Це є потужне джерело сексизму.

З дитинства людина формує у себе ставлення до певних видів професійної діяльності як до прийнятних для своєї статі. У дитячих магазинах хлопчикам не пропонують нічого, що стосується побуту, краси чи сім'ї. Водночас, асортимент іграшкової зброї, військової техніки, наборів, що відтворюють сцени війни, іграшкових автомобілів спонукає приміряти ролі військового, поліцейського, рятівника, автомеханіка тощо. Для дівчат передбачений зовсім інший перелік «правильних» товарів – побутові пристрої, праски, іграшковий посуд тощо, що визначає зовсім інший перелік професій.

Також у рекламі різноманітних товарів постійно зображуються представники різноманітних професій, пов'язаних з цією продукцією. На жаль, ролі таких представників є також гендерозумовленими, що сприяє їх більшій пристосованості до потреб споживачів.

Таким чином, ми окреслили масштаби проблеми сексизму сучасної продукції. На основі цього ми бачимо, що вирішення проблеми залежить як від корпорацій-виробників, що продають гендерозумовлену продукцію, так і від споживачів, які заохочують такий поділ, несвідомо оберігаючи та підтримуючи його, що здійснюється в результаті впливу реклами у засобах масової інформації. Можемо стверджувати, що проблема гендерного поділу товарів не може зникнути як така під впливом соціальної відповідальності виробників, які не можуть добровільно відмовитися від великих прибутків.

Проте гендерні упередження не завжди зводяться лише до кольору товарів чи зображення у рекламі певної діяльності.

Масового розповсюдження у ЗМІ набули гендерні стереотипи, такі собі «відбитки», пов'язані із емоційною та психологічною складовими (жінки виступають гіперемоційними, чуттєвими, поступливими, а чоловіки - раціональними, жорсткими, амбіційними, сильними), що покликано викликати бажання купити саме ту продукцію, що відповідає емоційному стану людини.

Засоби масової інформації на підтримку інтересів сучасної індустрії краси створюють психоз навколо теми «бездоганності» жіночого тіла. Українська реклама щоденно демонструє образ жінки, всі інтереси якої зосереджені навколо її власного тіла.

Отже, ми дослідили існуючі проблеми сучасного «споживацького» суспільства у гендерній площині. Ми побачили, що великий бізнес за допомогою засобів масової інформації формує гендерозумовлені стереотипи у використанні товарів, змін зовнішнього вигляду, визначенні сфери професійної діяльності та навіть визначає емоційний та психологічний образ особистості.

Вирішення зазначеної проблеми має відбуватися різними шляхами із залученням правового регулювання, контролю змісту рекламної продукції, належної гендерної освіти всього населення загалом та представників великого бізнесу та виробників реклами зокрема.

По-перше, законодавці у співпраці з експертами з гендерної проблематики та представниками рекламної індустрії, мають виробити та

закріпити у вигляді нормативно-правових актів чіткі критерії щодо дотримання принципу гендерної рівності в рекламній продукції, встановити відповідні критерії для виробників, особливо дитячого одягу та побутової продукції, а також організувати діяльність державних та муніципальних органів контролю дотриманням встановлених вимог, наділивши ці органи необхідним обсягом повноважень для проведення перевірок і застосування санкцій.

Для українського суспільства повчальним у сфері боротьби з сексизмом у рекламі та товарах є досвід провідних європейських країн. Наприклад, у Франції закон про свободу преси передбачає санкції за прояви сексизму в засобах масової інформації. Громадські організації мають право звертатися до суду з позовами за фактом сексизму в разі виявлення таких фактів.

Не можна забувати і про посилену увагу до цих питань не тільки окремих європейських країн, але і Європарламенту та парламентської асамблеї Ради Європи. У вересні 2008 Європарламент схвалив резолюцію «Як маркетинг та реклама впливають на рівність чоловіків та жінок»[5], у якій наголошено на руйнівному впливі гендерних стереотипів у засобах масової інформації на формування особистості дітей і підлітків, у тому числі з точки негативної гендерної стереотипізації.

Враховуючи існуючі проблеми, у європарламентарі закликають уряди країн-учасниць здійснювати такі заходи:

- 1) активно впроваджувати просвітницькі програми для учнів шкіл, студентів, службовців, журналістів задля підвищення їх гендерної свідомості;
- 2) широко популяризувати зразки гендерно-збалансованої реклами та заохочувати представників засобів масової інформації шляхом запровадження нагород за такі матеріали;
- 3) створювати контрольні органи за участю експертів з гендерних питань, які б здійснювали постійне спостереження, всебічно вивчали стан дотримання принципів гендерної рівності в засобах масової інформації, готували б відповідні звіти для урядів та для населення, а також могли приймати відповідні скарги;

Варто зазначити, що Україна на шляху побудови європейських цінностей також поступово переймає зарубіжний досвід на рівні функціонування інститутів громадянського суспільства, зокрема громадських організацій.

Наприклад, інформаційно-аналітичний Центр «Крона», який розробив посібник для журналістів, де професійно викладено проблему сексизму в засобах масової інформації та запропоновано практичні рішення для уникнення стереотипного представлення жінок і чоловіків»[4, с.100].

Водночас наголошуємо на необхідності активізації громадських ініціатив у цій сфері, підготовку прогресивних соціальних проектів, соціальної реклами, які були б спрямовані не тільки на виробників, але й на споживачів продукції та інформації з ознаками сексизму, на формування вмінь щодо її розпізнавання та негативне ставлення до неї, проведення роз'яснювальної роботи у школах.

Висновки. Отже, у підсумку можемо зазначити, що «споживацька» концепція буття сучасної людини передбачає, що купування різноманітних речей та інформації є не лише розвагою, відпочинком, але навіть самим змістом діяльності людини. У купуванні речей сучасна людина прагне відобразити свої почуття, товар виступає мірилом любові, вірності та дружби.

При виробництві товарів та їх рекламуванні у засобах масової інформації виробники використовують комерційні стратегії, метою яких є збільшення прибутків. Ключовою такою стратегією виступає виділення цільових груп покупців за гендерною ознакою. Особливо це стосується дітей. Це проявляється у специфічному кольорі продукції, її властивостях, а також її специфічному рекламуванні з використанням гендерозумовлених професій, емоційних станів, стандартів краси тіла та інших елементів, що в сукупності породжують сексизм. Така ситуація має стимулювати нас на пропаганду гендерної рівності у виробленій продукції, облаштуванні місць її продажу, її рекламуванні. Для цього необхідно виробити ефективні механізми звільнення від елементів, що є дискримінаційними за ознакою статі, використовуючи міжнародний досвід. Необхідно виробити ефективну правову базу, передбачити контролюючі органи, санкції до порушників та заохочення для сумлінних журналістів і виробників, що виступають проти сексизму в продукції та в засобах масової інформації.

Література:

1. Калашников Д. Консьюмеризм и ониомания. URL: <http://dm-kalashnikov.livejournal.com/135628.html?thread=753612.72>.

2. Кісь О. Сексизм у ЗМІ: протидіючи комунікативному потокові. *Збірник наукових праць Донецького державного університету управління*. Том 8. Серія «Спеціальні та галузеві соціології». 2007. Вип. 3 (80). С. 221-241.

3. Набруско І. Ю. Шопінг як специфічна соціокультурна практика сучасного суспільства. *Наукові записки НаУКМА*. 2009. Том 96. Соціологічні науки. С. 77-81.

4. Сухомлин М. Гендерний погляд: посібник для журналістів-практиків. Харків: Райдер, 2009. 160 с.

5. European Parliament. Resolution INI/2008/2038 “How marketing and advertising affect equality between women and men”. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?language=EN&reference=A6-0199/2008>.

НЮАНСИ МАСКУЛІННОСТІ В СЕГРЕГОВАНИХ ЗАКЛАДАХ

Синицька В. О.

Наук. керівник: канд. іст. наук, доц. **Вороніна М. С.**

*Харківський національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди*

Історики зазвичай не приділяють належної уваги проблемі сексу між чоловіками в контексті традиційної культури. Ігор Семенович Констверджував, що навіть в XIX столітті російська сексуальна культура поділялась на «високу» і «низьку», і такий розподіл був більш глибоким, ніж в сексуальних культурах Західної Європи. Побутові статеві моделі і практики широких верств російського народу були позначені печаткою пережитків язичництва; неосвічене духовенство та слабкі інститути Православної церкви марно намагалися їх викоринити і по суті не могли регулювати статеві стосунки в суспільстві. Регулюванням мужолозтва Російська держава зайнялась пізніше Заходу (де в ті часи мужолозтво часто каралося стратою); це було складовою частиною політики щодо введення нових форм соціального контролю. У 1716 році Петро Великий заборонив мужолозтво в армії і на флоті. У 1835 році Микола I поширив цю заборону на громадянське чоловіче населення Росії, сподіваючись привити релігійну нетерпимість.

Цей дивний, незвичайний вид любові називали по-різному: «педерастія» (від грецького *paides* - дитина, стародавні греки називали так любов дорослих чоловіків до хлопчиків-підлітків), «содомією» (від згаданого в Біблії міста Содому), «мужеложством» і т.п. У російській мові в останні десятиліття набули широкого поширення вирази «блакитна любов» і «блакитні» (походження цих назв не вивчено) [3, с. 89-97].

Термін гомосексуалізм вперше запропонований в 1869 році німецько-угорським письменником, перекладачем і журналістом Карлом Марією Кертбені (1824-1882) (до 1847 року він писав під ім'ям «Доктор Бенкертом», тому багато хто помилково вважає його лікарем), для позначення спрямованості статевого потягу до осіб однойменної статі. З цього ж часу бісексуальними стали називати осіб, що реагують на статеві подразнення, що виходять як від однойменної, так і від різнойменної статі, і гетеросексуальними

– що зазнають статевий потяг тільки до протилежної статі. У 1923 році З. Фрейд запропонував називати збочення спрямованості статевого потягу до однойменної статі інверсією і розрізняти осіб абсолютно інвертованих, для яких сексуальним об'єктом може бути тільки одноймена стать, і амфігенно-інвертованих, тобто і гомо- і гетеросексуальних [20].

Ось як пояснює цей термін «Большая советская энциклопедия»: статеве збочення, що полягає в протиприродному прагненні до осіб своєї статі. Зустрічається у осіб обох статей [2].

Об'єктом дослідження є представники ЛГБТ спільноти

Предметом – є історія гомосексуалізму в монастирях, храмах та інших сегрегованих закладах

Методи дослідження були обрані згідно зі специфікою об'єкта і предмета дослідження. В основу дослідження покладено принципи історизму, об'єктивності та гендерний підхід. Дана робота присвячена історичному аналізу проблеми гомосексуалізму. Подібна практика добре поширена в релігійних закладах всього світу, завдяки сучасним дослідженням, і маючи такі історичні паралелі спробуємо проаналізувати прояви в релігії та учбових закладах.

Гомосексуальність існує рівно стільки, скільки існує людство. У законах біблійного Мойсея сказано: «Не лягай з чоловіком, як з жінкою – це гидота» [5]. Але лягали і стародавні євреї, і стародавні греки, і римляни. Жителі тоді ще не відкритих Америк, так само, як і чорношкірі мешканці Африканського континенту знаходили особливу пристрасть в чоловічих ласках.

Першим проявом гомосексуальності є священна храмова чоловіча проституція, здебільшого пов'язана з жіночими культами, які існували в стародавньому Шумері, Вавилоні, Ассирії, південній Індії і, цілком ймовірно, в Ізраїлі. Багато жіночих, материнських божеств (Кібела, Астарта, Геката, Афродіта, Артеміда, Анаїс і інші) мали кастрованих або вмираючих жіночних коханих, а їх жерцями зазвичай були євнухи або трансвестити. Каструючи себе і надівши жіноче плаття, жрець переставав бути чоловіком і прилучався до могутності богині. Вступаючи в анальний контакт з ним, чоловік приносив в жертву богині не тільки гроші, але і своє дорогоцінне насіння [11].

Гомосексуальна храмова проституція існувала в стародавньому Ізраїлі в період розділеної монархії. Певна кількість текстів вказує на присутність в стародавньому Ізраїлі чоловіків, які називаються *quedesim*, що перекладається

буквально: «освячений», «присвячений» і «призначений для божества». Цей термін зазвичай використовується в англійських перекладах для позначення чоловіків в культових місцях, де відбувалася гомосексуальна проституція [14].

Справжнім розсадником гомоеротики були буддійські монастирі. Хоча китайський буддизм засуджував будь-яку сексуальність як відволікаючу від праведного життя, багато ченців стриманістю не відрізнялися, а хлопчики були для них доступнішим за жінок. Також і в тибетських монастирях була невимовна розпуста, що панувала в їх стінах. У XVI столітті поет Дугпа Кунлег пише: «Там, де навчають роздумів, кожен монах має жінку і зливається з нею в незаконному зв'язку ... на факультеті логіки кожен монах має хлопчика в якості одного для втіхи» [9, с. 143]. «Мандрівники відзначають, що монахи постійно вступали в зв'язок з жінками поза монастирем, а в самих монастирях процвітав гомосексуалізм. У списку сексуальних зав'язків, які вважалися у тибетців найбільш негожими, вказаний зв'язок вчителя і учня » [9, с. 143]. «Лама ведуть вкрай розпусне життя. Однак, на загальне переконання, всі ці гріхи будуть прощені Богом хоча б тому, що вони творяться у святому місті» [7, с. 116].

Поняття «содомії» в Стародавній Русі було таким же розпливчастим, як на Заході, позначаючи не тільки гомосексуальні відносини, але і будь-які відхилення від «нормальних» сексуальних ролей і позицій. Найсерйознішим гріхом вважалося «мужолозтво». Однак на Русі до цього пороку ставилися терпиміше, ніж на Заході; церковне покаєння за нього колиалося від одного до семи років, в тих же межах, що і гетеросексуальні гріхи. При цьому до уваги брали і вік грішника, і його шлюбний статус, і то, як часто він це робив, і чи був він ініціатором дії або його об'єктом. До підлітків і холостих чоловіків ставилися поблажливіше, ніж до одружених. Важче складалися справи з педерастією. (Взагалі, педерастія, як відомо, процвітає в замкнутих чоловічих колективах, будь то казарми, в'язниці або монастирі. Тому вимога вигнати з чоловічих монастирів жінок було рівносильно вимогу ввести там педерастію.) Статутні документи монастирів забороняли перебування в монастирях хлопчиків: «Пакостно святой Лавре без бороды иметь кого... Об отрочатах же глаголют божественные писания, яко приводит не Бог в монастырь детей, но враг сам Дьявол, яко да смутит иночествующих... Да не обрящемся с ними, и на седалищах далече, да сидим от них, и на лица да не взираем им: да не како на лице взиранием семя похотения от врага примем» [12].

Православну церкву дуже турбувало поширення гомосексуальності в монастирях, але до побутових її проявів ставилися досить байдуже. У «Домострої» содомія згадується побіжно («І ті б священники і диякони і дяки обрані вчили своїх учнів страху Божого і зберігали у всякій чистоті і дотримувалися їх від всякого розтління, а найбільше від кепського содомського гріха і рукоблудія і від усякої нечистоти ... «А зрадник содомії» Царства Божого не успадкують») [4]. У «Стоглаве» (1551 р.) їй присвячена спеціальна глава «Про содомський гріх», відповідно до якої домагатися від винних покаєння і виправлення, «а що не виправляються, ні каються, і ви б їх від будь-святині відлучали, і «до церкви входу не давали» [21]. Однак, схоже, вмовляння діяли погано. В єпископському повчанні, вміщеному в «Кормчій книзі» XV століття, збірнику церковних і державних правил, автор гнівно викриває гомосексуальну згубу. Статути преподобного Ефросина і преподобного Йосипа Волоцького забороняють допускати в монастирі підлітків чоловічої статі. Правда, монастирські статути склалися за прикладом грецьких, але російська дійсність показувала, що постанови святих отців мали на увазі не тільки гіпотетичну небезпеку, скільки реєстрували сумні реалії монастирського побуту. До содомії був схильний навіть тодішній глава російської церкви митрополит Зосима [8].

Старець Філофей з Трехсвятское монастиря в Пскові благав великого князя Василя Івановича викорінити зі свого православного царства гіркий плевел содомії. Преподобний вважав за необхідне писати про це правителю Російської держави тому, що порок прийняв найширший розмах. Про те ж говорять і інші джерела. У творах митрополита Даниїла (XVI ст.) міститься безліч доказів проти статевої нестриманості його сучасників, і в тому числі викриття содомії. Протестуючи проти звичаю багатьох чоловіків рум'янитись і вискубувати волосся з бороди і вусів, Данило дає зрозуміти, що це робиться з певними нечистими намірами. За словами Данила, в той час в країні панували грубі чуттєві пороки. Аскетичний монах висловлював думку, противне християнської моральності: Данило вимагав оскоплення всіх гомосексуалів для досягнення і збереження здорового розуму. Проти содомії направлено «Слово на що топляться і гинуть без розуму, богомерзким мерзенним содомским гріхом, в муках вічних» Максима Грека [15, с. 240]. Видно, що в грудях преподобного кипіло обурення. Він знаходив, що займаються мужеложством

необхідно спалювати на вогнищах і зраджувати вічної анафемі.

Ломоносов писав, що «чернецтво ... є не що інше, як чорним платтям прикритий блуд і содоміцтво ... не кажучи про дітовбивства ... При будь-якій гулянці по містах і по селах попи - перші п'яниці: з обіду по шинках ходять, а іноді до крові б'ються» [10]. Начальник таємної поліції Російської імперії - начальник Третього відділення Л. Дубельт в 1848 році писав, що російське чернецтво - «сама негідна частина російськомовного населення». За даними поліцейського департаменту імперії, в категорії злочинів проти моральності з великим відривом лідирували попи і ченці. Вони скоювали злочини подібного роду в два рази частіше, ніж всі інші категорії населення. «Зведення статистичних відомостей у справах кримінальних» відзначають: «Найбрудніші злочину — розтління малолітніх, кровозмішення, содомництво, блуд, скотолозтво і ін. — переважно поширені серед духовенства » [13, с. 352].

В третій книзі П'ятикнижжя Левіті, яка є загальноприйнятою в іудаїзмі і християнстві сказано: «Не занечищуйтеся тим усім, бо всім тим занечищені ті люди, яких Я виганяю перед вами [...], Бо всі ті гидоти робили люди тієї землі, які перед вами, і стала нечиста та земля» Народу євреїв, таким чином, пропонувалося не повторювати звичаїв, прийнятих у язичницьких народів. У число різних заборон, згідно з іудейською традицією, входив заборона гомосексуальних актів, для того, щоб євреї не уподібнювалися язичникам [18, с. 109]. Ряд сучасних дослідників прийшли до висновку, що в культурно-історичному контексті заборона гомосексуальних актів книги Левит пов'язаний з тим, що у язичників були прийняті священні ритуали, під час яких відбувалися одностатеві акти. Таку інтерпретацію висунув британський теолог Деррік Шервин Бейлі. Бейлі стверджував, що заборона, яка в традиційній християнській інтерпретації розуміється як заборона будь-яких гомосексуальних актів, відноситься насправді до храмової проституції [23, с. 258] і не поширюється на сучасні відносини людей гомосексуальної орієнтації [22].

Як і в Європі, гомосексуальні відносини найширше були поширені в закритих навчальних закладах — Пажеському корпусі, кадетських корпусах, юнкерських училищах, Училище Правознавства і т. д. Оскільки явище було масовим, вихованці сприймали його спокійно і весело, присвячуючи йому безліч паскудних жартівливих віршів. Гомосексуальним пригодам присвячена

написана від першої особи велика анонімна (приписувана А. Ф. Шенін) поема «Пригоди пажа». Один з його віршів Ліричного героя цієї поеми відразу ж після надходження в Пажеського корпусу спокусив старший товариш, після цього він сам увійшов у смак, став «давати» всім підряд, включаючи начальників, одягатися в жіноче плаття і зробив завдяки цьому блискучу кар'єру [10]. Князь П. А. Кропоткін (1842-1921) згадував, що в Пажеському корпусі старші вихованці камер-пажі «збирали вночі новачків в одну кімнату і ганяли їх в нічних сорочках по колу, як коней в цирку. Одні камер-пажі стояли в колі, інші - поза ним і гутаперчевими хлистами нещадно шмагали хлопчиків. «Цирк» звичайно закінчувався огидною оргією на східний лад. Моральні поняття, що панували в той час, і розмови, які велися в корпусах з приводу «цирку», такі, що чим менше про них говорити, тим краще». Одностатева еротична активність мала місце і в духовних навчальних закладах. У 1919 році в Москві відбувся суд над єпископом Палладієм, звинуваченим в «розбещенні хлопчика і педарастії». Суд пролив світло не тільки на таємну сторону відносин духовного пастиря з чотирнадцятилітнім послухником, а й на інші подібні епізоди. Ці духовні заклади були сповнені спокус, будучи благодатними оазисами, в яких процвітала взаємна сексуальна активність [19]. Не винятком є церковно-парафіяльне училище, де навчався відомий російський педагог І. Я. Яковлев (1848-1930). За свідченням А. І. Купріна, там існували «потворні форми залицяння (точнісінько як в жіночих інститутах «обожнювання») за гарненькими хлопчиками, за «мазочками».

Один з найвідоміших вихованців закритого навчального закладу, який підпав під вплив гомосексуалізму був П.І. Чайковський. На думку багатьох біографів Петро Чайковський вперше зіткнувся з проявом гомосексуальності ще в роки навчання в Імператорському училищі правознавства (1852-1859). Будучи закритим чоловічим навчальним закладом, воно, як і інші навчальні заклади такого типу, в тому числі закордонні, привертало до виникнення емоційно напруженої і гомоеротичної забарвленої «особливої дружби», як платонічних любовних почуттів, так і спрямованих до фізичного задоволення сексуальних потреб між однокурсниками в період пубертатної гіперсексуальності. Тут також грали роль і спільні відвідування лазні, і уроки танців, де вихованці танцювали один з одним: один в ролі кавалера, інший – в ролі дами. Однак подібні «дружби» зазвичай не приводили згодом до

виключної або навіть переважної гомосексуальності. З одного боку, на вивчення цього періоду життя композитора в радянському чайковськоведенні було накладено табу, з іншого боку, на цей період припадає недостатня кількість джерел, а саме епістолярних і щоденникових записів, в зв'язку з чим ця тема мало висвітлена в біографічній літературі [6]. Близький друг, а пізніше співмешканець і коханець Чайковського поет А. Н. Апухтін (1841-1893), відомий за свої вірші, все життя відрізнявся цією схильністю і анітрохи її не соромився. У 1862 р вони разом з Чайковським були замішані в гомосексуальному скандалі в ресторані «Шотан» і були, за висловом Модеста Чайковського, «обесславлены на весь город под названием бугров». Після цього композитор став обережнішим. Бажаючи придушити свою «нещасну схильність» і пов'язані з нею чутки, Чайковський одружився, але його шлюб, як і передбачали друзі композитора, закінчився катастрофою, після чого він вже не намагався мати фізичну близькість з жінкою. «Я знаю теперь по опыту, что значит мне переламывать себя и идти против своей натуры, какая бы она ни была». «Только теперь, особенно после истории с женитьбой, я наконец начинаю понимать, что ничего нет бесплоднее, как хотеть быть не тем, чем я есть по своей природе» [17, с.118-134]. На відміну від Апухтіна, Чайковський соромився своєї гомосексуальності, і взагалі про його інтимне життя відомо мало (про це подбали родичі і цензура). Сильною гомосексуальною прихильністю останніх років Чайковського вважається його племінник Володимир (Боб) Давидов. Однак Чайковський не обмежувався людьми свого кола: як випливає з щоденника, протягом усього 1886 року перебував у зв'язку з візником на ім'я Іван. Ряд дослідників вважає гомосексуальними також відносини Чайковського зі своїми слугами, братами Михайлом та Олексієм («Ленькой») Софроновими, яким він також писав ніжні листи. У щоденниках Чайковського за час його перебування в Клину можна знайти численні записи еротичного характеру про селянських дітей, яких він, за висловом Олександра Познанського, «розбещував подарунками», проте, на думку Познанського, еротизм Чайковського щодо їх носив платонічний, «естетично-умоглядний» характер і був далекий від бажання фізичного володіння [6]. Н. Н. Берберова зазначає, що «таємниця» Чайковського стала широко відома після 1923 року, коли був опублікований щоденник композитора кінця 80-х років, переведений на європейські мови; це збіглося з переглядом поглядів на гомосексуальність в

європейському суспільстві [1].

Даний короткий екскурс показав, що різноманітні форми гомосексуалізму були притаманні більшості, якщо не всім закритим релігійним та навчальним закладам. Подібна практика не завжди була експлуататорською і жорстокою. Тим не менш, у багатьох культурах ставлення до різних форм гомосексуальної поведінки не було однозначним. Хоча в конкретних обставинах подібна поведінка і допускалася, вона не вважалася нормою, і не повинна була прийматися суспільством, що дотримується гетеросексуального шлюбу і сімейних відносин, в яких важливу роль грали діти. За підрахунками відомого соціолога Айри Рісса, ймовірність чоловічої гомосексуальної поведінки підвищується там, де влада належить чоловікам і де чоловічі гендерні ролі є більш жорсткими, ригідними [16].

Література:

1. Берберова Н. Чайковский. История одинокой жизни. СПб., 1997. 255 с.
2. Большая Советская Энциклопедия / ред. О.Ю. Шмидт. М.: Советская Энциклопедия, 1992. 921 с.
3. Вороніна М.С. Висвітлення квір-тем в історичних дисциплінах як метод гендерно-чутливого виховання студентів педагогічного вишу. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2017. №2 (33): Соціологічні науки. С. 89-97.
4. Домострой; М.: Советская Россия, 1990. 304 с.
5. Евреи: другая история / сост., отв. ред. Г.С. Зеленина. Москва, 2002. С. 12, 16.
6. Познанский А. Н. Чайковский. Москва, 2010. 800 с.
7. Путешествия Н.М. Пржевальского : с рисунками и картами / составил по подлинным сочинениям А.В. Зеленин. М: Издание П.П. Сойкина, 1900. Т. 2. С. 116.
8. Каменецкий А. С. Левит, книга. *Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона*. СПб., 1908–1913.
9. Кичанов Е. И. Савицкий Л. С. Люди и боги страны снегов. Очерк истории Тибета и его культуры. Москва, 1975. С. 143.
10. Кон И. С. Любовь небесного цвета. Москва, 2001. 384 с.
11. Кон И. С. Лики и маски однополый любви: Лунный свет на заре.

Москва, 2003. 576 с.

12. Кон И. С. Клубничка на березке: Сексуальная культура в России. Москва, 1997. 464 с.

13. Никонов А. П. Духовные скрепы от курочки Рябы. Москва, 2014. 352 с.

14. Никонов А. П. Опиум для народа. Религия как глобальный бизнес-проект. СПб.: «Питер», НЦ ЕНАС, 2009. 344 с.

15. Плигузов А. И. Полемика в русской церкви первой трети XVI столетия. Москва, 2002.

16. Про современную ситуацию в разных странах мира см.: R. T. Francœur, ed. *The International Encyclopedia of Sexuality*. 3 vols. NY: Continuum, 1997 i D. J. West and R. Green, eds. *Sociolegal Control of Homosexuality: A Multi-Nation Comparison*. NY: Plenum Press, 1997.

17. Соколов В. С. Письма П. И. Чайковского без купюр: Неизвестные страницы эпистолярной. *Пётр Ильич Чайковский. Забытое и новое: Альманах*. / сост. П. Е. Вайдман и Г. И. Белонович. Вып. 1. М.: ИИФ «Мир и культура», 1995. С. 118-134.

18. Стоглав. СПб., Издание Д. Є. Кожанчикова, 1863. С. 109.

19. Сухов А. Д. П. А. Кропоткин как философ. Москва, 2007.

20. Фрейд З. Психология бессознательного: сборник произведений. Москва, 1989. 448 с.

21. Черноиваненко В. «Превыше любви женской»: гомоэротические мотивы и сексуальная мораль в Библии. *Гомосексуальность и христианство в XXI веке: сборник статей разных лет* / Сост. В. Созаев. СПб., 2014. 351 с.

22. Erwin Buck. *Study on Homosexuality and the Church*. Winnipeg: Evangelical Lutheran Church in Canada, 2001. (Study Two: From The Old Testament Leviticus)

23. Julia M O'Brien (editor). *The Oxford Encyclopedia of the Bible and Gender Studies: Two-Volume Set*. Oxford University Press, 2014.

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В СИСТЕМІ ПРОТИДІЇ КІБЕРБУЛІНГУ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Степаненко В. В.

Науковий керівник: канд. юрид. наук, пров. наук. співр. **Чумак В. В**
Харківський національний університет внутрішніх справ

Актуальність теми дослідження. Активний розвиток сучасного українського суспільства характеризується динамічністю та переходом на спілкування у віртуальний простір, це зумовлено, в першу чергу, інтенсивним розвитком інформаційних та комп'ютерних технологій.

Загально відомо, що на сьогодні активними користувачами мережі Інтернет є діти, і це не дивно, адже повсякденне життя сучасних дітей неможливо уявити без смартфонів, гаджетів, інформаційних та комп'ютерних технологій. І рідко ми замислюємося над тим, які загрози несуть в собі ті чи інші Інтернет-ресурси, що на сьогодні стали невід'ємними атрибутами життя сучасної дитини. А питання щодо забезпечення безпеки в мережі Інтернет посідає головне місце на порядку денному лише тоді, коли з'являються певні негативні наслідки від явищ, що реалізуються у віртуальному просторі. Сьогодні, однією з таких новітніх загроз є кібербулінг.

Явище кібербулінгу в Україні є відносно новим та як відомо походить від звичайного шкільного цькування (булінгу). Тому дослідження особливостей булінг-структури дає можливість встановити соціально-психологічні особливості учасників кібербулінг-структури та визначити гендерні стереотипи учасників кібербулінгу. Адже на сьогодні спостерігаються процеси трансформації гендерних стереотипів у шкільному середовищі, центром яких є дитина зі своїми індивідуальними особливостями самоусвідомлення та самосприйняття.

Оскільки на сьогодні доступ до освіти рівною мірою мають як хлопчики так і дівчатка, дитячі садочки, школи та інші заклади освіти, а відтак і віртуальний світ (соціальні мережі) стають певним закоренілим інститутом насадження гендерних стереотипів. Тому набуває актуальності визначення в Інтернет-середовищі гендерних стереотипів учасників кібербулінг-структури з

урахуванням їх соціально-психологічних особливостей, що впливають на поведінку дітей.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні існують ґрунтовні наукові праці щодо визначення гендерних стереотипів у шкільному середовищі, серед яких слід виділити праці: В. П. Агеєвої, О. В. Безпалько, Л. О. Булатова, Ю. В. Василькова, Л. В. Гонюкова, О. О. Горошко, І. Д. Зверєва, І. В. Лебединської, О. А. Луценко, Л. С. Кобелянської, Н. Г. Комих, Ю. В. Ситникова, Л. О. Смоляр, Н. Р. Фуголь, О. І. Харченко, І. О. Царенко та інших. Проте, незважаючи на існуючі наукові напрацювання, на сьогодні відсутні дослідження гендерних стереотипів поведінки учасників кібербулінг-структури з урахуванням їх соціально-психологічних особливостей.

Метою даної роботи є дослідження механізмів репродукування гендерних стереотипів з урахуванням соціально-психологічних особливостей учасників кібербулінг-структури та визначити на цій основі ефективну систему заходів протидії кібербулінгу.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні однією з головних складових сталого демократичного розвитку сучасного українського суспільства є процеси формування гендерночутливого суспільства та гендерної рівності, подолання всіх форм гендерної дискримінації, викорінення гендерних стереотипів та впровадження гендерних підходів у систему протидії кібербулінгу в Україні. Зміна традиційних уявлень і стереотипів має включати переосмислення традиційних ролей хлопців та дівчат. Зокрема гендерний аспект відображено в Законах України «Про освіту», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» тощо [1, с. 103].

Водночас зазначимо, що у сучасних умовах змін соціально-психологічних особливостей поведінки дітей, на сьогодні, спостерігається тенденція до зміни гендерних стереотипів. В даному контексті заслуговує думка К. Шманіної, яка зазначає, що центром ціннісних орієнтирів стає індивідуальність людини, воля вибору її шляхів самореалізації поза залежністю від статевої приналежності [2].

В рамках дослідження репродукування гендерних стереотипів, заслуговує на увагу явище кібербулінгу, оскільки діти перейшли на спілкування у нову соціальну дійсність як віртуальний світ.

На сьогодні явище кібербулінгу для світу є досить новим та впливає з явища булінгу. Проблему булінгу вперше було висвітлено на міжнародному рівні у 2015 році з початком досліджень у сфері освіти у школах Міжнародною програмою оцінювання освітніх досягнень учнів (далі – PISA). Результати дослідження, що проводилися PISA у 2015 році, показали, що в багатьох країнах одними з найпоширеніших форм булінгу є вербальний та фізичний. У середньому в країнах Організації Економічного Співробітництва та Розвитку, яка проводить тестування PISA (далі – OECD), близько 11 % учнів відповіли, що постійно (бодай кілька разів на місяць) піддаються насміханням, 8 % – стають об'єктами неприємних чуток у школі, 7 % – часто залишаються «не в темі». У середньому в країнах OECD близько 4 % учнів звітували, що їх б'ють або штовхають мінімум кілька разів на місяць, хоча залежно від країни цей показник варіюється у межах від 1 до 9,5 %. 7,7 % учнів звітували, що їх б'ють кілька разів на рік. Така ж частка учнів відповіла, що інші учні їм погрожують, та 11 % – що їхні особисті речі ламають або забирають кілька разів на рік. Ризик піддатися булінгу зростає для дітей-емігрантів, які приїхали в іншу країну у віці 13–16 років [3]. На сьогодні булінг переріс у нову форму – кібербулінг.

Кібербулінг або кібермоббінг – це новітня форма агресії, що полягає у цькуванні дітей одним одним, а також жорстокі дії з боку дорослих, що відбуваються в мережі Інтернет за допомогою мобільних телефонів, комп'ютерної техніки, електронної пошти, соціальних мереж тощо.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства спостерігається динамічна зміна гендерних стереотипів у віртуальному просторі, зокрема, це спостерігається у представників кібербулінг-структури. Усі ініціативи, спрямовані на утвердження гендерної рівності і рівноправності, наштовхуються на успадковані від минулого перешкоди. Це, зокрема деякі традиції, що пропагуються через застарілі гасла, скептичне ставлення до гендерної рівності, виділення пріоритетів для окремих груп населення, а також викривлена чи поверхова інформація про становище жінки в суспільстві, її дискримінацію. Можна стверджувати, що нерівність жінок та чоловіків насамперед закладена та існує на рівні буденної свідомості, у повсякденному житті [4, с. 48-52].

Відправною точкою нашого наукового дослідження механізмів репродукування гендерних стереотипів учасників кібербулінг-структури є

2015 рік, коли у США однокласники 15-річної Джуді Румб записали відео з коментарями про її надмірну вагу, відверті знущання в її бік та дату її майбутньої смерті та в подальшому опублікували це відео на одному із Інтернет сайтів. Ще одним прикладом кібербулінгу є подія, що сталася із Кайлі Кенні. Через спеціально створений сайт, що мав назву «Корпорація «Вбий Кайлі», дівчина отримувала постійні листи з повідомленням про те, що лесбійка. Через це дівчина декілька разів повинна була змінювати школу та щоразу виправдовувати себе, але зрештою дівчина перейшла на домашню форму навчання. В одній із країн Європи молодий хлопець, який образився на дівчину, яка його покинула, змонтував відео порнографічного змісту із своєю колишньою дівчиною та розіслав друзям та одноліткам електронною поштою. В подальшому це відео із зображенням дівчини розмістили на сайті сексуальних послуг. На той час в США поведінка підлітків характеризувалась більшою надмірністю, зухвалістю та жорстокістю, коли в той же час, гендерними стереотипами вважались, що дівчатка є еталоном охайності, чуйності та уваги, є взірцем гарного виховання та повинні були активно працювати над навчанням. А для хлопців прививали стереотипи уважності до дівчат, розуміння їхньої природи, хлопці –захисники та повинні вміти захистити дівчат. Як можемо спостерігати, тенденція щодо гендерних стереотипів кардинально змінилась: хлопці більше не захищають дівчат, а навпаки принижують, тобто є більш агресивно настроєними.

В Україні прояви кібербулінгу порівняно із країнами Європейського Союзу (далі – ЄС) ще не призвели до найтяжчих наслідків цього явища. За офіційними даними в Україні, поки що відомі декілька випадків прояву кібербулінгу. Перший випадок має місце у місті Чернігові наприкінці 2017 року, коли однокласники спочатку побили дівчину у школі, а потім розмістили це відео з коментарями, що принижують честь і гідність дівчини в мережі Інтернет, розповсюдили через соціальні мережі. Наступним прикладом кібербулінгу є випадок, що стався на Закарпатті, тоді школярка закінчила життя самогубством через систематичні цькування на свою адресу в соціальних мережах. Таким чином, Україна є стартовим майданчиком гендерних досліджень у сфері протидії кібербулінгу, оскільки спостерігаючи зміну тенденцій гендерних стереотипів можна вдало розробити систему заходів

протидії явищу кібербулінгу та визначити основні соціально-психологічні особливості учасників кібербулінг-структури.

Досліджуючи явище кібербулінгу курсантами Харківського національного університету внутрішніх в рамках проекту «Stop cyberbullying» було проведено опитування учнів загальноосвітніх шкіл міста Харкова на предмет визначення, у відсотковому відношенні, рівня соціально-психологічних особливостей учасників кібербулінг-структури. Результати вразили своїми показниками: виявилось, що більшу частину кібербулерів складають дівчата, їх відсоток значно переважає за хлопців, це пояснюється тим, що дівчата, на відміну від хлопців, є швидшими у своєму розвитку та вимагають від себе нових форм та видів своєї діяльності, що на сьогодні мають дещо негативні тенденції та зміну гендерних стереотипів.

Зазначимо, що на сьогодні існують різні наукові підходи та критерії класифікації щодо гендерних стереотипів. Так, науковці Т. Говорун, О. Кікінежді виділяють декілька груп гендерних стереотипів [5]:

1. Стереотипи, що стосуються фізіологічних, психологічних, поведінкових уявлень про жінок і чоловіків. Крізь призму учасників кібербулінг-структури варто відмітити, що незважаючи на існуючі гендерні стереотипи, що дівчата від природи володіють такими рисами, як м'якість, ніжність, турботливість, поступливість, скромність та ін., а хлопцям від народження притаманна активність, незалежність, цілеспрямованість, грубість, сміливість, мужність тощо. На сьогодні складається тенденція, що найчастіше активними учасниками кібербулінгу є дівчата – вони активно проявляють агресивну поведінку маючи наміри показати себе з позиції головного в соціальних мережах, а хлопці, навпаки, сьогодні проявляють турботу та тактовність щодо жертв кібербулінгу.

2. Стереотипи, що стосуються сфер діяльності дівчат і хлопців. У сучасному віртуальному світі спостерігаються так звані «дівчачі» та «хлопців» сфери діяльності, можна сказати, що підходи дещо зміщені. До «дівчачих» традиційно відносять сферу освіти, виховання, медицину, легку промисловість, малий бізнес, сферу послуг, виконавчу владу, юриспруденцію тощо. До сфери діяльності «хлопців» – великий бізнес, політику, важку промисловість, військову сферу, армію, авіацію та флот, сфери, пов'язані з ризиком та небезпеками.

3. Стереотипи, пов'язані із зовнішністю дівчат та хлопців. Сучасний Інтернет постійно пропонує і пропагує певні взірці, образи для наслідування для дівчат та хлопців: від модної у цьому сезоні кольорової гами одягу та взуття до актуальної статури, зросту, довжини і кольору волосся та очей, ступеня засмаги, ваги та інше. В даному механізмі варто зазначити, що на цих стереотипах досить часто виникають цькування в соціальних мережах, знову ж таки від дівчат до дівчат, інколи кібербулерами у даному механізмі репродукування гендерних стереотипів виступають і хлопці, проте їх відсоток значно менший ніж у дівчат.

У сучасному кіберсуспільстві слід звернути увагу на надмірно високий ступінь агресивності, що диктує сучасний віртуальний простір (мережа Інтернет, соціальні мережі): акти насильства супроводжують дитину з самого ранку до пізньої ночі та деякою мірою приховано впливають на свідомість дитини, адже батьки не можуть постійно спостерігати за дитиною та слідкувати, де вона знаходиться в мережі Інтернет.

Задля ефективного механізму репродукування гендерних стереотипів на сьогодні вкрай важливим є дотримання наступних положень:

- знайомити дітей із основами гендеру та гендерної політики, давати дітям можливість поглянути на віртуальний світ крізь призму «гендерних окулярів»;
- навчити дітей вміти відрізнити гендерний стереотип від об'єктивної реальності;
- дітей ставитися до інших неупереджено, вдумливо ставитися до власних поглядів та вміти їх проаналізувати.

У контексті соціально-психологічних особливостей учасників кібербулінг-структури важливо відповідним суб'єктам вміти розвінчувати гендерні стереотипи та роз'яснити, навчити сприймати віртуальний світ об'єктивно наслідуючи принципи самоусвідомлення та самосприйняття себе як індивідуальної особистості.

Кібербулінг як нове складне соціальне явище, але яке розгортається у якісно іншій дійсності, такий як, віртуальний простір має власну структуру та її особливості. І так, кібербулінг-структура передбачає таку систему: жертва – кібербулер – свідки (спостерігачі). В даній кібербулінг-структурі виникають певні гендерні стереотипи щодо того, кому яку роль виконувати, що яскраво

виявляється у повсякденному житті та зумовлено соціально-психологічними особливостями кожного із її учасників. Розглянемо детальніше кожну із них.

Першою структурною одиницею кібербулінг системи є кібербулер. Кібербулер – це особа, яка безпосередньо здійснює Інтернет – агресію на жертву з метою дошкулити, принизити або іншим чином нанести моральної чи психологічної шкоди іншій особі. Для кібербулера характерні, незалежно від статті (хлопчик це чи дівчинка) такі ознаки:

- неврівноваженість та самозакоханість;
- запальний та дещо імпульсивний характер;
- завищена самооцінка;
- бажання до влади та підпорядкування;
- бажання показати себе та принизити інших (авторитет кібербулер піднімає за рахунок принижень жертв);
- високий рівень злості та агресивної поведінки;
- ворожість;
- бажання «прочухати» інших.

Також, для кібербулерів характерний нормальний або високий фізичний розвиток, підвищене положення в соціальних мережах (багато друзів, лайків, постів тощо). Кібербулери зазвичай з багатих сімей, які не знають відмови. Дитина з дитинства звикає, що все купується і продається, а будь-яка його дія не тягне за собою наслідків, крім як трохи спорожнілого сімейного бюджету [6].

Д. Ольвеус, у свою чергу, виділяє такі типові риси, що притаманні кібербулерам:

1. дитина імовірно може бути схильною до кібербулінгу, якщо вона: домінантна особистість, схильна самостверджувати себе з використанням сили; має неврівноважений темперамент, імпульсивний, легко фрустрований;
2. має більш позитивне ставлення до насильства, ніж більшість дітей з його оточення;
3. важко підкорюється правилам;
4. проявляє мало співпереживання тим дітям, які зазнають нападок і знущань;
5. часто ставиться агресивно до дорослих;
6. добре розмовляє про себе поза межами важких чи незручних ситуацій;

7. проявляє і проактивну агресію (наприклад, для досягнення мети), і реактивну агресію (зокрема, у відповідь на провокацію) [7, с. 376].

Щоб зрозуміти сутність такої поведінки, виділяють такі мотиви діяльності кібербулера (кібер агресора): потяг до домінування; високий рівень агресивної поведінки, що дозволяє кібербулерам почувати себе задоволеними; інколи бажання отримати від жертви кібербулінгу пригнічений стан або виконання дій, що принижують честь та гідність останнього, спонукають його до психічних розладів; бажання зайняти високий соціальний (віртуальний) статус в соціальних мережах (набрати найбільшу кількість переглядів, лайків тощо); контроль за допомогою смс-повідомлень; низький рівень емпатії; кібер агресори мають більші шанси потрапити під вплив криміналітету; можуть самі страждати від емоційного насильства в сім'ї та інше.

Наступною категорією сучасної кібербулінг-структури є жертви. Жертва у кібербулінгу – це особа, яка піддається впливу кібербулера, відчуває на собі його психологічний тиск та піддається його дії з наслідками. Жертви переважно мають такі ознаки як:

1. фізичні вади – носять окуляри, поганочують, мають порушення опорно-рухового апарату, фізично слабкі;
2. особливості поведінки – замкнуті чи імпульсивні, невпевнені у собі, тривожні, часто хвилюються;
3. особливості зовнішності – руде волосся, веснянки, відстовбурчені вуха, незвична форма голови, надмірна худорлявість чи повнота;
4. недостатньо розвинені соціальні навички: часто не мають жодного близького друга, краще спілкуються з дорослими ніж з однолітками;
5. страх перед школою: неуспішність у навчанні часто формує у дітей негативне ставлення до школи, страх відвідування певних предметів, що сприймається навколишніми як підвищена тривожність, невпевненість, провокуючи агресію;
6. відсутність досвіду життя в колективі (так звані «домашні» діти);
7. деякі захворювання: заїкання, дислалія (порушення мовлення), дислексія (порушення читання); знижений рівень інтелекту, труднощі у навчанні;
8. високий інтелект, обдарованість, видатні досягнення;
9. слабо розвинені гігієнічні навички (неохайні, носять брудні речі, мають неприємний запах).

Тривалий стан тривоги, в якому перебувають жертви від кібербулінгу все частіше призводять до депресій, неврозів, різного роду фобій та інколи навіть до суїциду. Окрім цього, як зазначає Д. Ольвеус, постійна тривожність викликає різноманітні поведінкові порушення – адиктивну, антисоціальну, суїцидальну, аутичну поведінку особистості [8].

Жертва кібербулінгу зазвичай може відчувати досить широкий спектр емоційних станів: страх, безпорадність, відчай, приниження, фрустрацію, відчуженість та самотність. Незважаючи на те, що дитина піддається цькуванню в мережі Інтернет, вона завжди своєю поведінкою покаже, що з нею щось не так, зокрема, це можуть бути: різкі зміни настрою, замкненість в собі, небажання контактувати з однолітками, неувважність, втрата інтересу до школи та соціальних мереж, страх тощо. Тому, батькам потрібно слідкувати за дитиною та більше з нею спілкуватися, адже батьки – це завжди перші люди, готові допомогти в будь-якій ситуації.

Третьою ланкою у кібербулінг-структурі є свідки (очевидці або спостерігачі) – це ті особи, які безпосередньо участі у кібертравлі, (цькуванні) не беруть, але і не протидіють даному явищу. Дані особи охоче можуть посміятися, або взагалі байдуже ставитися до того, що відбувається, їх роль все дедалі частіше набуває пасивної форми.

Головною ознакою, що відділяє кібербулерів від свідків є те, що останні є надто пасивними або ж навпаки проактивними. Наприклад, спостерігаючи бурхливі коментарі під фотографією жертви, одні свідки будуть виконувати роль пасивних спостерігачів, яких нічого не цікавить, а інша частина – буде або ж активно протидіяти та захищати жертву або ж підтримувати кібербулера. Для кожного виду спостерігача є свої психологічні та соціальні ознаки.

Спостерігачі, які виконують роль пасивного зівачи зазвичай займають у соціумі пасивну (не активну) позицію: їх нічого не цікавить, крім власних мікро ідей; вони не активні у спілкуванні; дещо замкнені у собі; мають дуже обмежене коло однодумців та однолітків; не є активними користувачами мережі Інтернет або соціальних мереж; деякою мірою невпевнені у собі та своїй правоті. Дана категорія спостерігачів є потенційними жертвами булінгу чи кібербулінгу.

Активні спостерігачі, які допомагають жертві від впливу на них кібербулера мають у соціальному середовищі активну життєву позицію; у них

велике коло друзів; вони є більш комунікативними та дружелюбними; вони завжди підтримають; не приймають несправедливості; є рішучими у своїх діях та впевненими у собі.

Спостерігачі, що підтримують кібербулера починають виконувати роль пособника, а в деяких випадках, і роль підбурювачів. Це особлива категорія підлітків, які не мають свого бачення ситуації, а переходять на бік більш впевнених та домінантних, це викликає у них почуття захищеності та певного авторитету у групі кібербулерів.

Таким чином, під механізмом репродукування ми розуміємо систематичні процеси змін гендерних стереотипів у системі протидії кібербулінгу, що певним чином відображають трансформаційні зміни у поглядах, думках та установках, що зумовлені новими соціальними (віртуальними) реаліями сьогодення, нестабільністю соціальних інституцій, появою нових соціальних (віртуальних) структур. Щодо поняття «гендер», то воно є центральним у будь-яких гендерних дослідженнях (чи то психологічних чи то правових) з урахуванням певних особливостей, проте чинне законодавство України не дає чіткого розуміння, що ж таке взагалі гендер. Гендерні стереотипи є найбільш яскравим засобом формування гендерної поведінки учасників кібербулінг-структури, тому визначення даного поняття є ключовим для розуміння того, які заходи протидії кібербулінгу будуть найбільш ефективними.

Враховуючи вищевикладене зазначимо, що визначені у роботі особливості учасників кібербулінг системи допоможуть запровадити більш ефективні заходи протидії кібербулінгу та визначити пріоритетні заходи надання допомоги жертвам від дії психологічного тиску. У зв'язку з чим ми пропонуємо:

- використовувати за єдиним замислом гендерний ресурс (працівників недержавних установ, звичайних громадян України – хакерів-любителів) для виконання завдань протидії кібербулінгу в Інтернет-просторі з метою формування суспільної думки через соціальні мережі, форуми, блоги;

- об'єднати засоби масової інформації різних форм власності навколо гендерної ідеї з метою розвитку інформаційної політики держави щодо протидії кібербулінгу. Вони повинні стати носієм ідеології, оскільки майже вся інформація про події в Україні та за її межами поширюється через їхні комунікативні канали;

- створення на базі гендерних центрів України та на базі Національної поліції України телефонів гарячої лінії з метою швидкого реагування на факти кібербулінгу, діяльності кібербулерів та надання психологічної підтримки жертвам кібербулінгу;
- розробити МОН методичні рекомендації, пам'ятку батькам та вчителям щодо протидії кібербулінгу;
- на національному рівні запровадити державні програми та науково-дослідні дослідження з питань соціально-психологічних факторів гендерних стереотипів у системі протидії кібербулінгу;
- на базі гендерних центрів України регулярно проводити форуми з питань гендерних стереотипів та формування гендерночутливого віртуального кіберсуспільства;
- започаткування проведення зборів у школі з учнями та батьками з питань гендерних стереотипів у системі протидії кібербулінгу;
- у загальноосвітніх навчальних закладах систематично проводити відстеження та моніторинг гендерних стереотипів у сучасному виховному процесі.

Реалізація вище зазначених заходів протидії кібербулінгу сприятиме збереженню стабільності в суспільстві, соціальному та економічному розвитку країни, зміцненню інформаційної безпеки, та полягатиме у безпечному користуванні кіберпростором та формуванні гендерночутливого кіберсуспільства.

Література:

1. Клімчук В.А. Механізми репродукування гендерних стереотипів у традиційних системах соціального виховання дітей та молоді: історико-педагогічний аспект. *Гендерна політика очима української молоді: матеріали підсумкової конференції XI Регіонального конкурсу молодих вчених*, Харків, 24 жовтня 2017 р. / [за заг. ред. : Н. В. Бібік, Г. Г. Фесенко] ; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. С. 102-107.
2. Шманіна К. Особливості гендерних стереотипів в сучасних школах. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/140>.

3. PISA 2015 Results (Volume III). *Student's Well-Being*. URL: https://read.oecd-ilibrary.org/education/pisa-2015-results-volume-iii/bullying_9789264273856-12-en#page17.
4. Вовк Л. М. Вплив гендерних стереотипів на процес соціалізації дитини *Педагогічний процес: теорія і практика* : зб. наук. пр. Київ, 2015. №1–2 (46-47). С.48–52.
5. 29. Говорун Т., Кікінежді О. Гендерна психологія : навч. посіб. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 308 с.
6. Шкільний булінг. URL: <https://vseosvita.ua/library/skilnij-buling-23278.html>.
7. Duffy L. A, Psych B. (Hons). *Bullying in Schools: A Social Identity Perspective* / School of Applied Psychology Business School, 2004. 376 p.
8. Пам'ятка для педагогічних працівників «Булінг в освітньому середовищі». URL: <https://naurok.com.ua/pam-yatka-dlya-pedagogichnih-pracivnikiv-buling-v-osvitnomu-seredovischi-36721.html>.

ГЕНДЕРНЕ ЛІДЕРСТВО СЕРЕД СТУДЕНТІВ

Стогній А. В.,

Наук.керів.: канд. психол. наук **Маннапова К. Р.**

Харківський національний університет внутрішніх справ

Актуальність розгляду даного питання безпосередньо пов'язана з нинішньою соціально-економічною ситуацією в Україні, що вимагає появи серед молоді справжніх лідерів - освічених, культурних фахівців, здатних згодом очолити процеси економічного і духовного відродження нашої країни. У сучасному суспільстві склалася певна інтерпретація біологічних особливостей чоловіків і жінок, згідно з якою, визначаються їх соціальні позиції, вибудовується система соціалізації, освіти і т. п. Гендерні відносини давно вже стали предметом осмислення дослідниками і активістками жіночого руху, а гендерна рівність - метою соціальної дії і політичною вимогою [1, с. 89]. Підкреслюючи відносну новизну гендерного питання як для сучасного академічного світу, так і для сучасної політики в цілому, слід зазначити концептуальну неспроможність в постановці і інтерпретації дихотомії «чоловік-жінка». Вона викликана спробами інтерпретувати взаємовідносини статей з точки зору переваги чоловіки як обумовленого самою природою.

Метою роботи є аналіз досліджень та публікацій в рамках основних психологічних підходів та вивчення гендерних особливостей лідерства у студентів.

Аналіз досліджень і публікацій. Особливе значення для розуміння ключових питань, пов'язаних з лідерством, мають роботи Р. Л. Кричевського та Є. М. Дубовського, Б.Д. Паригіна, О. Г. Романовського, О. С. Пономарьова, Т. В. Гури. Велика кількість робіт різних авторів присвячені розробці різних аспектів лідерства, критиці існуючих соціально-психологічних теорій лідерства (Г.К. Ашин, І. П. Волков, Р.Л. Кричевський), вивченню стилів лідерства (Н.Н. Обозов, А. В. Петровський). Гендерні відмінності лідерів вивчають Т. В. Бендас, І. Н. Логвинов, О. Г. Лопухова, В. І. Румянцева.

Гендер в теорії соціального конструювання виступає як система відносин, а не як набір властивостей індивіда. Основна ціль гендерного підходу в свою

чергу зводиться до подолання нерівності жінок шляхом зміни сформованих в суспільстві відносин.

Відомо, що суспільства, які мають офіційну мету гендерного рівності, демонструють хороший ступінь «адаптації» до постійно змінюваних соціальних умов за допомогою поживлення і появи нових форм, які за своєю суттю є типово-патріархальними гендерними засадами.

Бути гендерно-чутливим означає володіти знаннями і навичками того, щоб не тільки розпізнати, розгледіти, але і зрозуміти досвід дискримінації, який набувають люди в певних соціальних умовах. Це диктує необхідність критикувати практики виключення і обмеження меншин, які практикують дискримінацію за ознакою статі - гендерну дискримінацію [2, с. 58]. В даному контексті мова йде про необхідність визнання толерантності та різноманітності.

У сучасній гендерній психології виділяють 3 класичні лідерські концепції.

1. Ситуаційний посадовий підхід. Дана концепція, створена Р. Хаузом, Дж. Хантом, на перше місце ставить позицію людини в офіційній структурі, посада, яку він займає в організації, а не стать. Чоловіки і жінки, які виконують одні й ті ж лідерські ролі, що займають одні й ті ж менеджерські посади, не відрізнятимуться один від одного ні по поведінці, ні по лідерській ефективності.

2. Ймовірнісна модель лідерства, що розробляється Ф. Фідлером і його послідовниками, хоч і рідко, звертається до статевих відмінностей (до того ж використовує структуровані завдання, які не є гендерно нейтральними, постулює, що жінки і чоловіки будуть відрізнятися за лідерської ефективності лише в тому випадку, якщо будуть використовувати різний лідерський стиль.

3. Цільова теорія Р. Хауза припускає, що директивний лідерський стиль буде корисний лише в умовах неструктурованою завдання, стандартні ж ситуації вимагають колаборативного стилю. Тобто можна припустити, що жінки і чоловіки-лідери матимуть перевагу по ефективності в різних ситуаціях [3, с.126].

Студентське середовище - найбільш сприятливе для прояву лідерських якостей, причому не тільки у студентів, що володіють ними зі школи, а й у тих, хто раніше не виявляв такої активності. Тому студентська група надає всім рівні стартові можливості у майбутній «боротьбі» за лідерство. Студент, який

ефективно поєднує навчання з громадською діяльністю, має набагато більше шансів стати згодом якщо не керівником колективу, то його неформальним лідером, людиною, яка може впливати на психологічну атмосферу, міжособистісні відносини, на якість і швидкість виконання співробітниками своїх обов'язків.

Яке ж значення має студентський лідер в колективі? Безумовно, це людина, яка акумулює в собі соціально-психологічний досвід групи, її субкультурні характеристики, висловлює її інтереси, потреби, ініціює їх реалізацію і захист [2, с. 92]. Наприклад, вчені-психологи, такі як Ажгихіна Н., Вороніна О. О., Замфір Е. І., та інші, досліджуючи феномен лідерства в студентському колективі, проаналізували можливі механізми лідерства, до яких вдаються студентські активісти в процесі виконання керуючих дій.

Отже, лідерство в студентському середовищі визначається не тільки об'єктивним наявністю якостей, складових необхідний, так званий, «лідерський набір». Не менш важливим є суб'єктивна установка студента на лідерство. Серед причин є такі, як небажання конкурувати з претендентами на лідерство в групі, побоювання відповідальності, небажання докладати зусилля для особистісного зростання і розкриття індивідуальних талантів і схильностей.

Е. М. Дубовська вважає, що механізмом впливу лідера юнацького колективу є ідентифікація. Згідно з отриманими нею даними, найбільш часто ідентифікація розгортається за тим особливо цінованим людиною якостям, які у нього відсутні, або розвинені недостатньо. А оскільки носієм найбільш цінують характеристик у групі виступає лідер, то члени ідентифікуються саме з ним [3, с. 301].

Гендерні особливості прояву лідерства у студентів вивчала Н.Н.Григор'єва. У ході дослідження було встановлено:

- психологічні особливості студентських лідерів проявляються в інтелектуальному, організаторському, емоційному та комунікативному типах лідерства; для лідерів - юнаків характерний абсолютний тип лідерства, для дівчат парціальний тип (діловий і емоційно-комунікативний); для студентських лідерів найбільш типово поєднання маскулінних і фемінних лідерських характеристик (андрогінна гендерна спрямованість); незалежно від статі серед студентських лідерів домінує андрогінний тип тендерної ідентичності; для студентських лідерів незалежно від їхньої статі характерні

андрогінні гендерні моделі лідерства (універсальна модель є домінуючою); специфічними для лідерів - дівчат є фемінно - маскулінні гендерні моделі лідерства, в той час як для лідерів - юнаків маскулінні; для дівчат-лідерів характерний авторитарний стиль лідерства, а для юнаків-лідерів - демократичний; дівчата лідирують переважно в емоційній сфері, а юнаки найчастіше виступають лідерами-ініціаторами у творчій і пізнавальній сферах діяльності; незалежно від гендерних особливостей лідерів зафіксовано тільки позитивне ставлення до них у групі членства [3, с. 308].

На думку Е. Гідденс, інтерес до дослідження гендерних особливостей прояву лідерства в студентській групі обумовлений подвійним характером її походження: з одного боку, вона відокремлена, а з іншого, обумовлена специфічним впливом на неї адміністративних заходів. Це явище відображено в самій структурі студентської групи. Двоїстість походження студентської групи обумовлює особливості виділення лідерів в залежності від статі.

По-перше, діяльність навчальної групи заснована на більш демократичних принципах, ніж діяльність малої групи в організації (або підприємстві). Отже, авторитарний стиль лідерства в даному випадку неприпустимий, а тому у дівчат (як власниць фемінного стилю лідерства) з'являється більше шансів стати лідерами. Для фемінного стилю лідерства характерні: кооперативність, вирішення питань за допомогою інтуїції та емпатії, сензитивність, співчуття.

По-друге, в залежності від змістовних характеристик діяльності, формуються умови, в яких вимоги групи до лідерів неоднозначні. Так, спокійно-рівномірна діяльність, з домінуванням цілей віддаленої перспективи, при досить помірній системі появи елементів новизни в умовах, створюють передумови для актуалізації лідерських функцій дівчат сильніше, ніж орієнтованих на виконання конкретного завдання лідерів з числа хлопців [4, с.178].

У студентській групі не існує жорсткої статусної ієрархії, і це положення так само сприяє освоєнню дівчатами ролі лідера.

Таким чином, ми бачимо, що багато гендерних стереотипів не діють в умовах діяльності студентської групи. Але найчастіше пасивність хлопців пояснюється тим, що вони не бачать сенсу в такому лідерстві. Адже навчальна діяльність - це ще не кар'єра, а отже, не має сенсу рватися в лідери. Діяльність в

студентській групі не передбачає конкуренції, що є сприятливим фактором для становлення жінок-лідерів.

Можна також зробити висновок про залежність вимог що пред'являються до лідера від діяльності, що виконується групою. Коли існує необхідність в прийнятті вольових рішень, виконання конкретного завдання, аналітичному підході до проблеми чоловіки частіше претендують на лідерство. В умовах відсутності жорсткого контролю з боку керівництва, при необхідності групового прийняття рішення на лідерство частіше претендують жінки.

Прояви лідерства у студентів середніх професійних навчальних закладів на даний момент не знайшли відображення в дослідженнях вітчизняних вчених і залишаються маловивченими. Вивчення сучасного покоління студентської молоді та виховання лідерів представляється значним: сьогоднішні лідери серед соціально активних студентів в майбутньому можуть проявити себе в якості керівників, громадських і політичних лідерів, сферою діяльності яких є суспільство і його соціальні інститути.

Методика дослідження. Досліджувані – студенти Харківського національного університету внутрішніх справ у кількості 32 особи (17 – жіночої статі, 15 – чоловічої статі).

Студентів було продіагностовано за допомогою методики Діагностики лідерських здібностей (Є.Жаріков, Є.Крушельницький), яка дозволяє оцінити комунікативні та організаторські здібності та якості особистості [5]. Для співставлення двох вибірок по частоті ефекту, що нас цікавив, було використано Критерій кутового перетворення Фішера.

Аналіз та обговорення результатів.

При обробці результатів методики Діагностика лідерських здібностей (Є.Жаріков, Є.Крушельницький) були виявлені деякі відмінності у рівні вираженості лідерських здібностей студентів, які відображені у таблиці 1.

Ці дані свідчать проте, що у юнаків та дівчат здібності виражені помірно (66,7% та 52,9 % відповідно). Це говорить про те, що дівчата та юнаки психічно стійкі і не дають захопити себе нереальними пропозиціями, добре пристосовуються до нових умов і вимог, самокритичні, тверезо оцінюють не тільки свої успіхи, а й невдачі, вимогливі до себе та інших, вміють запитати звіт за доручену роботу, критичні, здатні бачити в привабливих пропозиціях слабкі сторони.

Таблиця 1

Результати діагностики лідерських здібностей студентів

	Дівчата		Юнаки		Ф	Р
	Кількість	%	Кількість	%		
Здібності виражені слабо	5	29,4	4	26,7	0,173	-
Здібності виражені помірно	9	52,9	10	66,7	0,793	-
Здібності виражені сильно	3	17,7	1	6,6	0,973	-
Людина схильна до диктату	0	0	0	0	-	-

Дивлячись на результати опитуваних в таблиці 1, можна побачити, що показники рівня розвитку лідерських здібностей дівчат та юнаків не мають достовірних відмінностей. Це свідчить про ефективність гендерного виховання, що в останні роки набуває все більшої популярності та доцільності, про тенденцію до гендерної рівності, до якої прагне Україна. Гендерне виховання ґрунтується на засадах гуманітарної педагогіки, яка акцентує на тому, що: немає статевих-відповідних видів людської діяльності; освоєння будь-якого виду занять залежить від індивідуальних інтересів, здібностей, мотивації діяльності; чоловік і жінка відіграють однаково значущі ролі в сім'ї та вихованні дитини; хлопці і дівчата, чоловіки і жінки мають рівні можливості в оволодінні трудовими вміннями і навичками кар'єрного зростання; у вихованні дітей слід виходити з тези про рівні здібності, можливості статей та їхніх життєвих сценаріїв; недопустимо протиставляти дітей за статеву ознаку в різних сферах життєдіяльності, іграх, навчанні, планах на майбутнє; необхідно розвивати вміння дітей протистояти стереотипам і статевим-типізованим очікуванням; важливо підтримувати дружнє співіснування статей у гендернонейтральному вихованні.

Висновки. Вивчення гендерних особливостей лідерства саме на прикладі студентських груп представляється одним з пріоритетних напрямків гендерної психології лідерства. Це обумовлено специфікою діяльності студентських груп, відсутністю переважної впливу гендерних стереотипів, відсутністю жорсткої статусної ієрархії всередині групи. Всі ці фактори можуть сприяти «чистоті» досліджень спрямованих на виявлення гендерних особливостей лідерства.

Нами були розглянуті особливості прояву феномена лідерства в залежності від статі на прикладі студентських груп. Звідси висновок, що підтверджує гіпотезу: лідерські якості студентів напряму не залежать від їх статевої приналежності. Лідер стає таким в силу впливу сукупності факторів - таких як його соціальний статус, особистісні особливості, виконувані ним соціальні ролі і безліч інших. В ході життєдіяльності студентської групи, велике значення має той факт, як сприймають один одного і самих себе її члени. Процес сприйняття однією людиною іншої виступає як обов'язкова складова частина взаємодії і впливає на всі внутрішньо групові процеси. З цієї точки зору студентське середовище можна розглядати як показову, де формуються і проявляються нові уявлення про соціальні ролі і гендерну соціалізацію. Раніше ці уявлення були спрямовані в бік явної маскулінізації лідерської ролі, а в даний час молодь проявляє тенденції до вироблення нестандартних, відмінних від традиційних, суджень про гендерної приналежності лідерської ролі і тендерних особливості лідерства.

Література:

1. Клецина І. С. Гендерная социализация. СПб, 1998. 92 с.
2. Гендерна освіта і виховання студентської молоді в процесі соціалізації : теорія та практика : монографія / С. Я. Харченко, С. М. Гришак, Н. С. Шабасєва. Луганськ, 2013. 258 с.
3. Бендас Т.В. Психология лидерства: Учебное пособие. / Бендас Т.В. СПб: Питер, 2009. 431 с.
4. Гидденс Э. Социология / пер. с англ.; науч. ред. В. А. Ядов. Москва, 1999. 703 с.
5. Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. М., 2002. – С. 316-320.

УЯВЛЕННЯ ПРО ПОНЯТТЯ НЕЙРОСЕКСИЗМУ

Стукалкіна Д. С., Феськова А. О.

Наук. керівн: д-р філос. наук, проф. **Карпенко К. І.**

Харківський національний медичний університет

«Жінки слабші», «Вони занадто емоційні. Їм не можна довіряти дуже відповідальну роботу», «Вони не розбираються в числах та мапах», - такі вислови нерідко можна почути і в нашому суспільстві. Раніше існувала і така думка, що вища освіта взагалі є шкідливою для жіночого здоров'я. Так, професор Гарварду, Едвард Кларк, якимось заявив, що надмірна розумова діяльність призводить до безпліддя. Деякі вважають, що жінки гірші за різними параметрами і намагаються знайти підтвердження своєї позиції у науковому світі. Начебто знімають з себе відповідальність за свої слова та дії, перекладаючи їх на інших. Усі такі вислови можна віднести до узагальненого терміну – сексизм. Та мова далі йтиме не просто про нього, а про підвид цього явища, дискусії навколо якого, здається, ніколи не припиняться. На підставі розбіжності поглядів в цьому питанні та достатній кількості псевдонаукової інформації, яку сприймають у якості доказів, на просторах мережі Інтернет було вирішено проаналізувати сучасні та широко розповсюджені дані стосовно нейросексизму задля підтвердження або спрощення думки щодо суттєвої різниці між чоловіками та жінками на нейробіологічному щаблі як підстави вважати, що одні превалюють над іншими.

Нейросексизм (дискримінація через належність до певної статі або гендерної ідентичності на нейропсихологічному рівні) починається з вислову психолога Густава Ле Бона, який у 1895 році, використовуючи портативний цефалометр, заявив, що жінки «уособлюють собою найнижчий щабель еволюції людини», і продовжується навіть сьогодні. Наприклад, 2017 року один з працівників Google (наразі вже колишній) заявив у своєму блозі, що в керівному складі компанії більше чоловіків, ніж жінок через їхню високорозвинену емпатію, а не систематичне мислення та нижчий інтерес у технічних аспектах, на кшталт кодування, що робить їх менш придатними до роботи в компанії такого спрямування. Тож, для окремих представників соціуму ідея потенційних відмінностей і привілейованості чоловіків полягає в

анатомічній різниці, мабуть, найважливішого органа, в якому і формується мислення та особистість - мозку.

Науковці намагаються пов'язати відмінності чоловічого і жіночого головного мозку із диференційованим впливом гормонів у процесі розвитку *in utero*, що є наслідком «маскулізації» і «фемінізації» окремих частин мозку, а також відмінностями латералізації [1]. Слід зазначити, що останнім часом проглядається тенденція пошуків не доказів «неповноцінності» жінок, а їх «взаємодоповнюваності» з чоловіками. Звідки і випливає така думка, що у перших мозок налаштований здебільшого на емпатію та інтуїцію, коли в других - на розум та дії. На цю тему була написана достатня кількість робіт і наразі існує багато спроб емпіричним методом підтвердити це, але більшість з дослідів носять псевдонауковий характер через їхнє неправильне проведення, слабкий контроль та таку ж статистичну значимість. Тому, слід більш детально ознайомитися з відомими працями, щоб знайти відповідь на питання: «А чи справді мозок чоловіка та жінки відрізняється та чи дає це право стверджувати про відмінність у схильностях і розумових здібностях представників обох статей?».

Зараз з виникненням і розповсюдженням МРТ науковці різних країн намагаються дійти до більш конкретних висновків. Наприклад, у 2013 році вчені з Університету Пенсільванії працювали над досить широко розрекламованим дослідженням, висновком якого було те, що у жінок нейров'язки здебільшого знаходяться між півкулями, а у чоловіків – всередині них. Начебто з'явилися підстави вважати цей «факт» потенційною причиною відмінностей. Проте, ніхто не враховував зміни, пов'язані з підлітковим віком, або з розміром мозку. Такий ракурс дослідження зменшує точність в оцінці різниці між мозком жінки та чоловіка. В цьому досліді взяло участь 949 осіб віком від 8 до 22 років, з них: 428 чоловіків та 521 жінок [2].

Не можна погодитися також з кількісною вибіркою досліджень, на основі яких робляться висновки. Так, у 2005 р. вчені з Каліфорнійського університету стверджували, що у чоловіків в 6 разів більше сірої речовини, а у жінок в 10 – більше білої. В експерименті брали участь лише 21 чоловік та 27 жінок, об'єми мозку не були враховані, а була досліджена лише кореляція між IQ та показниками мозкових речовин, що не є підставою для правильності такої думки. До того ж, опоненти цього дослідження стверджують, що якби це було б

правдою, то у жінок розмір голови, був би приблизно у півтора рази більший за чоловічу[3].

Також спільне дослідження університетів Мадрида та Лос-Анджелеса показали, що жіночий мозок працює ефективніше. Це обумовлено високорозвиненою мережею нейронів, яка має змогу виконувати складні завдання та витратити на це менше енергії і менше мозкових клітин. У ході цього дослідження було встановлено, що жінки показали кращі результати у відстеженні та реагуванні на ситуацію, яка змінюється. Чоловіки ж виявилися кращими у просторовій орієнтації [4].

У Вашингтоні було проведено дослідження, за основу якого брали швидкість реакції на графічне зображення. За підрахунками вчених, приблизно на 25-75% у жінок вона гірше, ніж у чоловіків. До того ж, перші не завжди були здатні правильно відповісти на контрольні питання [5].

І ще деякі сумнівні ствердження: чоловіки більше страждають від кашлю і застуди. У якості доказів наводять результати досліджень вчених з Університету Дарема. Причиною цього є чоловічий мозок, в якому знаходяться специфічні рецепторні клітини, що, таким чином, відчувають симптоми інтенсивніше.

Звернемося ж до висновків інших опонентів. Однією з прихильниць ідеї про рівність гендерів на нейропсихічному рівні виступає когнітивний нейробіолог Джина Ріппон. Її книга «Гендерний мозок: нова нейронаука, що руйнує міф про жіночий мозок», яка вийшла у лютому 2019 року, стала причиною багатьох дискусій. На її думку, не існує суттєвих відмінностей між мозком чоловіка і жінки щодо якості, специфіки обробки інформації та нейронного улаштування. Дослідниця вважає, що відмінність між мозком чоловіка та жінки є стереотипом, який нам нав'язує сучасне суспільство та «гендерний світ породжує гендерний мозок» [6]. А філософ Корделія Файн відзначає, що пояснення на зразок «гірший результат у вирішенні того чи іншого завдання жінкою зумовлено іншим типом мозкової реакції» ходять по колу та не можуть дати повноцінного пояснення [9]. Якщо і дійсно спостерігається певна відмінність у виконанні одного завдання, то цілком можливо, що при цьому по-різному активуються структури мозку. Але це не пояснює, що дані відмінності залежать від гендерної приналежності. Вони,

скоріш за все, є тільки кількісними та обумовленими соціальними, а не генетичними або біологічними факторами.

Також досить цікаве дослідження провели вчені Університету Джорджії. Вони вперше запропонували думку, що саме соціум являється вирішальним в формуванні гендеру. Згідно з їхніми результатами наш мозок являється нейропластичною структурою. Оскільки гендер спирається на соціальну складову, то саме очікування соціуму призводять до появи в мозку так званих епігенетичних міток, які мають вплив на розвиток, пам'ять і сприйнятливість до хвороб. Далі ці мітки в залежності від необхідності будуть передаватися наступним поколінням. Тобто будь-які зміни зовнішнього середовища лишають у мозку «відбитки» на клітинному рівні. Науковці продемонстрували свої висновки на прикладі пацюків. На протязі довгого часу вони відносились до новонароджених дитинчат жіночої статі як до хлопчиків: імітували часте вилизування та годування, що привело в подальшому до біохімічних змін в мозку в порівнянні з контролем. Це свідчить про те, що стрес у ранньому дитинстві змінює нейронний епігеном і відкладається в мозку як «мітка», яка впливає на всю поведінку в майбутньому [7].

Вкрай важливим було дослідження Дафни Джоел з університету Тель-Авіва та її колег. Вони порівнювали характеристики більше 100 структур мозку та 1400 знімків і вияснили, що виокремити чітко дві категорії: “чоловічий” тип мозку та “жіночий” неможливо. Кожний мозок мав ніби мозаїку характеристик обох “типів”. Тому не можна з упевненістю стверджувати, що стереотипи типу “Чоловіки з Марсу, жінки з Венери” мають біологічні докази. Застосування аналогічних аналізів, як при ізраїльському досліді, до наборів даних психологічних змінних, таких як: заняття спортом, імпульсивність або результати тестів на маскуліність-жіночність, показали такий ж самий брак бінарного угруповання: жодна людина не мала суто жіночих або тільки чоловічих тенденцій. Ще з недавнього: використовуючи методи машинного навчання на даних з більш ніж 2000 мізків показало, що жодний з них не вписався в один з двох наборів, які не перекриваються між собою і могли б бути чітко позначені як "мозок жіночий" або "мозок чоловічий"[8].

Слід зазначити, що поки достовірних доказів стосовно різниці структур головного мозку не існує, є один аспект, яким не можна нехтувати. Гормони відіграють дуже важливу роль в житті людини. Вони регулюють фізіологічні

функції нашого організму. А основним центром, який керує їхньою діяльністю, є гіпоталамо-гіпофізарна система, де гіпоталамус є центральною сполучною ланкою між нервовою та ендокринною системами. Так, у жінок більше рецепторів, які здатні сприймати естроген, ніж у чоловіків [7]. Це слід брати до уваги в медичній сфері, бо так, наприклад, ми зможемо краще зрозуміти вплив на ЦНС окремих лікарських засобів в залежності від рівня експресії того чи іншого гормону, схильність до окремих ментальних хвороб, як депресія, шизофренія (стверджують, що жінки в 2 рази частіше хворіють на перше, а чоловіки на друге), фізичні, як Альцгеймер або імунні розлади. Звичайно, гормони не керують 100-відсотково нашою поведінкою, але заперечувати окремі зміни в сприйнятті під час менструального циклу у жінок не має сенсу, бо на особистому досвіді можна сказати, що це так.

Це означає, що мозкова діяльність сама по собі не може бути фінальною ланкою причинно-наслідкового ланцюга. Тож, суттєві відмінності у будові мозку на нейрологічній сфері, які б впливали на когнітивні здібності та на схильності обох статей, наразі спростовуються. Усе вищесказане говорить нам про те, що проведені нейробіологічні дослідження мають низку методологічних та, звичайно, філософських протиріч, які призводять до продовження подальшої дискусії. Для підтвердження або спростування окремих гіпотез потрібно провести більш якісні дослідження, які мають бути насамперед проведені з боку біології та фізіології, через те, що грають важливу роль у здоров'ї, а не тільки можуть довести привілейованість чоловіка над жінкою або жінки над чоловіком. Саме через це будь-які висновки про суттєві вроджені відмінності між чоловічим і жіночим мозком є, щонайменше, передчасними. Сподіваємося, що з часом МРТ-дослідження активності мозку вийдуть на новий рівень і ми зможемо отримати більш достовірні дані про його роботу і спростувати чи, все таки остаточно підтвердити, його зв'язок зі статтю та гендером.

Література:

1. Berenbaum S., Beltz A. *How Early Hormones Shape Gender Development*. 2015. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4681519/>.
2. Fine C. *New insights into gendered brain wiring, or a perfect case study in neurosexism?* The Conversation. Academic rigour, journalistic flair. 2013.

URL: <http://theconversation.com/new-insights-into-gendered-brain-wiring-or-a-perfect-case-study-in-neurosexism-21083>.

3. University Of California, Irvine. "Intelligence In Men And Women Is A Gray And White Matter." ScienceDaily. ScienceDaily, 22 January 2005. URL: <http://sciencedaily.com/releases/2005/01/050121100142.htm>.

4. Rebecca Jordan-Young, Anelis Kaiser, Gina Rippon *Plasticity, plasticity, plasticity...and the rigid problem of sex*, Volume 17, Issue 11, November 2013, Pages 550–551, Trends in Cognitive Science. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1364661313002015>.

5. Neuroskeptic *False Positive Neuroscience?* 2012. URL: <https://neuroskeptic.blogspot.com/2012/06/false-positive-neuroscience.html>.

6. Rippon G. *The Gendered Brain: The new neuroscience that shatters the myth of the female brain Hardcover*. 28 Feb 2019.

7. Donald W. Pfaff *Hormones, Brain and Behavior*. 2002. URL: https://www.researchgate.net/publication/37690822_Hormones_Brain_and_Behavi.

8. Dr. Sarah McKay *The Women's Brain Book: The neuroscience of health, hormones and happiness*. 2018. URL: <https://www.goodreads.com/book/show/39342366-the-women-s-brain-book>.

9. Cordelia Fine *Delusions of Gender*. 2010. URL: <https://www.theguardian.com/books/2010/oct/11/delusions-gender-sex-cordelia-fine>.

ВУЛИЧНІ ПРОФЕМІНІСТСЬКІ АКЦІЇ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ЇХ ЕФЕКТИВНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВ

Сухарєва Л. П.

Наук. керівн.: д-р філос. наук, проф. **Карпенко К. І.**

Харківський національний медичний університет

Актуальність дослідження феміністського руху зумовлена гострою необхідністю переосмислити поліваріантність картин глобалізованого світу та місце в ньому жінки. Фемінізм (від лат. *Femina* – жінка) – це соціальна теорія і критика патріархату як несправедливого суспільного устрою, а також рух, який підвищив статус жінок у більшості суспільств. Слово «фемінізм» французького походження. Вважається, що цей термін у науковий обіг впровадив Шарль Фур'є наприкінці XVIII ст. Він вважав, що «соціальний стан жінок є мірилом суспільного прогресу» та іменував феміністами прихильників жіночого рівноправ'я [1, с. 35].

Гендерна дослідниця Тамара Марценюк наводить кілька визначень фемінізму: «громадський рух, головна мета якого – рівність між жінками і чоловіками», «подолання ієрархій, нерівностей», «теорія політичного, економічного, соціального рівності статей», «організована діяльність на захист жіночих прав та інтересів» [4, с.18].

З фемінізмом тісно пов'язані поняття: феміністська теорія (теорія рівності двох статей, яка складає ідейну основу організованого руху жінок), фемінність (властивість особистості, що передбачає: відповідність жінки власній психологічній статі, дотримання жіночих статево-рольових норм, типової для жінки поведінки, цінностей, установок; сукупність ознак, які відрізняють жінку від чоловіка), фемінологія (наука про становище та функціональні ролі жінки у суспільстві).

Сучасний аналіз фемінізму як філософської концепції соціокультурного розвитку спирається на значну дослідницьку базу та докладно висвітлений в сучасних дослідженнях [3 – 9].

Перша хвиля фемінізму була періодом активності протягом XIX – поч. XX ст. В Англії, а згодом і в США, ця стадія була зосереджена на впровадженні рівних договорів, шлюбних, батьківських (материнських) та майнових прав

жінок. Активність феміністів у той час у розвинених країнах фокусувалась переважно навколо політичних цілей (зокрема, права голосу). У другій чверті XIX ст. вимоги феміністок у різних країнах втілювалися в єдину суспільну компанію і акцію. До 60-х рр. XX ст. в західному суспільстві сформувалися такі напрями фемінізму: ліберально-реформістський, соціалістичний, радикальний, соціокультурний, марксистський тощо. Ліберальний (або поміркований) фемінізм має найтривалішу історичну традицію.

Спочатку пріоритетним питанням був доступ жінок до вищої освіти, а згодом і питання про законодавчі реформи та право голосу для жінок як засобу забезпечення законодавчих реформ. У 1848 р. в США (штат Нью-Йорк) учасники Руху проти рабовласництва (68 жінок та 32 чоловіка) підписали Декларацію позицій і резолюцій, що стосувалась становища жінок. Декларація стала поворотним пунктом в історії американського та світового фемінізму.

Після феміністських рухів у розвинених країнах його ідеї розповсюдились в країни Азії, Африки, Сходу. Наприклад, в якості окремої спільності на африканському континенті фемінізм виник на початку XX ст. Його очолювали Аделаїда Кейслі-Хейфорд (активістка Сьєрра-Леоне), Шарлотта Максеке (у 1918 р. заснувала «Жіночу лігу Банту» в Південній Африці) і Худа Шарааві, яка в 1923 р. заснувала «Єгипетський феміністський союз». Африканський фемінізм як рух обумовлений також боротьбою за звільнення жінок в Алжирі, Мозамбіку, Гвінеї, Анголі та Кенії, де жінки-солдати воювали разом з колегами-чоловіками за державну автономію. Дослідники фемінізму виділяють в окрему групу таких жінок, які борються проти колоніалізму. Були задокументовані приклади політичних жіночих рухів в Єгипті, Нігерії, Гані, Кенії, Уганді, Алжирі, Мозамбіку і рух проти апартеїду в Південній Африці.

В Китаї, наприклад, була характерна переоцінка ролі жінок в період комуністичної революції та інших реформаторських рухів, а також нові дискусії про те, чи досягнута в повній мірі рівність жінок. У 1956 р. президент Гамаль Абдель Насер в Єгипті ініціював «державний фемінізм», який заборонив дискримінацію за статтю і надав жінкам виборче право, але одночасно заблокував політичний активізм жінок-лідерів. У період президентства Анвара Садата його дружина, Джехан Садат, публічно висловила за необхідність розширення жіночих прав, хоча єгипетська політика і суспільство почало відходити від рівності жінок разом з новим

ісламським рухом і зростанням консерватизму. Однак деякі активісти запропонували новий феміністський рух, ісламський фемінізм, який виступає за рівність жінок в рамках ісламу.

В Латинській Америці революції принесли зміни у становищі жінок у таких країнах, як Нікарагуа, де феміністська ідеологія під час Сандіністської революції допомогла підвищити рівень життя жінок, але не змогла досягти соціальних та ідеологічних змін.

Становище жінок в країнах «другого світу» мало свої особливості. У радянські часи феміністський рух вивчали передусім із погляду емансипації жінок на благо держави [7, 8].

У феміністському русі можна умовно виділити три напрямки:

1. Ліберальний фемінізм, який обстоює рівність умов та прав на самореалізацію обох статей на рівні політичних та соціальних відносин.

2. Соціалістичний фемінізм, який, базується на класовій відмінності, тобто мета цього відгалуження – це урегулювання жінок і чоловіків в плані економічному. Соціалістичний фемінізм прагне стерти подібні межі в плані фаху та працевлаштування.

3. Радикальний фемінізм. Представниці цього напрямку вважають, що сучасна суспільна система функціонує виключно в інтересах чоловіків, тому його найрадикальніші послідовниці прагнуть змінити її на феміноцентричну, а чоловіків ліквідувати як клас.

Будь-яка боротьба за права жінок розпочиналася з феміністських рухів. В Україні цей рух розвивається, суспільство активно формується, спираючись на європейські цінності. Базовим вітчизняним документом, в якому законодавчо закріплена ідея гендерної рівності є Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [2, с.8].

Актуальність проблеми полягає в наступному: за даними Української інституту соціальних досліджень, в Україні 93% постраждалих від домашнього насилля – жінки; в діючому законодавстві в 400 професіях заборонено «використання жіночої праці». Згідно статистики, працівниця отримує заробітну плату менше на 30% від тієї, що отримує середній працівник. Як і раніш, в нашому суспільстві існує безліч гендерних стереотипів.

Однією з форм руху, який покликаний привернути увагу суспільства та держави до проблеми гендерної дискримінації, є вуличні профеміністські акції.

На прикладі профеміністських вуличних маршів, що пройшли 8 березня 2017 року в Україні, можна виділити ряд особливостей про феміністського руху в нашій країні. Так, у Києві марш відбувся під лозунгом «Ні насиллю всіх форматів». Вона об'єднала понад 100 учасників, які виступили з вимогами ратифікувати Стамбульську конвенцію, посилити покарання для винуватців домашнього насилля, надати державну допомогу його жертвам. Учасників жіночого протесту радикали облили зеленкою та кефіром, обвинувативши в пропаганді гомосексуалізму. В Ужгороді була зірвана малочисельна акція. Радикали звинуватили учасників в агітації за нездорові відносини в сім'ї. Участь в акції у Львові взяло близько 100 осіб, серед яких десятки чоловіків. «8 березня – не свято, а день боротьби. Суспільство має говорити про жіночі досягнення та жіночі проблеми» – головний лозунг акції.

У Харкові профеміністські акції були більш результативними і не обмежились маршем протесту. Тут пройшов тиждень жіночої солідарності – щорічний березневий соціально-освітній проект, що був присвячений економічній та соціальній рівності жінок і чоловіків.

Учасники виступили проти гендерних маркерів у роботі, питань особистого життя на співбесідах, обмежень за статтю та віком в оголошеннях про вакансії, відмови в роботі та звільнення жінок на підставі їх материнства. У марші в супроводі поліції брало участь понад 140 осіб, в тому числі і чоловіків.

До маршу приєдналися представники антифашистського руху з лозунгом «Ні фашизму, ні сексизму!». Зміст плакатів: «Різність. Рівність. Сестринство », «Всі різні – всі рівні», «У професій немає гендеру», «Ти ніколи не будеш гарною для патріархату», «Татівство теж батьківство», «Цінність праці не залежить від гендеру», «Квіти – клумбам, жінкам – рівні можливості», «Рівність наближається» та інші. Марш широко та об'єктивно висвітлювали харківські та всеукраїнські мас-медіа.

В цілому ж в Україні феміністичний активізм ХХІ ст. асоціюють з феміністичною групою «Фемен», яка була створена в 2008 р. [4, с. 307]. «Фемен» починали з того, що виступали проти секс-туризму. Згодом її учасниці розширили поле свого активізму розмаїтою тематикою поза межами країни. На думку «Фемен», «задля втілення змін жінки повинні стати провідниками трансформацій» [5, с.4]. Як зазначає дослідниця Мар'яна Рубчак, думки щодо цієї групи розділились [7, с.21]. Одні називають «Фемен»

позитивним соціальним рушієм змін, адже політизоване вуличне мистецтво стало важливим чинником у пострадянському просторі, що робить їх конструктивним зусиллям. Інші вважають учасниць «Фемен» маргіналками, адже вони походять із нижчого класу з меншими можливостями, їм можна пробачити порушення суспільних норм.

Аналізуючи ступінь ефективності профеміністських акцій, варто відзначити, що термін «фемінізм» не передбачає єдиної ідеології, і багато його течій дублюють одна одну. Це пов'язано з різними історичними прецедентами, відмінностями в становищі, громадським статусом жінок в різних регіонах та іншими факторами. Український феміністський рух малочисельний, учасники різних регіонів нашої країни поки не мають єдиних цілей, форм і методів боротьби, і багато членів нашого суспільства налаштовані на нього досить скептично.

Але, незважаючи на недостатню ступінь сформованості даної течії, варто відзначити, що учасники акцій здатні змусити значну частину українського суспільства відійти від чисельних стереотипів у різних сферах життя. Учасникам акцій вдалося, в тому числі і через ЗМІ, привернути увагу суспільства до проблеми гендерної дискримінації. Це ще раз підтверджує, що необхідно дивитися на те, які лозунги та заклики звучать під час заходів, на цілі, мотиви, результати, а також не залишатись байдужими до проблем формування в Україні європейського громадянського суспільства.

Говорячи про перспективи розвитку фемінізму в Україні, слід зазначити, що в нашій країні з кожним роком зростає кількість організацій, що називають себе феміністичними. Безумовно, критичні дискусії про становище жінок поступово поширюватимуться на різні сфери життя українського суспільства: мистецтво, мову, культуру, громадські ініціативи тощо. З кожною виборчою кампанією все активніше підніматимуться питання гендерних квот. Крім того, на мій погляд, більш активно обговорюватимуться такі напрямки, як захист прав жінок у військовій сфері. Одним із підтверджень цього є створення згідно рішення Кабінету Міністрів України від 28 листопада 2018 року Міністерства у справах ветеранів, яке очолила Ірина Фріз.

Аналіз існуючих тенденцій феміністичного руху в Україні дозволяє дійти висновку, що на сьогодні в нашій країні більш прийнятним є не радикальний феміністський рух, а урізноманітнення форм та методів феміністичних акцій. У

цьому контексті важливим є просвітницький аспект. Так, в Харкові в 2008 р. створено єдиний в Україні та Східній Європі Гендерний музей, який очолює Тетяна Ісаєва. В січні 2015 р. через складну ситуацію в країні музей знаходився на грані закриття. Але завдяки масштабній акції – міжнародній он–лайн кампанії зі збору коштів – Гендерний музей врятували. Сьогодні колекція музею нараховує понад 3000 експонатів. З грудня 2017 р. за підтримки Євросоюзу реалізується проект «Центр гендерної культури як платформа для розширення прав і можливостей жінок та молоді». Однією з його складових є перетворення Гендерного музею у креативний простір для діалогу.

Роблячи висновки, слід зазначити, жіночий рух, як громадсько-політична сила, суттєво вплинув на суспільні процеси. Водночас послідовні і систематичні дії у цьому напрямку ще попереду. Тож важливим є самоосмислення жіночими організаціями свого місця в соціумі та об'єктивної оцінки проблем, які стають на заваді цьому рухові. Їх можна визначити таким чином:

1. Заангажованість українського суспільства на стереотипи, традиційні забобони, за якими ігнорується особистісне життя жінки-людини, а соціальна роль її зводиться до обслуговування чоловічої частини населення та родини. Більшість жінок не здатні ще фіксувати проблему нерівності за ознакою статі та патріархатної домінації, а тому не здійснюють спроби їй протистояти.

2. Недостатність ресурсів. Реальне складне соціально-економічне становище, в якому перебуває українська жінка, позбавляє багатьох з них можливості та бажання займатися громадською діяльністю.

3. Небажання в суспільстві сприйняти жіночий рух як важливий і вагомий чинник розвитку суспільства.

4. Недостатня поінформованість суспільства про жіночий рух в Україні. Діяльність жіночих організацій, як і багатьох інших об'єднань «третього сектору», знаходиться поза зоною інтересу ЗМІ.

5. Повільні темпи наповнення руху гендерним змістом. Слід більш активно формувати у населення гендерну культуру взаємовідносин, визнати гендерні дослідження як галузі наукових досліджень, розробити фундаментальні наукові праці, утвердити гендерні навчальні курси в школах і ЗВО, що забезпечувало б наукове підґрунтя жіночого руху як суспільного

явища, спрямованого на творення нової культури, на розвиток гендерної демократії.

6. Побоювання жіночих організацій втратити автономію та брак активності щодо консолідації рядових учасниць руху.

Серед інших причин є брак організаційного досвіду роботи, відсутність управлінських навичок і етичні проблеми. Осмислення реального стану справ у жіночому русі та бажання утвердження нового змісту соціальної ролі жінки і чоловіка створюють ґрунт, на якому утверджується жіночий рух України як важливий чинник гендерної демократії в українському суспільстві, в європейському та світовому співтоваристві. Його розвитку сприятимуть вдосконалення політичних, правових і державних механізмів сприяння та утвердження гендерної демократії в країні. Українська держава офіційно визнала існування проблеми гендерної нерівності і необхідність заходів по її вирішенню. В цілому майбутнє феміністського руху і його основна цінність залежатимуть також від його здатності продовжувати критикувати власні припущення, і, таким чином піднімати нові проблеми, що породжуються глобалізацією економіки, культури і гендерного дискурсу.

Література:

1. Бовуар С. Второй пол / общ. ред. С. Г. Айвазовой, коммент. М. В. Аристовой. М. : Прогресс ; СПб. : Алетейя, 1997. 832 с.
2. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15>.
3. Маєрчик. М., Плахотнік О. Гендероване насильство: між звичаєм і злочином. К., 2017. 164 с.
4. Марценюк Т. Чому не варто боятися фемінізму? К., 2018. 328 с.
5. Плахотнік О. Неймовірні пригоди гендерної теорії в Україні. *Критика*. Вересень–жовтень 2011. 168 с.
6. Рубанцова Т. Философия феминизма и культура. *Вестник Омского университета*. 1998. Вып. 4. С. 35– 38.
7. Рубчак М. Рожева сила: нові опозиціонерки в пошуках гендерної справедливості. Київ: Критика, 2012. 174 с.

8. Смоляр Л.О. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX – поч. XX ст. Сторінки історії: Монографія. Одеса: Астропринт, 1998. 279 с.

9. Український шлях до гендерної рівності: Збірник матеріалів по проекту. Харків: Райдер, 2006. 44 с.

ПРОТИДІЯ ГЕНДЕРНІЙ СТЕРЕОТИПІЗАЦІЇ В ПРОЦЕСІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

канд. філос. наук, доц. **Щербина М. М., Лук'янченко В. В.**
ДВНЗ «Харківський коледж текстилю та дизайну»

Аналіз гендерної нерівності в Україні показує, що в сфері освіти гендерний баланс змінюється наступним чином. Жінки становлять 60% студентства, 80% загального викладацького складу, третину кандидатів і докторів наук [1], 20% ректорів, і лише 1% академіків [2]. Зрозуміло, така ситуація спостерігається не тільки в освіті. Одним з факторів, який допомагає розбити скляну стелю в цій та інших сферах можна вважати гендерночутливе виховання/ освіти. Зміна орієнтації освіти, її гуманізація стає найважливішим ресурсом неконфліктного соціокультурного й науково-технічного розвитку особистості [3, с. 245], а деполяризація статей створює можливості для лідерства не тільки громадян, але і громадянок нашої країни.

Метою роботи стало проаналізувати формування гендерних стереотипів під час шкільного навчання і протиставити їм комплекс заходів, спрямованих на забезпечення рівних прав та можливостей дівчат і хлопчиків відповідно до законодавства України.

Після прийняття Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» МОН випустило наказ від 10.09.2009 р. № 839 «Про впровадження принципів гендерної рівності в освіту», згідно якому керівники вищих, професійно-технічних, загальноосвітніх, дошкільних та позашкільних навчальних закладів зобов'язані забезпечити системну роботу щодо впровадження гендерних підходів у навчально-виховний процес.

Однак якщо в вищих навчальних закладах працюють над створенням Гендерночутливого ВНЗ, у 2012 году Створена Всеукраїнська мережа центрів гендерної освіти у ВНЗ [4, с.86], то «шкільний гендер» або підтримує стереотипізацію і штучно формує й нормує різницю між статями, або (рідше) тримається зусиллями ентузіасток і ентузіастів .

Розглянемо детальніше гендерні стереотипи та їх формування.

«Стереотип» визначається як спрощене, заздалегідь прийняте уявлення, що виникає на основі опосередкованого сприйняття об'єкта. На думку

У. Ліппмана, який ввів у науковий обіг цей термін, вперше вживши його в своїй книзі «Громадська думка» (1922), «стереотипи – це упереджені думки, які рішуче керують усім процесом сприйняття. Вони маркують певні об'єкти як знайомі або незнайомі, так що ледь знайомі здаються добре відомими, а незнайомі – глибоко чужими. Вони збуджуються знаками, які можуть варіювати від істинного індексу до невизначеної аналогії ... » [5, с. 322]. Вони виникають на основі опосередкованого сприйняття світу: «нам говорять про мир до того, як ми пізнаємо його на досвіді». Хоча ступінь їх адекватності надзвичайно лабільна, стереотипи – це переважно неадекватні образи об'єктивної реальності, засновані на «помилці» людини, яка звично приймає упереджене за бачення [6]. Гендерні стереотипи в освіті стали предметом уваги українських гуманітарних студій. Спираючись на дослідження О. Малахової, О. Марущенко, О. Андрусик, Н. Водолазької, А. Єфімцевої, Т. Кермеш, І. Купки, Н. Лісової, І. Цвіркене, можна зробити наступні висновки.

Ідеї, нав'язані шкільною програмою або викладач_кою, не дають повноцінно розвиватися дівчаткам, обмежуючи їх лідерські якості. Вчитель_ки, схильні до стереотипних уявлень про дівчат і хлопців, «підіграють» учням. Більше часу на відповідь дістається хлопцям, оскільки, нібито, вони менш зібрані й терплячі. До сторонніх питань під час уроку теж спостерігається різне ставлення: дівчинку частіше змусять поводитись тихіше, а хлопчика похвалять за допитливість. Як протидія потрібно просвітництво викладач_ок, щоб «гендерні окуляри» допомагали справедливо ставитися до учнів.

Методичне забезпечення також є нерівноправним. У «плакатному просторі» хлопчики грають ролі героїв або порушників дисципліни, дівчинки або відсутні, або показані пасивними і тими, які завжди дотримуються стандартів. Так легітимізується поблажливе ставлення до учнів, що провинилися (добре, що вікна не вибили) і жорстке – до учениць (дівчатка не сміяться!) Здається, що гендерний аудит наочності скоректує ситуацію. Розробки гендерночутливих плакатів розміщено на сайті ГІАЦ «КРОНА» у вільному доступі.

Більш сильне джерело поляризації статей – підручники і методичні посібники, де дівчата й жінки зображені під час занять обслуговуючою працею, а чоловіки і хлопці – дослідженнями, пригодами, оплачуваною роботою, і т.п. Жіноча історія часто не представлена взагалі. Це створює образ другорядної

фігури жінки. Тому гендерний моніторинг навчальних посібників вкрай необхідний. Експертиза підручників вже йде [7; 8], проте, написання і видання нових посібників – не швидкий процес. Тому можна коригувати вже наявну літературу за допомогою пояснень і лекційних блоків.

Для того, щоб дати дівчаткам можливість вільно рухатися, тобто подолати стереотипи про «вроджену слабкість» важливі можливість носити штани і змішані командні ігри на уроках фізкультури.

Аналізуючи стандартні сценарії шкільних заходів варто користуватися гендерної оптикою. Перший дзвінок, який дає маленька дівчинка, що сидить на плечах старшокласника створює зовсім інше враження, ніж першокласники, які по черзі дзвонять в дзвіночок. Військово-патріотичні заходи не повинні перетворюватися на історичну реконструкцію, коли через уявлення, що в Запорізькій Січі жінок не було та через непоінформованість про воїтельок козацької доби (В.Мотора, М. Звісна та ін.) сучасних учениць усувають від змагань.

Прекрасним досягненням стала можливість об'єднання дівчат і хлопців під час трудового навчання. Практика приготування їжі, шиття, планування побутових витрат і простих ремонтних робіт повинна бути доступна кожній сучасній людині, тоді легше буде деконструвати стереотип про «жіночу» / «чоловічу» роботу.

Не слід забувати про об'єктивацію, коли акцент на зовнішності і її оцінюванні підштовхує дівчат до «синдрому чайника». Мова і про гендерноокрашені компліменти, і про обов'язкові пози на фотографіях класу, і про висловлення повинності щодо статей. Цього треба уникати.

Разом з цими заходами нам здається розумним проводити тренінги для розвитку лідерських якостей і стимулювання активної поведінки у дівчат, говорити про жіночу історію, пропонувати в якості рольових моделей жінок, що досягли успіху в науці, політиці, бізнесі, громадській діяльності. Запрошувати представ_ниць жіночих громадських організацій і музею жіночої та гендерної історії для проведення в навчальних закладах лекцій, тренінгів.

Таким чином, ми бачимо, що гендерночутлива освіта може сприяти деконструкції гендерних стереотипів та стати ще одною сходинкою на шляху досягнення рівності.

Література:

1. В Украине 69 тыс. докторов и кандидатов наук.
URL: <https://korrespondent.net/ukraine/politics/14833-v-ukraine-69-tys-doktorov-i-kandidatov-nauk>.
2. Коли чоловіки зверху, або «скляна стеля» української вищої освіти.
URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/osvita-i-prosvita/koli-choloviki-zverhu-abo-sklyana-stelya-ukrainskoi-vischoi-osviti-134076.html>.
3. Щербина М. М. Дистанционное обучение как опыт равноправных отношений. *Сборник тезисов международной научной конференции «Информация – Коммуникация – Общество» Наука и технологии в условиях глобализации*. Санкт-Петербург, 2010. С. 245–248.
4. Ісаєва Т.А. На шляху до гендерночутливого освітнього простору: досвід діяльності Всеукраїнської мережі центрів гендерної освіти у ВНЗ та гендерного музею щодо впровадження гендерних підходів в систему вищої освіти. *Гендерна політика міст: історія і сучасність : Матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 23 – 25 жовтня 2013 року): наук. зб. Вип. 4*. Харків, 2013. С. 86-89.
5. Липпман У. Общественное мнение. Москва, 2004. 322 с.
6. Щербина М.М. Повсякденність у просторі Всесвітньої павутини: трансформація функцій стереотипу у повсякденному досвіді користувача Інтернет. *Гілея*. 2013. Вип. 74 (№7). С. 247-248.
7. В поисках гендерного воспитания : метод. пособие / О. Андрусик, Н. Водолажская, А. Ефимцева и др. Харьков, 2013. 144 с.
8. Марущенко О., Плахотник О. Гендерные школьные истории (Гендерні шкільні історії). Харьков, 2012. 88 с.

ВПЛИВ МЕДІА НА МІФОЛОГІЗАЦІЮ ОБРАЗУ «ІДЕАЛЬНОЇ ЖІНКИ»

канд. філос. наук, доц. **Щербина М. М., Лук'яненко В. В.**
ДВНЗ «Харківський коледж текстилю та дизайну»

У сучасному світі неможливо уявити собі людину, яка жодного разу не мала справи із засобами масової інформації. Навіть якщо пересічна особистість не знає, що таке соціальні мережі, не читає газет і не заходить в Інтернет, рекламні постери «вистрибують» на неї зі стін, білбордів, привертають увагу в транспорті. Істотний вплив медіа на людей підтверджується численними дослідженнями в різних гуманітарних галузях знання. Медіа здатні як пришвидшувати суспільний розвиток, так і, постійно відтворюючи застарілі стереотипи, зупиняти суспільство. Фактично людина перевіряє свою «нормальність», звіряючи її з зразками, представленими в ЗМІ.

В результаті численних досліджень гендеру та ЗМІ (Багаєва Л.М., Бободжанова Р.М., Грошев І.В., Гурко Т.А., Добрен'ков В.І, Дударєва А., Костюк В.В., Кравченко А. І., Чікадова І.Р. та інші) виділяються стандартизовані жіночі образи (Домогосподарка, Мати, Модель, Красуня, Сексуальний об'єкт і рідше – Ділова Жінка), дослідженнями затверджується стійкість гендерних стереотипів, їх оцінність, розглядаються бінарні опозиції фемінного/ маскулінного, проте походження і динаміка міфологічних образів жінки і чоловіки майже не розглядається.

Наша мета – проаналізувати медійний міфологічний образ жінки і вплив гендерних стереотипних образів на соціалізацію та самоідентифікацію жінок, оскільки стереотипи – один із серйозних факторів, що підтримують нерівність, і їх деконструкція може сприяти більш швидкому руху суспільних трансформацій.

Ми розглядаємо стереотипи як міфологічні елементи, оскільки вони особистісні в тому сенсі, що часто підсвідомо впливають на поведінку індивідів як частина імпліцитної складової культури, відтворюють зразки наслідування, що базуються на переконанні, що «так робилося споконвіку, і це допомагало нашим предкам» [1, с.171]. Функціями міфічного в світі повсякденності є: 1) зв'язок повсякденності і інших світів людського досвіду; 2) зберігання, передача і твердження пройшли випробування часом екстрактів смислів –

традицій, стереотипів, норм мислення і поведінки і так далі; 3) формування символічних уявлень, які детерміновані даними простором-часом і за допомогою яких архетипічні смисли оформляються в повсякденності [2].

Взаємодію стереотипів повсякденності і медіа можна описати як процеси, що рухаються назустріч. 1 – повсякденність формує зміст ЗМІ, сексистські стереотипи з буденності проникають в медійний простір, і, навпаки, 2 – медійні образи «справжніх жінок» впливають на стратегії поведінки людей в реальному світі.

Остенсивна педагогіка медійних образів – «роби як я» стверджує «правильність» тільки тих жінок, які відповідають стереотипам фемінності як особливого не-чоловічого типу життя. О. Соколова виділяє серед них: уявлення про сім'ю як про головну життєву цінність; перенесення материнської поведінки на професійну сферу (на відміну від зворотньої повинності для чоловіків); обов'язкові додаткові громадські обов'язки для жінок (благодійність, зоозахист, та ін.); відмова від лідерства як від «чоловічої якості», яка «несе самотність. Доповнимо цей список величезною кількістю вимог до жіночої зовнішності і її обов'язкових «природних» змін, і, як наслідок, сприйняття жінками свого тіла як «чужого», об'єкта, який потрібно контролювати і який повинен «добре виглядати» і ніколи не старіти, що веде до психологічних проблем і деяких захворювань. Опис жінок і чоловіків політиків і експертів різко відрізняється відповідно до цього списку: «проте вона – прекрасна бабуса», «тридцятидворічна блондинка зайняла пост...», «рецепт борщу від доктора економічних наук». Окремо можна виділити реіфікацію (уречевлення) людей, коли жінка в рекламі розглядається як (сексуальний) об'єкт для задоволення чоловічих потреб. За влучним виразом І. В. Грошева, сучасна реклама нерідко представляє собою рекламно-порнографічний жанр: «купив «німкеню» – застрахуй її» (реklamний білборд Альфастрахування); «Візьми до рота ... пельмені гьодзі (Якіторія)».

З одного боку, саме такі образи легітимізують ставлення до жінки як до другорядної людської істоти, стають поштовхом для наростання агресії до неконформності, але з іншого боку піднімається рівень опору з боку частини суспільства. Одеська дослідниця-маркетологиня Яна Шенелія простежила за дією дискримінаційної реклама в Інтернеті та реагуванням користувачів та користувачок. Одну й ту ж марку автомобіля рекламували 1 – банери з

нейтральними зображеннями і 2 – з сексуалізованими постатями жінок й написами «заду вона ще краща» та «навіть жінка впорається з керуванням». На таку дискримінаційну рекламу клікали менше, ніж на гендерночутливу. Виявилось, що опір сексистським банерам чинила молодь (18-24 роки), жінки та чоловіки з дітьми [3].

Гендерночутливі медіа стверджують раніше невиявлений публічно образ працюючої жінки, рівноправних сімей, які поділяють побут. Рухи, що фіксують фемінітиви в мові, сприяють афірмації в ЗМІ присутності жінок в соціально-значущих сферах, а значить, зміни статусу недійсного образу жінки з пасивного на активний. Таким чином, деконструкція стереотипів в ЗМІ може сприяти нестереотіпізованій поведінці в реальності і навпаки, реальні процеси, що допомагають на шляху рівноправності, впливають на медійні образи. Поступове будівництво нового жіночого медійного образу, зрушення картинки від «доповнення до чоловіка» до партнерки і самодостатньої особистості може позитивно впливати на повсякденні стратегії співпраці чоловіків і жінок.

Література:

1. Щербина М. М. Опыт общения: коммуникативный опыт повседневности. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*. 2014. Вип.50. – С. 170–174.
2. Щербина М.М. Мифологические элементы в культурных формах повседневности (философско–культурологический анализ): дис. канд. филос. наук. спец. 00.00.04–философская антропология, философия культуры. Харьков: ХНТУРЭ, 2006.
3. Продати «жінку»: як в Україні протидіють сексизму в рекламі? URL: <https://hromadske.ua/posts/prodaty-zhinku-iak-v-ukraini-protydiut-seksyzmu-v-reklami>.

ФЕМІННІСТЬ ТА ВИКЛИКИ ВІЙНИ: ДОСВІД ВІЙСКОВОСЛУЖБОВИЦЬ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

канд. філос. наук, доц. **Щербина М. М., Хабусєва Т. Н.**
ДВНЗ «Харківський коледж текстилю та дизайну»

Стереотипне уявлення про маскулінність включає у себе образ захисника, воїна, завойовника. Фемінність асоціюється або з миротворчістю та мирним життям, або з полоном і жертвами. Однак масова поява жінок-військовослужбовиць під час воєн XX століття дала поштовх для аналізу специфічно жіночих переживань на війні.

Наша мета – актуалізувати жіночу військову повсякденність часів Другої Світової як частину жіночої історії, показати специфічний досвід амбівалентності буття між стереотипами «жінка»/ «солдат» і появу нової ідентичності.

Знаменита книга С. Алексієвич «У війни – не жіноче обличчя» з'явилася знаковою в прояві невидимого для пересічної людини ракурсу: війни очима жінок. Жіноча участь у війні була показана найяскравішими наративами пам'яті «саніструкторок, снайперок, командирів зенітної гармати, саперок», які за словами письменниці «олюднюють історію». Ольга Ніконова підкреслює, що в сучасних дослідженнях від освітлення прихованої історії і афірмації «жінки на війні – були, вони мають право говорити» акцент рухається в бік аналізу жіночого досвіду, моделей пам'яті, особливостей психології та поведінки [1].

Оксана Кісь, українська дослідниця, історікіня та антропологіня, пише про проблеми (не) сумісності жінок і військової служби. У ситуації спільної служби жінок і чоловіків маскулінний статус «мужнього захисника» опиняється під загрозою [2, с. 25-26]. Традиціоналістські уявлення про другорядність фігури жінки, більш слабкої, вразливої через здатність до материнства [1] відбивалися і в уявленнях респонденток Алексієвич про самих себе, аж до суб'єкт-об'єктного заміщення, коли суб'єкт, жінка, що говорить, відводить собі роль пасивного об'єкта в оповіданні. Однак, як влучно зауважила О. Кісь, «жіночий внесок не має бути знецінений. На війні немає «першорядного» та «другорядного». Всі внески важливі» [3].

Самі респондентки Алексієвич відзначали втрату «жіночності», непристосованість військової форми, відсутність гігієнічних пристосувань: «Моторошно згадати, яким кошмарним був перший марш. Я готова була зробити подвиг, але не готова була замість тридцять п'ятого носити сорок другий розмір. Це так важко і так негарно! Так негарно!», «Я пам'ятаю, що дуже боялася, що якщо мене вб'ють, то я буду некрасиво виглядати»... [4]. Багато фронтовичок розповідали про війну як про повсякденність, відзначали, як намагалися налагодити хоч якийсь побут: про саморобні бюстгальтери з парашутної тканини, спроби «зробити чубчика» цукром. Боялися за жіночий вигляд і долю: «Я всю війну боялася, щоб ноги не покалічило. У мене гарні були ноги. Чоловікові – що? Йому не так страшно, якщо навіть ноги втратить. Все одно – герой. Наречений! А жінку покалічить, так це доля її вирішиться. Жіноча доля ...» [4]. При цьому статус бійця не усвідомлювався як «чоловічий», навпаки, з'являлася нова ідентичність «професійно насильницької жінки-солдата» [5].

Цікава тенденція повернення «правильного» гендерного порядку через легітимізацію статусу воюючих жінок «сімейністю»: солдати називали молодих дівчат «дочками», жінок – «сестрами» або «матерями», встановлюючи таким чином сімейні моделі [2, с.26] і одночасно чекаючи від бійчинь подвійного навантаження – «жіночої» роботи по забезпеченню побуту: прання, прибирання, приготування їжі. При цьому відношення до воюючих жінок було зверхнім: «...до нас довго було поблажливе ставлення: говорили «Навоюют ці баби ...» А ми прагнули... Ми не хотіли, щоб про нас говорили: «Ах, ці жінки!» І намагалися зробити більше, ніж чоловіки, ми ще повинні були довести, що не гірші за чоловіків» [4, с.60].

Після війни відбувається маргіналізація жінок-військовослужбовиць, «стирання» їх заслуг. Бійчинь масово звільняють з армії. Фронтовичок дискримінують як «зверху» – в промові М. Калініна в липні 1945 року жінкам рекомендують «не хвалитись військовими заслугами», так і «знизу» – респондентки Алексієвич згадують плітки про «статеві заслуги», «похідно-польових дружин»; приходить відчуття відібраної перемоги: «Як нас зустріла Батьківщина? Без ридань не можу... Сорок років пройшло, а до сих пір щоби горять. Чоловіки мовчали, а жінки... ображали по-всякому. Словник російський багатий...», «Це потім вшановувати нас стали, через тридцять років...

Запрошувати на зустрічі... А перший час ми таїлися, навіть нагороди не носили. Чоловіки носили, а жінки ні. Чоловіки – переможці, герої, наречені, у них була війна, а на нас дивилися зовсім іншими очима. Зовсім іншими... У нас, скажу я вам, забрали перемогу... Перемогу з нами не розділили. І було прикро... Незрозуміло...» [4]. Пам'ять про війну виявляється виключно шануванням загиблих, осудженням зрадників і «ворожих підстилок» і підкресленням пасивності постаті беззахисної жінки-жертви. Фронтівки гостро відчують відчуження від жінок, що не воювали і намагаються відновити своє становище з допомогою мемуарної літератури, яка, однак, не змінила образ солдата-чоловіка в масовій свідомості [2, с.37]. Однак, парадоксально, саме війна породила в «неконформних» жінках нову впевненість в собі і змінила їх уявлення про власні можливості [2, с.27].

Повернення до історії жіночого військового досвіду Другої світової і жіночих уявлень про військову повсякденність є не тільки невід'ємним кроком для відтворення частини національної пам'яті, але і розумінням механізмів її конструювання і викреслювання постатей, що не вписуються. Знання про попередниць – та база, на якій, в свою чергу, вибудовується ідентичність сьогоденних військовослужбовець і/або учасниць бойових дій в АТО. Надалі було б цікаво зіставити ідентичність попередниць і сучасниць, військових ЗСУ.

Література:

1. Никонова О. Женщины, война и «фигуры умолчания». *Неприкосновенный запас*. 2005. № 40–41. С. 282–289.
2. Кісь О. Жіночі обличчя війни: ключові теми і підходи у західній феміністській історіографії. *Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства*: Зб. наук. статей / за наук. ред. Г. Грінченко, К. Кобченко, О. Кісь. Київ, 2015. С. 16–39.
3. Кісь О. «Традиційні» жіночі ролі в умовах війни набувають мілітарного значення. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2015/10/9/201525/>.
4. Алексеевич С. У войны – не женское лицо. Москва, 2013. 352 с.
5. Krylova A. Soviet Women in Combat: A History of Violence on the Eastern Front. *Cambridge University Press*. 2010. URL: https://assets.cambridge.org/97805211/97342/frontmatter/9780521197342_frontmatter.pdf.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ КОНЦЕПЦІЇ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В СТРАТЕГІЮ РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ ХАРКІВЩИНИ

Шип К. В.

Наук. керівн.: канд. к. наук, проф. **Смачило В. В.**

Харківський національний університет будівництва та архітектури

Сьогодні проблема сталого розвитку є однією із найактуальніших і невідкладних у світі та спричинена ускладненням взаємозв'язків між людиною та навколишнім природним середовищем. Важливу роль у досягненні сталого розвитку сучасного підприємства відіграє інтенсивне і збалансоване використання його потенціалу. На цій основі будуються і реалізуються його зовнішні та внутрішні відтворювальні процеси, у тому числі й шляхом імплементації концепції гендерної рівності [1].

Впровадження цілей сталого розвитку із акцентуванням на концепції гендерної рівності стає актуальним завданням і для будівельних підприємств [2].

Основні ідеї концепції сталого розвитку можна звести до наступних положень [3]:

- сталий розвиток означає якісні перетворення всіх сфер людського життя;
- сталий розвиток являє собою синтез глобального і локального розвитку, оскільки неможливо забезпечити стійкість загальносвітового розвитку при нестійкості розвитку його окремих елементів;
- перехід світової спільноти до сталого розвитку безпосередньо пов'язаний з глобалізаційними процесами, при цьому саме конструктивні елементи глобалізації слугують його досягненню.

Як відомо концепція сталого розвитку включає три основні аспекти, які знайшли своє відображення в цілях сталого розвитку [4]:

- Економічний - базується на теорії максимізації сукупного доходу, який виробляється за умови збереження сукупного капіталу, що продукує цей дохід. Ця концепція передбачає оптимальне використання обмежених природних ресурсів, використання екологічних, природо-, ресурсо- та енергозберігаючих

технологій, а також відповідних форм капіталу.

- Соціальний - орієнтований на людину і спрямована на збереження стабільності соціальних і культурних систем, в тому числі на зменшення руйнівних конфліктів між людьми.
- Екологічний - спрямовується на збереження цілісності природних систем. Особливе значення має життєздатність екосистем, від яких залежить глобальна стабільність всієї біосфери.

Стосовно нерівності ООН визначила дві цілі: 5 – «Забезпечення гендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчаток» та 10 – «Скорочення нерівності всередині країн і між ними».

Особлива увага приділяється цілі 5, глобальними завданнями якої є:

- повсюдно ліквідувати всі форми дискримінації щодо всіх жінок і дівчаток;
- ліквідувати всі форми насильства щодо всіх жінок і дівчаток у публічній і приватній сферах, включаючи торгівлю людьми, сексуальну та інші форми експлуатації;
- ліквідувати всі шкідливі види практики, такі як дитячі, ранні та примусові шлюби й операції, що калічать, на жіночих статевих органах;
- визнавати і цінувати неоплачувану працю з догляду й роботу з ведення домашнього господарства, надаючи комунальні послуги, інфраструктуру та системи соціального захисту і заохочуючи принцип спільної відповідальності у веденні господарства і в сім'ї, з урахуванням національних умов;
- забезпечити всебічну і реальну участь жінок і рівні для них можливості для лідерства на всіх рівнях прийняття рішень у політичному, економічному та суспільному житті;
- забезпечити загальний доступ до послуг у галузі охорони сексуального і репродуктивного здоров'я та до реалізації репродуктивних прав [5].

Запровадження політики гендерної рівності стає в Україні однією із важливих передумов розбудови громадянського суспільства. Невипадково, що однією із цілей розвитку тисячоліття, підтверджених Україною, є сприяння гендерній рівності та надання більших повноважень жінкам. Важливою метою стає досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства, ліквідації дискримінації за ознакою статі та застосування спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення

дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати свої права [6-7]. Статтею 1 Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» визначена термінологія, яка зображена на рис. 1.

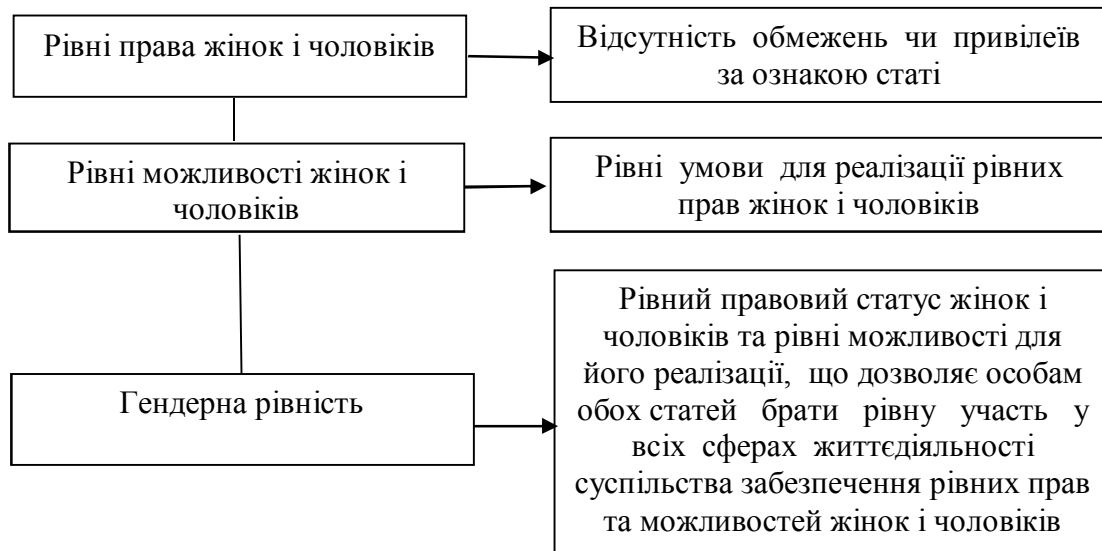

Рисунок 1. Визначення термінів в сфері гендерної рівності
(розроблено автором, на основі [8])

Гендерна рівність є важливою складовою сталого розвитку. Не можна обійти поза увагою той факт, що жінки та чоловіки мають неоднаковий доступ до соціальних статусів, розподілу ресурсів. Не можна обійти поза увагою той факт, що жінки та чоловіки мають неоднаковий доступ до соціальних статусів, розподілу ресурсів [9-10]. Як наслідок українське суспільство постійно втрачає значний потенціал для власного розвитку та обмежує можливості для самореалізації.

Відповідно до складових сталого розвитку підприємства із врахуванням концепції гендерної рівності пропонуються такі основні заходи за основними векторами формування та реалізації стратегії (табл. 1).

В табл. 1 сірим кольором відмічені квадранти, де передбачається впровадження заходів із врахуванням концепції гендерної рівності та справедливості. Докладно їх буде описано та структуровано далі.

Таблиця 1

Основні напрями стратегії сталого розвитку із врахуванням концепції
гендерної рівності

Стратегія сталого розвитку ТДВ «Житлобуд-2» із врахуванням концепції гендерної рівності		Стейкхолдери			
		Працівники	Споживачі	Суспільство	Власники (керівники) підприємства
	Екологічний	Умови праці Техніка безпеки	Екологічно безпечна продукція. Енергоефективна продукція	Екологічно безпечна продукція. Дотримання екологічного законодавства	Екологічні та енергозберігаючі технології
	Економічний	Використання потенціалу жіночої праці в повному обсязі Рівна оплата праці за рівну працю	Якісна та доступна продукція із врахуванням можливостей різних категорій людей (з обмеженими можливостями)	Якісна та доступна продукція із врахуванням можливостей різних категорій людей (з обмеженими можливостями)	Максимізація прибутку Зростання обсягів реалізації Зростання частки ринку
	Соціальний	Рівні можливості підвищення кваліфікації та кар'єрне зростання	Гендерно недискримінаційн а реклама та PR	Доступна інфраструктура, задоволення потреб суспільства та реалізація соціальних програм	Формування бренду відповідального роботодавця Формування іміджу соціально відповідального підприємства

Щодо першого напрямку - екологічного, то для сталого розвитку ТДВ «Житлобуд-2» доцільно:

- по відношенню до працівників: дотримуватися правил техніки безпеки та вимог до умов праці;
- по відношенню до споживачів: виготовляти (будувати) екологічно

безпечну продукції, яка б відповідала вимогам енергоефективності та передбачала використання альтернативних джерел енергії;

- по відношенню до суспільства: дотримуватися вимог законодавства в сфері екології, охорони праці, пожежної безпеки, тощо та виготовляти екологічно безпечну продукції, виконувати будівельно-монтажні роботи із врахуванням екологічних стандартів та із використанням екологічних матеріалів та енергозберігаючих технологій;

- по відношенню до власників (керівників) підприємства: впровадження екологічних та енергозберігаючих технологій в діяльність підприємства.

Щодо другого напрямку – економічного, то для сталого розвитку ТДВ «Житлобуд-2» доцільно:

- по відношенню до працівників: використовувати трудовий потенціал жінок в повній мірі та здійснювати рівну оплату праці за однакову працю;

- по відношенню до споживачів: виготовляти (будувати) продукцію (житлові та нежитлові приміщення) із врахуванням доступності для різних категорій населення (інваліди, мами з колясками) для чого передбачити зручні пандуси (ліфти) та місця для зберігання колясок, дитячих велосипедів, крупногабаритних іграшок, тощо;

- по відношенню до суспільства: врахування потреб людей з обмеженими можливостями як під час ведення будівельно-монтажних робіт (облаштування територій поряд з будівельними майданчиками), так і в самих будівлях, забезпечення доступної інфраструктури;

- по відношенню до власників (керівників) підприємства: максимізація прибутку, нарощування обсягів реалізації та зростання частки на будівельному ринку Харківщини.

Щодо третього напрямку – соціального, то для сталого розвитку ТДВ «Житлобуд-2» доцільно:

- по відношенню до працівників: забезпечити рівні можливості до підвищення кваліфікації та кар'єрного зростання жінок та чоловіків;

- по відношенню до споживачів: розробляти гендерно недискримінаційну рекламу та заходи PR, пропагувати сімейні цінності;

- по відношенню до суспільства: задовольняти потреби суспільства, громади, доступність інфраструктури та реалізація соціальних програм ;

- по відношенню до власників (керівників) підприємства: формування

бренду відповідального роботодавця та формування іміджу соціально відповідального підприємства.

Відповідно до табл. 1 представимо заходи щодо реалізації стратегії сталого розвитку із врахуванням концепції гендерної рівності (рис. 2).

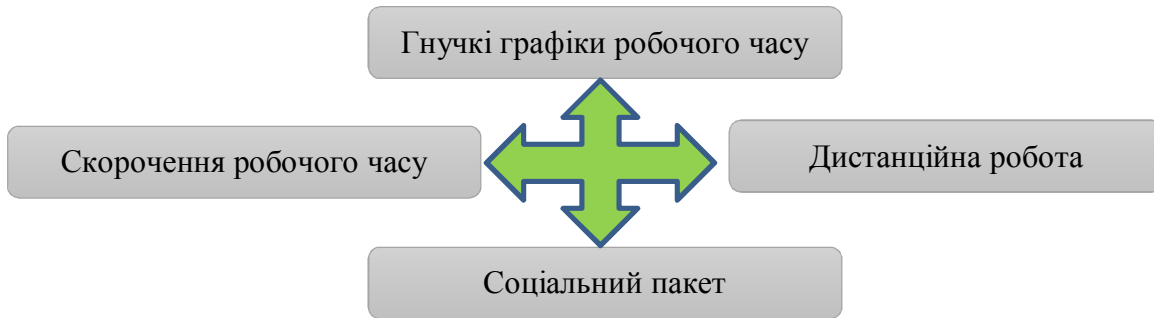

Рисунок 2. Заходи щодо реалізації стратегії сталого розвитку із врахуванням концепції гендерної рівності

Врахування концепції гендерної рівності на підприємстві має певну організаційну процедуру (рис. 3).

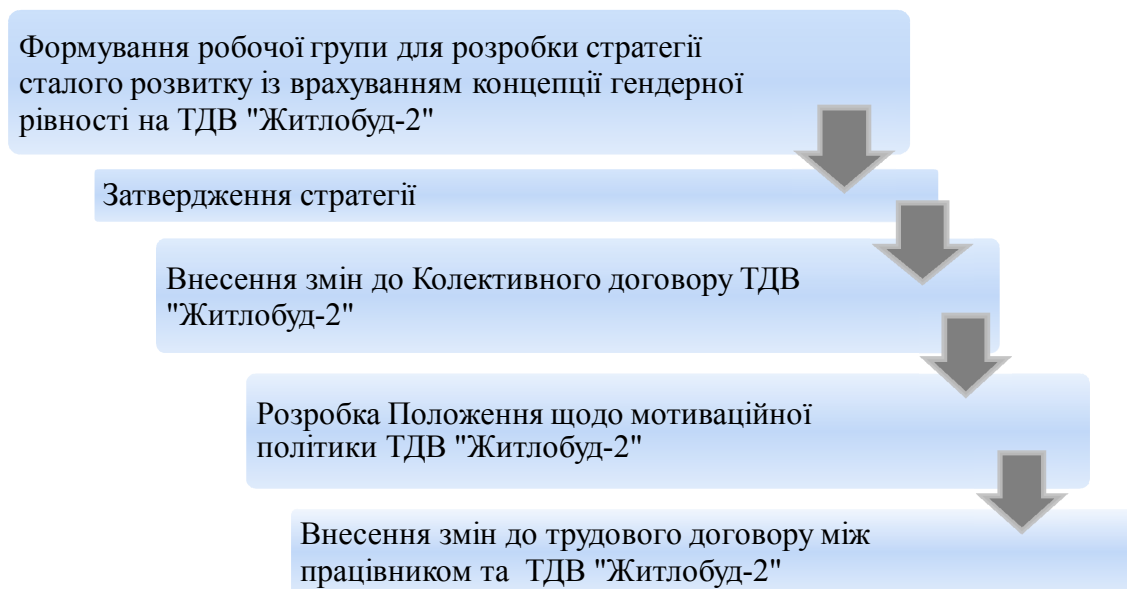

Рисунок 3. Організаційна процедура впровадження концепції гендерної рівності на ТДВ «Житлобуд-2»

Одним із варіантів створення умов праці, які враховують гендерну

рівність, є впровадження дистанційної роботи в практику діяльності вітчизняних підприємств [11]. Елемент гендерної рівності полягає в тому, що жінка, яка має бажання працювати, але повинна годувати та доглядати новонароджену дитину, після лікарняного у зв'язку з вагітністю та пологами може вийти на дистанційну роботу та виконувати свої обов'язки або може взяти відпустку по догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку. Підприємства можуть за рахунок власних коштів надавати жінкам частково оплачувану відпустку і відпустку без збереження заробітної плати для догляду за дитиною більшої тривалості (Ч. 3 і 4 ст. 179 КЗпП, ст. 18 Закону про відпустки). За бажанням жінки в період її перебування у відпустці для догляду за дитиною вона може працювати на умовах неповного робочого часу або вдома (Ч. 8 ст. 179 КЗпП, ч. 4 ст. 18 Закону про відпустки).

Переваги для працівниці полягають: зберігається трудовий стаж; зберігаються трудові та професійні навички; можливість професійного зростання; соціальна та професійна інклюзія.

Роботодавець також має певні переваги у впровадженні дистанційної роботи:

- відсутність необхідності пошуку працівника на декретне місце;
- економія на пошуку, навчанні та адаптації нового працівника на час відпустки по догляду за дитиною;

Переваги впровадження дистанційної роботи наведено на рис. 4.

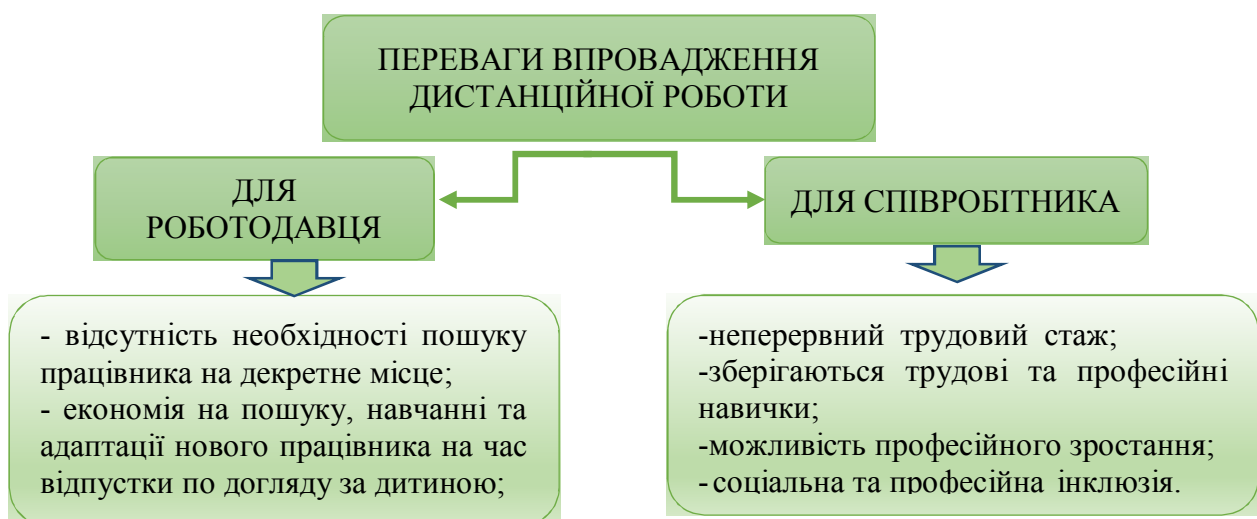

Рисунок 4. Переваги впровадження дистанційної роботи

Отже, впровадження дистанційної роботи за тими посадами, які це можливо (використання компютеру, Інтернету для таких посад як бухгалтер, менеджер, маркетолог, дизайнер, економіст, програміст, юрист, тощо) дозволяє зекономити підприємству 6561 грн/особі. Тому вважаємо за доцільне прописати таку можливість в Колективному договорі підприємства, що покращить його сприйняття з позиції коцепції гендерної рівності.

Таким чином, з позиції суб'єкта господарювання сталий розвиток розглядається як спосіб реалізації економічних інтересів власників підприємства через реалізацію політики соціальної відповідальності бізнесу. Гендерна компонента є складовою всього комплексу завдань розвитку суспільства. Посилення гендерної складової проявляється через: забезпечення доступу жінок та чоловіків до планування (всі етапи), включаючи законодавство, політику або програми, в усіх сферах та на всіх рівнях.

Література:

1. Гонюкова Л. В., Фесенко Г. Г. Гендермейнстрімінг в організації. *Гендерна політика міст : історія і сучасність* : матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 6 – 7 жовтня 2015 р. / [редкол.: Н. В. Бібік, Г. Г. Фесенко, О. Першай та ін.]. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2015. Вип. 5. С. 40–42.
10. Фесенко Т. Г., Шахов А. В., Фесенко Г. Г. Гендерно-орієнтоване управління будівельними проектами: від теорії до практики. *Європейський вектор модернізації економіки: креативність, прозорість та сталий розвиток*: монографія / За заг. ред. Л. Л. Калініченко. Харків, 2018. С.245-258.
11. Смержанюк Т. П. Сталий розвиток в умовах глобалізації та його складові. *Економічні інновації*. 2013. Вип. 53. С. 253–260.
12. Цілі сталого розвитку 2016-2030. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>.
13. Бібік Н. В., Фесенко Г. Г. Гендерна урбаністика в контексті Цілей сталого розвитку. *Гендерна політика очима української молоді* : матер. підсумк. конф. XI регіон. конк. мол. вчених, Харків, 24 жовтня 2017 / за заг. ред.: Н. В. Бібік, Г. Г. Фесенко] Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. С. 282 – 287.
14. Посібник для досягнення цілей сталого розвитку в сфері бізнесу. URL: https://sdgcompass.org/wp-content/uploads/2016/09/SDG_Compass_Guide_Ukrainian.pdf

15. Квятковська Л. А. Реалізація принципів концепції сталого розвитку в діяльності підприємства. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2013. Вип. 1. С. 85–89.
16. Смачило В. В. Дюжова Т. О. Гендерна рівність та її вплив на розвиток громадянського суспільства. *Молодий вчений*. 2018. №5.1 (57.1). С. 62-67.
17. Смачило В. В., Кулієвич М. Я. Моніторинг гендерної асиметрії оплати праці. *Економічний форум*. 2. 2018. С. 355–360.
18. Інструменти інтегрування концепції соціально-гендерної рівності в роботу органів місцевої влади / Український жіночий фонд. Київ, 2010. 120 с.
19. Смачило В.В. Формування кадрового потенціалу як пріоритет сталого розвитку. *Тези доповідей за матеріалами тринадцятої науково-практичної міжнародної конференції «Міжнародна транспортна інфраструктура, індустріальні центри та корпоративна логістика» (8 - 10 червня 2017р. м. Харків)*. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2017. № 58 (Спецвипуск). С. 335–336.

Наукове видання

Гендерна політика очима української молоді

**Матеріали підсумкової конференції
XI Регіонального конкурсу молодих вчених**

24 квітня 2019 р.

Матеріали подаються за авторською редакцією

Відповідальний за випуск *Н. В. Бібік*

Комп'ютерне верстання *Г. Г. Фесенко*

Підп. до друку 24.05.2019. Формат 60×84/16.

Друк на ризографії. Ум. друк. арк. 7,9.

Тираж 50 пр. Зам. №

Видавець і виготовлювач:

Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова,
вул. Маршала Бажанова, 17, Харків, 61002.

Електронна адреса: rectorat@kname.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

ДК № 5328 від 11.04.2017.